

**UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI” CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE PSIHOLOGIE ȘI ȘTIINȚE ALE EDUCAȚIEI
CATEDRA DE PSIHOLOGIE CLINICĂ ȘI PSIHOTERAPIE**

ÎNVĂȚĂMÂNT LA DISTANȚĂ

SOCIOLOGIE

CURS

**CS III dr. sociolog Sebastian PINTEA
E-mail: sebastianpintea@psychology.ro**

I. Informații generale

1.1.Date de identificare a cursului

Date de contact ale titularului de curs:

Nume: dr. Sebastian Pinte
Birou: sediul Catedrei de Psihologie
Clinică și Științe ale Educației, str.
Republicii 37
Telefon: 0264-434141
Fax: 0264-590967
E-mail: sebastianpinte@psychology.ro

Date de identificare curs și contact tutori:

Numele cursului – Sociologie
Codul cursului –
Anul, Semestrul – anul 1, sem. 1
Tipul cursului - Optional
Pagina web a cursului- <http://www.psychology.ro>
Tutori - SociologieTutor@psychology.ro

Consultații față în față:

Vor fi anunțate pe platforma ID la o dată ulterioară.

Consultații online

În fiecare Luni, orele 11-13 pe

Yahoo Messenger

ID: sociologieconsultatii

1.2. Condiționări și cunoștințe prerechizite

- Nu e cazul

1.2.Descrierea cursului

Cursul de Sociologie face parte din cadrul cursurilor opționale predate în cadrul Facultății de Psihologie și Științe ale Educației a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca. Disciplina urmărește formarea unor cunoștințe fundamentale în domeniul sociologiei, cu focalizare pe determinările sociale ale comportamentului.

În urma acestui curs, studenții vor deprinde cunoștințe legate de importanța structurilor sociale, a contextului în care are loc socializarea și devenirea omului ca ființă socială. Vor fi achiziționate de asemenea cunoștințe legate de demografie, de principalii indicatori sociodemografici de interes. Vor fi însușite cunoștințe legate de funcțiile și disfuncțiile mass-media și exersate de asemenea, metodele de cercetare în studiul comunicării de masă.

1.4. Organizarea temelor în cadrul cursului

Primul modul al cursului prezintă succint contextul socio-istoric al apariției sociologiei precum și personalitățile fondatoare ale sociologiei ca știință și curente teoretice întemeiate de aceștia. Sunt prezentate și explicate conceptele de realitate obiectivă vs. realitate construită, explicație vs. comprehensiune, individualism vs. holism metodologic

etc. Sunt prezentate de asemenea principalele sociologii de ramură și discutată problematica interdisciplinarității și a neutralismului axiologic.

Al doilea modul discută problematica relației individ-societate, fiind prezentat conceptul de personalitate socială, precum și o tipologie a personalităților așa cum sunt formate ele în cadrul fiecărui tip de societate. Este prezentată de asemenea paradigma individualistă, problema grupurilor sociale, a solidarității sociale și a acțiunii colective.

Al treilea modul discută tema dinamicii populației, a migrației și a creșterii acesteia. În acest context sunt prezentate două teorii asupra creșterii populației. În a doua parte sunt prezentate tema structurii sociale (statut, rol, grupuri, organizații, instituții sociale, comunitate etc). Sunt prezentate de asemenea principalele tipuri de societăți cu caracteristicile lor. În ultima parte a modulului este discutată problema stratificării sociale. Fiind prezentate câteva sisteme și teorii asupra stratificării.

În prima secțiune a modulului patru, este definit conceptul de comportament colectiv, elementele acestuia (acțiunea socială limitată de scurtă durată, identificarea ambiguă și limitele sociale, normele sociale slabe sau recent dezvoltate etc.). Sunt prezentate de asemenea câteva teorii despre dinamica mulțimii precum și o descriere a principalelor manifestări ale comportamentului colectiv. În ultima secțiune a acestui modul sunt vizate organizațiile. Odată definit conceptul, este prezentată o tipologie a organizațiilor cu caracteristicile fiecăreia. Sunt descrise de asemenea, componentele structurii unei organizații, mecanismele de coordonare ale acestora precum și problema conflictelor organizationale.

În prima secțiune a celui de-al cincilea modul este tratat în primul rând conceptul de comunicare de masă, fiind delimitat de altele similare și totodată prezentate caracteristicile specifice ale acestui concept. După un scurt istoric al evoluției cercetării comunicării de masă, sunt descrise principalele funcții ale acestui proces social (de căutare, producere și difuziune a informației, de expresie a opiniilor, de divertisment etc). Tot în cadrul acestei secțiuni sunt prezentate câteva aspecte metodologice în studiul comunicării de masă (analiza tradițională de conținut, analiza semiologică de conținut, analiza genurilor, audiența etc). În a doua secțiune este tratată problematica sociologiei mass-mediei. Aici este discutată funcționalitatea socială a mass-media (funcția de conferire a statutului social, funcția de impunere a normelor sociale, funcția educativă, de socializare etc) precum și câteva modele ale influenței mass-media (modelul “glonțului magic”, modelul “hegemoniei mass-media, modelul “dependenței”, modelul “spiralei tăcerii”, modelul în doi pași etc).

Cea de-a treia secțiune vizează problema violenței în mass-media, prezentând câteva perspective teoretice asupra rolului social al acestui fenomen.

1.5. Formatul și tipul activităților implicate de curs

Suport de curs este structurat pe cinci module. Parcurgerea lui implică atât întâlniri față în față cât și muncă individuală. Consultările, pentru care prezenta este facultativă, reprezintă un sprijin direct acordat dumneavoastră din partea titularului și a tutorilor. Pe durata acestora vom recurge la prezentări contrase a informațiilor nucleare aferente fiecărui modul dar mai cu seama va vom oferi, folosind mijloace auditive și vizuale explicații alternative, răspunsuri directe la întrebările pe care ni le veți adresa. În ceea ce privește activitatea individuală, aceasta o veți gestiona dumneavoastră și se va concretiza în parcurgerea tuturor materialelor bibliografice obligatorii, și realizarea

proiectului de semestru. Reperele de timp si implicit perioadele in care veti rezolva fiecare activitate (proiect etc) sunt monitorizate de catre noi prin intermediul calendarului disciplinei. Modalitatea de notare și, respectiv, ponderea acestor activități obligatorii, în nota finala vă sunt precizate în secțiunea politica de evaluare și notare precum si în cadrul fiecărui modul.

Parcursul și promovarea acestei discipline presupune antrenarea studenților în următoarele tipuri de activități:

- a. consultații – pe parcursul semestrului vor fi organizate două întâlniri de consultații față în față; prezența la aceste întâlniri este facultativă;
- b. realizarea unui proiect de semestru
- c. forumul de discuții – acesta va fi monitorizat de echipa de tutori și supervizat de titularul disciplinei.

Materiale bibliografice:

Obligatorii

Supportul de curs

Facultative

Andrei P., "Sociologie generală" ediția a III-a, Editura Polirom, Iai, 1997
Boudon R., „Tratat de sociologie”, Ed. Humanitas, București, 1997
Giddens A., "Sociologie", Ed. All, București, 2000
Goodman N., “Introducere în sociologie”, Ed. Lider, București, 1998
Herseni T., "Sociologie. Teoria generală a vieții sociale", Ed. științifică și Enciclopedică, București, 1982
Iluț P., “Abordarea calitativă a socioumanului”, Ed. Polirom, Iași, 1997
Mihăilescu I., "Sociologie generală", Ed. Universității, București, 2000
Rotariu T., Iluț P., "Ancheta sociologică și sondajul de opinie", Ed. Polirom, Iași, 1997
Rotariu T., Iluț P. (Coord), "Sociologie”., Ed. Mesagerul, 1996
Ungureanu I., "Paradigme ale cunoașterii sociologice", Ed. Humanitas, București, 1990
Zamfir C., "Spre o paradigmă a gândirii sociologice", Ed. Cantes, Iași, 1999
Zamfir C., Vlăsceanu L. (coord.), “Dicționar de sociologie”, Ed. Babel, București, 1998

1.7. Materiale și instrumente necesare pentru curs

- calculator conectat la internet (pentru a putea accesa bazele de date si resursele electronice suplimentare, precum și pentru a putea consulta tutorii pentru întrebări)
- imprimantă (pentru tipărirea materialelor suport, etc)
- acces la resursele bibliografice (ex: abonament la Biblioteca Centrală „Lucian Blaga”)
- acces la echipamente de fotocopiere

1.8. Calendar al cursului

Pe parcursul semestrului în care se studiază disciplina de față, sunt programate 2 întâlniri față în față (consultații) cu toți studenții; ele sunt destinate solutionarii, nemediate, a oricaror nelamuriri de continut sau a celor privind sarcinile individuale. Pentru prima întâlnire se recomandă lectura atentă a primelor trei module; la cea de a doua se discuta ultimele doua module si se realizeaza o secventa recapitulativa pentru

pregătirea examenului final. De asemenea în cadrul celor doua întâlniri studenți au posibilitatea de solicita titularului și/sau tutorilor sprijin pentru rezolvarea proiectului de semestru, în cazul în care nu au reușit singuri. Pentru a valorifica maximal timpul alocat celor doua întâlniri studenții sunt atenționați asupra necesității suplimentării lecturii din suportul de curs cu parcurgerea obligatorie a cel puțin a uneia dintre sursele bibliografice de referință.

1.9. Politica de evaluare și notare

Evaluarea cunoștințelor declarative și procedurale dobândite în cadrul acestui modul se va face:

- printr-un examen scris acoperind temele de curs (7 puncte) și
- un referat (3 puncte)
-

Referatul va fi predat cu ocazia prezentării la examenul scris.

Punctajul maxim la examenul scris (7 puncte) presupune parcurgerea:

- suportului de curs în format electronic;
- informației de pe site-urile de Internet recomandate în textul suportului de curs;
- bibliografia obligatorie.

Pentru **predarea proiectelor** se vor respecta cu strictețe cerințele formatorilor. Orice abatere de la acestea aduce după sine penalizări sau pierderea punctajului corespunzător acelei lucrări. Nerespectarea datei limită de predare a proiectului aduce după sine pierderea punctajului corespunzător acestuia și imposibilitatea susținerii examenului scris.

Evaluarea acestor lucrări se va face imediat după preluare, iar afișarea pe site a notelor acordate se va realiza la cel mult 2 săptămâni de la data depunerii/primirii lucrării. Dacă studentul considera că activitatea sa a fost subapreciată de către evaluatori atunci poate solicita feedback suplimentar prin contactarea titularului sau a tutorilor prin email.

1.10. Elemente de deontologie academică

Se vor avea în vedere următoarele detalii de natură organizatorică:

- Orice material elaborat de către studenți pe parcursul activităților va face dovada originalității. Studenții ale căror lucrări se dovedesc a fi plagiate nu vor fi acceptați la examinarea finală.
- Orice tentativă de fraudă sau fraudă depistată va fi sancționată prin acordarea notei minime sau, în anumite condiții, prin exmatriculare.
- Rezultatele finale vor fi puse la dispoziția studenților prin afișaj electronic.
- Contestațiile pot fi adresate în maxim 24 de ore de la afișarea rezultatelor iar soluționarea lor nu va depăși 48 de ore de la momentul depunerii.

1.11. Studenți cu dizabilități:

Studenții cu dizabilități vor beneficia de examinare care să le respecte dreptul la șanse egale, prin modalități specifice (de exemplu folosirea unui laptop cu sintetizator pentru studenții cu deficiențe de vedere, posibilitatea unui examen oral sau dictării

examenului). Titularul cursului si echipa de tutori își exprima disponibilitatea, în limita constrangerilor tehnice si de timp, de a adapta conținutul și metodelor de transmitere a informațiilor precum și modalitățile de evaluare (examen oral, examen on line etc) în funcție de tipul dizabilității cursantului.

1.12. Strategii de studiu recomandate:

Date fiind caracteristicile învățământului la distanță, se recomandă studenților o planificare foarte riguroasă a secvențelor de studiu individual, coroborată cu secvențe de dialog, mediate de rețeaua net, cu tutorii si respectiv titularul de disciplina. Lectura fiecărui modul și rezolvarea la timp a lucrărilor de evaluare garantează nivele înalte de înțelegere a conținutului tematic și totodată sporesc șansele promovării cu succes a acestei discipline.

MODULUL 1

OBIECTUL SOCIOLOGIEI

Obiective operaționale:

Parcurgând acest text veți putea să

- descrieți contextul socio-istoric al apariției sociologiei
- specificați cine sunt clasicii sociologiei și care sunt curente inițiate de ei
- explicați conceptele de realitate obiectivă și realitate construită
- descrieți relația dintre sociologia generală și sociologiile de ramură
- evocați dificultățile transdisciplinarității
- descrieți principiile individualismului metodologic
- descrieți relația între explicație și comprehensiune

1. Constituirea sociologiei ca știință

Sociologia s-a născut ca demers științific al socialului în a doua jumătate a secolului XIX reprezentând un răspuns epistemic la intersectarea mai multor mutații și condiții de ordin economic, social, politic și intelectual. Acestea din urmă nu sunt deloc ultimele ca importanță, ele fiind într-un fel anterioare celorlalte. Astfel că sociologia a apărut ca proiect intelectual epistemologic încă prin lucrarea francezului A.Comte (1798-1857) intitulată Cours de philosophie positive, prin care în 1838 se și introduce termenul de "sociologie". Pledoaria lui Comte era că și abordarea societății este necesar a fi pusă sub semnul studiului pozitiv al faptelor, în spiritul și cu metode identice sau analoge celor din științele naturii. Era imperioasă trecerea de la speculativ și normativ, la concret și descriptiv, explicativ și predictiv, de la ce ar trebui să fie, la ceea ce este, și e previzibil să fie, de la deducția pură despre om și societate la cercetarea efectivă, la observație riguroasă, înregistrare, numărare. Și în sociologie teoriile sunt adevărate teorii dacă se întemeiază pe fapte.

Cunoașterea autentică a socioumanului înseamnă, așa cum am arătat, nu numai depășirea bunului simț dar și detașarea de orizontul speculației pure, a filosofiei, oricât de rafinată și seducătoare ar fi ea. E de subliniat că A.Comte, deși nu a efectuat cercetări sociologice propriu-zise, rămânând la stadiul de proiect, a văzut în sociologie nu doar un exercițiu intelectual, ci un instrument de perfecționare a vieții sociale. Deviza lui pragmatistă a fost și este mereu invocată de sociologi : "savoir pour prévoir, prévoir pour pouvoir".

Ideile ce vizau întemeierea sociologiei ca știință nu puteau apare și mai ales nu puteau prinde viață decât într-o societate democratică, unde libertatea de gândire, inițiativele și drepturile individuale în toate domeniile sunt valori fundamentale. Pe acest

fundal socio-politic, al Europei celei de a doua jumătate a secolului al XIX-lea și alte condiții au facilitat și accelerat nașterea și dezvoltarea studiilor sociologice, și anume : dezvoltarea tehnologică, industrializarea, modernizarea și urbanizarea ce presupuneau o înaltă preocupare pentru punerea organizării sociale (și a comportamentului uman) pe baze raționale (științifice); trecerea de la simplu la complex, de la comunități tradițional-rurale la aglomerații modern-urbane, dezvoltarea capitalistă în general, care pe lângă progres și bunăstare, a adus cu sine și o serie de probleme sociale și - cel puțin din perspectiva mentalității de atunci - numeroase crize : sărăcie, marginalizați, imigranți, "criza" familiei (femei părăsite, copii ilegitiimi, coabitări). Rezolvarea nerepresivă a acestor probleme și cu costuri sociale cât mai mici, presupunea cunoașterea lor în profunzime.

De pe poziții epistemologice și mai cu seamă ideologice diferite, cei ce sunt considerați clasici ai sociologiei s-au angajat cu entuziasm la descrierea, explicarea și la încercări de predicție a structurilor și fenomenelor sociale, sperând în descoperirea unor legități ale socioumanului dincolo de legile juridice, de proiecțiile filosofice sau de explicațiile cotidiene. Fondatorii sociologiei au avut în general și vocația de reformatori, năzuind la o optimizare, mai lentă sau mai rapidă, a vieții sociale și omenirii în sensul valorilor umaniste. Dar ei tindeau ca discursul lor reformator să se întemeieze cât mai mult posibil pe analize concrete și nu pe speculații.

Alături de Auguste Comte, în ordine cronologică, fondatori ai sociologiei sunt apreciați ca fiind : Karl Marx (1818-1883) cu ale sale idei despre primordialitatea factorului economic în determinismul social, controlul ideilor din societate de către clasele guvernante și, simetric, falsa conștiință a claselor și grupurilor oprimate. În centrul concepției sale stă teza că forța motrică a dezvoltării - cel puțin până la un punct - a istoriei și societății este tensiunea intergrupală, mai specific lupta de clasă și revoluția. El este socotit, de aceea, principalul reprezentant al teoriei conflictualiste; Herbert Spencer (1820-1903), care a definit mai precis subiecte ale sociologiei cum ar fi religia, politica, familia, controlul social, munca și stratificarea. El este părintele darwinismului social, susținând că și adaptarea succesul și progresul în viața socială urmează legile selecției și evoluției din lumea naturală; Emil Durkheim (1858-1917) poate fi considerat într-un fel primul autentic sociolog, realizând întâiul studiu concret de sociologie (*Sinuciderea*, 1897), bazat pe date statistice dar și cu un aparat teoretico-metodologic operant. El a făcut astfel o demonstrație practică a transmutării examinării socialului din câmpul filosofiei (sociale) în cel al cercetării concrete. Ideea fundamentală a gândirii durkeimiene este că mediul social fazează comportamentul indivizilor aproape în întregime. Deasupra și dincolo de individ sunt structuri sociale date (sociale sui-generis, economice, politice, juridice etc.), fapte sociale ce trebuie tratate ca "lucruri" - cum el insistă. Fapte sociale ca "lucruri" sunt și valorile, normele, cunoștințele, dar în calitatea lor de transindividuale, exterioare. Fenomenele sociale trebuie explicate prin fapte sociale, ele neputând fi reduse la motivații și comportamente individuale. Prin locul pe care Durkheim îl acordă structurilor transindividuale și funcțiile pe care diferite forțe și configurații sociale le au în menținerea societății ca un întreg, sociologul francez este socotit ca precursor al curentului structural - funcționalist; Max Weber (1864-1920) a întreprins subtile analize, fondate pe date istorice și statistice, privitoare la raportul dintre economie și societate, dintre organizație, birocratie, comportament grupal și individual rațional. Celebră este lucrarea lui "Etica" protestantă și spiritul capitalismului (1904-

1905) în care, în replică și în contrast cu Marx, argumentează că ideile sunt în anumite contexte și secvențe istorice nu efecte ci cauze ale unor schimbări sociale esențiale (capitalismul este în principal produsul unei noi etici religioase- protestantismul). Gânditorul german a fost extrem de preocupat și de problema judecăților de valoare în cercetările sociologice, el militând pentru neutralism axiologic (Wertfreiheit); în multe manuale și tratate Georg Simmel (1858-1916), cu sublinierea rolului societal al interacțiunilor din grupurile formale și informale, și Georg Herbert Mead (1863-1931), cu accentul pus pe faptul că interacțiunile sociale se bazează pe - și dezvoltă - simboluri, sunt considerați și ei drept clasici ai sociologiei.

2. Obiectul și temele majore ale sociologiei

2.1. Referentul ontic: realitatea socială- "obiectivul" și "interpretativ - construitul"

Am operat până acum cu o definiție implicită a sociologiei. Să încercăm o circumscriere explicită și mai precisă a obiectului și temelor ei de studiu. Întreprindere deloc ușoară, dată fiind nu numai extraordinara complexitate și fluiditate "fizică" a socialului cât mai ales inextricabilitatea obiectivului cu subiectivul în funcționarea și curgerea vieții sociale. Si dacă e dificil de stabilit domeniul de studiu al sociologiei - referentul ontic al termenului - cu atât sunt mai insuficiente definițiile de ordin sintetic, dacă ele nu sunt urmate de desfășurări analitice. De fapt așa și procedează autorii care încercă asemenea definiții. Ele au totuși o valoare orientativă, ca primă aproximație.

În *The Social Science Encyclopedia* (1985), Eduard Shils consideră să "sociologia este în prezent un corp nesistematic de cunoștințe dobândit prin studiul societății ca întreg și a părților sale" (p.799). În această lapidară caracterizare se indică obiectul sociologiei (ansamblul societal și părțile sale), marcându-se faptul că nu s-au acumulat încă cunoștințe sistematice (unitare, coerente). Într-o foarte densă și analitică lucrare - *Introducere în sociologie* (1992) -, Achim Mihai oferă următoarea definiție : "Sociologia este în mod esențial studiul explicativ și comprehensiv al realității sociale în totalitatea ei, adică a unei realități sui-generis, precum și a unor părți fenomene și procese ale acestei realități în legăturile lor multiple, variate și complexe cu întregul" (p.11). Aici evidențierea caracterului de nesistematicitate dispăre, menționându-se, în schimb, distincția dintre explicativ și comprehensiv. Se subliniază - prin "sui-generis" - că e vorba de o realitate specifică.

Asupra particularității socialului și a problemei explicației / comprehensiunii vom reveni. Să notăm în continuare că:

a) Realitatea socială este studiată și de alte științe (istoria, economia, demografia, politologia etc.) și se ridică deci întrebarea care este specificul sociologiei ? Un posibil răspuns (Zamfir, 1993) ar fi că, pe de o parte, sociologia este știința caracteristicilor generale ale comportamentelor sociale, ale relațiilor sociale, ale colectivităților umane, ale organizării și funcționării instituțiilor, conținuturile variate ale acestora fiind studiate de discipline particulare (științele economice, juridice, politice etc.); în acest înțeles, sociologia ar reprezenta o știință a formelor sociale - și nu a realității ca atare - și o metodologie generală de investigare a comportamentelor societale. Pe de altă parte, specificul ar rezulta din aceea că sociologia se ocupă de felul în care diversele subsisteme

ale socialului (economic, politic, juridic etc.) interacționează între ele, și cu sistemul societal global.

În acest sens, sociologie înseamnă și studiul determinațiilor, structurilor, funcțiilor și consecințelor sociale ale multiplelor subsisteme și de aici o serie de sociologii de ramură : economică, politică, a științei, loisirului s.a.

Sociologia explorează așadar deopotrivă nivelul microsocial (actorii sociali, grupurile mici) cel de nivel mediu (grupuri mijlocii, organizații și instituții particulare) ca și nivelul macrosocial (clase și straturi sociale, economia, politica, societatea în ansamblul ei)

b) Abordarea științifică a societății ca întreg - atât în stabilirea unor forme, modele generale de comportamente și activități, cât cu precădere în dezvoltarea interrelațiilor dintre subsisteme și cu sistemul global - se situează undeva între aspirație și rezultate efective. Ea este mai mult o tentație și declarație decât realizări ferme. Se poate chiar evidența unui paradox globalitate-exactitate (Iluț, 1985), anume că, cu cât ne apropiem de o abordare globală (holistică) a socialului cu atât scade precizia și cantitativul, și crește speculativul și vagul, și cu cât suntem mai exacti, cu atât mai mult fragmentarul (de multe ori asociat cu nesemnificativul) este prezent.

c) Pentru sociologie, realitatea socială este constituită din structuri, forțe și condiții obiective - existente înafara conștiinței și voinței individului - dar și din realitatea subiectivă. Iar aceasta din urmă înseamnă, în principal, următoarele: actorii sociali acționează în virtutea unei motivații, care nu se reduce la nevoile bazale (hrană, somn, îmbrăcăminte, sex, comfort) ci cuprinde și trebuințe superioare, cum ar fi realizarea plenară a personalității, atașamentul față de valori (solidaritate, dreptate, adevăr etc.). Pe lângă motivația propriu-zisă, a trebuințelor și scopurilor, subiectivitatea presupune că oamenii nu se raportează direct la lume și semenii lor ci prin intermediul simbolurilor, al codurilor, de mai mică sau mare generalitate, de la limba unei culturi până la simboluri și coduri (nu de puține ori secrete) specifice unor grupuri și organizații. Indivizii interpretează continuu micro și macromediul social în care trăiesc, comportamentele altora și cele proprii. Interpretările, la rândul lor, nu sunt elemente pasive ale subiectivității, ele traducându-se în acte de conduită. În măsură considerabilă modul în care acționăm, depinde de felul în care percepem și interpretăm . Altfel spus, agenții umani, în calitate de indivizi, grupuri, popoare și culturi construiesc mereu prin interacțiune atât realitatea subiectivă cât pe cea obiectivă. Iată de ce am spus că obiectul sociologiei îl constituie realitatea socială ca "obiectiv" și ca "interpretat-construit". Un exemplu concret ar fi situația și comportamentul categoriei de persoane de vârstă a III-a : există niște determinanți obiectivi, de care cu greu se poate face abstracție, cum sunt: vârsta biologică, veniturile, statutul de pensionar. Dar condiția și activitățile desfășurate de ei depind și de cum îi privesc și interpretează alții și cum se percep și se evaluează ei înșiși.

d) Foarte importantă este în sociologie distincția dintre formal și informal. Primul termen desemnează instituțiile, structurile, organizațiile, grupările recunoscute oficial, cu prescrierea precisă a obiectivelor, regulilor, sarcinilor, privilegiilor și obligațiilor. În societățile ce cunosc scrisul, acestea sunt de regulă consemnate în legi, regulamente și alte documente oficiale. Informal se referă la ceea ce se petrece dincolo de cadrele stabilite prin legi și reglementări, la organizare și structurare a relațiilor interpersonale, bazate de cele mai multe ori pe atracții și respingeri de ordin psihosocial (afective,

axiologice, de prestigiu s.a). De pildă, într-o întreprindere există o schemă dată de posturi și atribuții (organigrama), - aspectul formal -, există însă și relații informale, fără reglementări, funcționează o structură socioefectivă. Tot așa după cum în multe colective umane se poate vedea limpede diferența dintre liderul formal (numit sau ales) și cel informal (care întrunește simpatiile celor mai mulți). Sociologia se ocupă atât de formal cât mai ales de informal, de distanța dintre cele două paliere, și de relația dintre ele.

2.2 Sociologie generală și sociologii de ramură

În considerațiile de până acum am vizat în special ceea ce se numește sociologie generală. Cea mai bună cale de a vedea care sunt temele ei majore este de a consulta manuale și tratate de specialitate, acolo unde, în ciuda altfel a multor dispute privind obiectul sociologiei, se sedimentează subiectele ei semnificative. Iată cum se prezintă ele în două relativ recente tratate de sociologie. În *Handbook of Sociology* (ed.N.Smelser,1988) figurează ca părți mari : Probleme teoretice și metodologice; Bazele inegalității în societate; Organizații și instituții majore; Procesul social și schimbarea. În *Traite de sociologie* (ed. R.Boudon) capitolele sunt: Acțiunea (socială); Grupurile și sociabilitatea; Stratificarea; Mobilitatea; Puterea; Conflictele; Mișcările sociale; Schimbarea socială; Organizația; Devianța; Religia; Cultura; Cunoașterea; Comunicarea.

Părțile și capitolele diverselor manuale, tratate și culegeri de texte sociologice cuprind și alte teme precum muncă și profesiile, rasa și etnicitatea, familia, socializarea, educația, cultura, problema vârstelor, rolurile de sex (statutul social bărbat/femeie), sistemul politic, sistemul economic.

Examinarea acestor teme ne relevă faptul că există subiecte specifice ale sociologiei generale cum ar fi: stratificarea și mobilitatea, mișcările și schimbarea socială, dar că cele mai multe dintre ele fac obiectul sociologiilor de ramură. Ca și în alte discipline, pe măsura dezvoltării ei, din sociologie s-au constituit câmpuri de cunoaștere distincte. Ele se diferențiază în principal după domeniul social pe care îl vizează, având astfel: sociologie economică, sociologie politică, sociologie juridică, sociologie medicală, sociologia științei, sociologia religiei, sociologia culturii, sociologia sportului, sociologia loisirului și turismului. Sigur, și alte criterii operează: sociologia vârstelor, sociologia urban-rurală etc.

Ca o primă aproximație putem spune că fiecare sociologie de ramură se centrează pe studierea caracteristicilor și mecanismelor sociale endogene ale domeniului pe care îl vizează, precum și pe intercondiționările lui cu alte domenii și cu ansamblu societal. Si bineînțeles pe felul în care ele afectează viața indivizilor concreți în general (nu numai a celor care lucrează în sfera respectivă). Sociologia științei, de exemplu, investighează caracteristicile socio-demografice ale membrilor comunității științifice, vârstă, sex, etnie, performanțe profesionale etc., constituirea și funcționarea colectivelor de cercetare, dar și relația dintre știință și politică, economie și alte sfere de activitate. De asemenea, ea are în vedere raportul dintre știință și societate ca întreg și impactul ei asupra mentalității și comportamentului cotidian al oamenilor.

Așa cum cele de mai sus sugerează se poate afirma că:

- Între sociologia generală și sociologiile de ramură există o consubstanțialitate; prima oferă perspective, teorii concepte și metode generale, cele din urmă aduc material faptic, micro și mezoteorii, descoperă eventual noi tehnici și procedee de cercetare,

îmbogățind astfel ansamblul teoretico-metodologic al sociologiei ca disciplină de ansamblu.

- Sociologiile de ramură sunt, la rândul lor, foarte strâns interconectate. E greu de conceput, bunăoară, abordarea fenomenului delincvențional (sociologie juridică) fără apel la sociologia familiei. Sociologiile de ramură fac și ele schimburi reciproce de idei, concepte, date statistice.

- În funcție de instituțiile, fenomenele și procesele pe care le studiază diversele ramuri ale sociologiei se întâlnesc cu alte discipline, se împrumută idei, concepte, material empiric. Astfel, sunt evidente legăturile dintre criminologie și sociologia juridică sau dintre sociologia familiei și sexologie.

2.3. Conexiuni și interferențe cu alte științe: sociologie și antropologie culturală

Cu deosebire prin ramurile sale, sociologia este în înalt grad conexată cu alte științe ce abordează felurite domenii și activități umane: prin cea juridică, cu științele juridice, prin cea politică, cu politologia s.a.m.d. Dar e legată nu numai mediat, ci și nemijlocit, în calitate de sociologie generală. Un exemplu elocvent este transferul viziunii și conceptelor privind comportamentul rațional al actorului social, în termeni de costuri și beneficii, din economie și sociologie (Becker, 1994, Coleman, 1990). Așa încât în raportul sociologie-științe economice, de pildă, avem o dată o relație între ele prin intermediul sociologiei economice - care este, în esență, studiul condițiilor și consecințelor istorice și sociale ale funcționării legilor economice - și în al doilea rând, o relație directă.

Deși nu există o simetrie între cantitatea și calitatea informației schimbată între diferite științe ce vizează omul și societatea, schimbul este totuși reciproc. Și în cazul de față, nu numai sociologia absoarbe cunoștințe din perimetrul științelor economice, ci și invers. Managementul economic este ilustrativ în acest sens. Între disciplinele socioumane sunt ușor detectabile mai mult decât strânse conexiuni, fiind prezente largi intersecții și suprapuneri.

Fecunde sunt intersecțiile dintre istorie și sociologie. În măsura în care istoria a trecut de la marcarea evenimentelor (cu deosebire politice) la o istorie socială, a vieții umane în multitudinea manifestărilor ei, cu accent pe aspectul dinamicii cotidianului, dacă studiile istorice nu vor să rămână la nivelul narativ-evenimential, ele trebuie să facă apel la achiziții din domeniul sociologiei (și psihologiei sociale), cum sunt cele legate de statusuri și roluri, socializare, teoria schimbului social, a cooperării și conflictului. Pe de altă parte, sociologia nu poate ajunge la elaborarea unor tipologii, a unor teorii privind structura, funcțiile și tendințele dezvoltării instituțiilor și fenomenelor sociale fără comparații în timp, deci fără aportul istoriei.

Este superflu de a evidenția intersecțiile dintre sociologie și psihologia socială, deoarece în calitatea ei de microsociologie, prima se suprapune aproape în totalitate cu psihologia socială. Statusurile și rolurile, conflictul și cooperarea, tensiunile și strategiile de rezolvare a lor, socializarea și educația, ceea ce am numit realitatea socială subiectivă constituie obiect de explorare deopotrivă pentru psihologia socială cât și pentru sociologie.

Ideal ar fi ca cercetările sociale întreprinse să fie de natură multi (pluri) disciplinare, interdisciplinare sau chiar transdisciplinare, adică de tip intergrativ, pornind

de la constatarea că grupurile sociale și acțiunile lor sunt multicausal determinate și că efectele comportamentelor se regăsesc pe multiple planuri. (Ordinea "multi-", "inter-", "trans-" nu este întâmplătoare. Ea arată gradul de integrare a conceptelor și punctelor de vedere din diferite discipline științifice, prefixul "trans" indicând nevoia de a survola granițele - în parte artificiale - ale acestor discipline. Sunt autori care dorind să sublinieze mai cu tărie necesitatea de a depăși închiderile și orgoliile diverselor științe vorbesc de cercetări "antidisciplinare"). Cu deosebire atunci când se urmărește și intervenția practic-aplicativă, importanța investigațiilor de tip integrativ multi-, inter-, sau transdisciplinar este evidentă, întrucât eficiența intervențiilor este dependentă de luarea în considerare a tuturor factorilor ce determină o situație oarecare.

Există însă o serie de dificultăți în a le face operaționale. Una dintre ele este de ordin teoretic, și anume faptul că specialiștii ce participă la o astfel de cercetare comunică ideatic destul de greu între ei, datorită conceptelor și terminologiei specifice. E adevărat că de foarte multe ori diferențele terminologice sunt mai mult de cuvinte decât de conținut ideatic propriu-zis, dar aceasta nu schimbă prea mult datele problemei. Experții dintr-un anumit domeniu țin la terminologia lor specifică fiindcă aceasta este un argument al capitalului lor cultural și deci al importanței activității ce o desfășoară. Sunt, apoi, dificultăți de ordin practic-organizațional al echipei de studiu (cine conduce, ce rol are fiecare specialist în derularea cercetărilor, cum se decupează aspectele ce revin fiecărui participant, cum se întocmește raportul de cercetare). Să observăm, de asemenea, că investigațiile de tip integrativ, care presupun, de regulă, o echipă de cercetare sunt foarte costisitoare. O depășire a acestor împasuri ar fi ca unul și același individ să practice o viziune și o intervenție de tip transdisciplinar, integrativ. Să fie adică expert pe probleme: stratificare și mobilizare, familie, relații interetnice, delicvență etc. Acest lucru se și întâmplă în mișcarea științifică contemporană. Dificultatea în acest caz este că expertul în cauză trebuie să posede cunoștințe profunde din multe domenii, care în mod tradițional s-au acumulat în discipline particulare, existând deci riscul de a fi superficial.

Sociologia și antropologia culturală. Un statut aparte au, în sensul integralității, sociologia și antropologia culturală și socială, care încearcă să construiască o imagine cât mai completă despre familie, vizând atât aspectele formale cât și cele informale, atât microcosmosul familial cât și locul și rolul grupului familial în macrocosmosul social. Tocmai prin năzuința spre globalitate, sociologia și antropologia culturală se suprapun până aproape la identificare și în abordarea familie. Si dacă în urmă cu câteva decenii, dincolo de dezideratul comun (al viziunii globale), existau două pronunțate deosebiri între demersurile sociologiei și cele ale antropologiei culturale, evoluția mai recentă a lor indică diminuarea și sub aceste unghiuri de vedere a diferențelor. Este vorba, pe de o parte, de faptul că dacă în trecut sociologia a utilizat în cercetările concrete aproape în exclusivitate metode cantitativ-statistice (studii extensiv pe bază de chestionar și eșantion), iar antropologia, metode calitativ-intensive (observația externă, sau cea cooparticipativă), astăzi sociologia practică din ce în ce mai mult și metode calitative (în speță prin etnometodologie), în vreme ce antropologii resimt cu acuitate nevoia extensivului și cuantificării. Pe de altă parte, dacă prin tradiție antropologia culturală se ocupă de societățile simple, omogene (triburi, populații rurale), iar sociologia cu precădere de cele complexe, puternic stratificate - specialiști americani în domeniu spun că deosebirea dintre sociologia americană și antropologie este că prima "ne studiază pe

noi, iar cealaltă pe alții" - , în ultimele decenii studiile antropologice cuprind și societățile complexe, industrial-urbane.

Analiza unor tratate de sociologie și antropologie culturală relevă că diferențele majore semnalate s-au redus într-adevăr, dar subzistă totuși între cele două discipline, mai ales cea de ordin metodologic.

3. Postulate și principii teoretico - metodologice

Intrucât ideile fundamentale teoretice și metodologice ale sociologiei vor fi desfășurate, chiar dacă nu într-o formă total explicită, pe parcursul prezentei lucrări, în subcapitolul de față vom reda foarte condensat câteva postulate esențiale și probleme de acest fel.

3.1. Mediul social : constrângeri și oportunități

Că mediul în care oamenii trăiesc determină în considerabilă măsură felul în care ei simt, gândesc și acționează este - după cum observă și E.Shils (1985) -postulatul cu cea mai mare consensualitate în comunitatea sociologilor. Chiar în societățile simple, tribale, acolo unde incidența factorilor naturali era (și este) mult mai puternică și directă decât în societățile complex-industrializate, personalitatea și comportamentul indivizilor sunt calchiate de formele sociale, hotărâtoare fiind relațiile de rudenie. În societățile accentuat diferențiate, clasa socială din care fac parte, profesia, etnia, mediul rezidențial marchează manifestările, șansele și traiectoriile de viață al înșilor umani. Factorii bio-genetici contează și ei bineînțeles, iar cât se datorează mediului social și cât înnăscutului este o permanență întrebare pentru disciplinele sociumane.

Trebuie remarcat că postulatul de mai sus are ca subpostulate mai importante următoarele: Mediul social înseamnă deopotrivă palierul structural-social propriu-zis (instituții, poziții de clasă și profesionale etc.) dar și palierul spiritual - simbolic (valori, norme, cunoștințe etc.). Structurile sociale obiective ca și cele spiritual-simbolice îngăduiesc libertatea indivizilor, inclusiv prin opinia publică, și pot fi resimțite ca și constrângeri. Însă prin socializare, cu precădere condiționările și conținuturile de ordin spiritual-simbolic sunt induse și interiorizate astfel încât ele devin deziderate, idei de urmat, grade de libertate și nicidecum forțe constrictive. Mediul social în care oamenii trăiesc și își desfășoară activitățile nu este ceva omogen și amorf, ci cu ordine și organizare, ceea ce presupune conducători și elite, adică putere. Relațiile elite -mase și de putere sunt universale în domeniul socialului.

Postulatul că mediul social determină prin diferite formule profilele de personalitate, acțiunile, până la urmă viața indivizilor, nu trebuie reificat. Nici în cele mai rigide societăți și fragmente istorice, oamenii nu au fost și nu sunt doar receptoare plasmatice cărora li se poate da orice înfățișare. Cu atât mai mult în societățile moderne, pluraliste, unde cerințele sunt mai flexibile și unde, până la un punct, indivizii pot alege mediile care le convin. Să nu uităm însă că orice mediu are exigențele lui și că în ciuda mobilității sociale, pentru marea majoritate a oamenilor posibilitățile de mișcare dintr-un context socio-cultural în altul semnificativ diferit sunt cvasinule. Oricum, e de reținut că o anume configurație socială înseamnă pentru individ nu numai constrângeri, ci și șanse de realizare, înăuntrul sau înafara ei.

3.2. Actorul social și acțiunea: individualismul metodologic

Dacă în analiza fenomenelor și proceselor sociale, a comportamentelor grupale și individuale pornim de la caracteristici ale socialului ca întreg sau de la alte instituții, fenomene și procese sociale majore, avem de-a face cu holism metodologic. Dimpotrivă, dacă unitatea de analiză este acțiunea actorului social, atunci principiul se numește individualism metodologic(IM). Postulatul tare al IM este că socialul, în diversele niveluri, poate fi înțeles prin luarea în considerare a motivațiilor, scopurilor - și corespunzător a comportamentelor derivate de aici - ale actorilor sociali; socialul rezultă din adăugarea, agregarea sau interdependența acțiunilor actorilor.

Anumite precizări se impun în legătură cu IM:

- Actorul social este reprezentat de persoane dar și entități grupale, cu condiția ca ele în desfășurarea acțiunii, în cooperare, competiție sau conflict să se prezinte ca o unitate cu scopuri și strategii identice. Astfel, în multe ocazii familia se poate lua ca unitate actoricească în analiză, sau chiar un partid politic. Totuși, elementul fundamental al IM este - așa cum îi arată și numele - individul, fiindcă la acest nivel ne întâlnim, cel puțin pe o anumită secvență de timp, cu interese, scopuri, preferințe bine determinate, univoce. Cu cât unitatea (actorul) cuprinde mai mulți indivizi, cu atât interesele, scopurile, preferințele au șansa de-a fi divergente.

- Individualism din sintagma IM nu trebuie confundat cu sensul lui moral sau sociologic (Boudon, 1992); în accepțiunea morală înseamnă a face din individ valoarea morală supremă, în cea sociologică, o societate este individualistică atunci când autonomia individului este dominantă acelei societăți. IM spune doar, pur și simplu, că pentru a descrie și explica socialul e necesar a pleca de la cauze și acțiuni individuale.

- IM nu-și reprezintă actorul social într-un vacuum, ci într-un spațiu social populat de alți actori, cu care se intră de regulă, în cooperare, competiție și uneori, în conflict. Viziunea IM nu este una atomistă, a juxtapunerii individuale, ci interacționistă. De asemenea, actorul uman poartă în el, în mentalitatea și acțiunile sale, socialul și pe "alții", fiindcă a fost socializat.

- Referitor la cauzele, propensiunile acțiunilor umane, sociologii, fără a intra în detaliile teoriei motivației -obiect al psihologiei -, consideră că există câteva clase mari de rațiuni suficiente care explică conduitele actorilor sociali: raționalitatea utilitaristă - adecvarea mijloacelor la atingerea unui scop pragmatic; raționalitatea axiologică - urmărirea realizării unor valori umane; acțiunile se conformează tradiției; acțiunile se bazează pe afectivitate, pe atașamente aproape necondiționate față de obiecte, persoane, idei. Fără a intra aici în discutarea definirii semantice și a diverselor tipuri de raționalitate (vezi Boudon, 1992), vom menționa numai că majoritatea acțiunilor umane se găsesc la intersecția diverselor genuri de motive (de rațiuni, ca și de iraționale), dar că probabil ponderea majoră în explicația sociologică o are comportamentul rațional al individului în sensul adecvării mijloacelor la scopul, interesul sau preferința lui.

Pe această din urmă linie, transferând idei și concepte din analiza microeconomică, s-a dezvoltat în ultimile decenii abordarea costuri-beneficii, care spune că în descrierea, explicarea și predicția acțiunilor umane trebuie să luăm în considerare costurile și beneficiile pe care acțiunea în cauză le angajează, și că așa fac în mare măsură și actorii implicați. Într-o versiune mai tare se afirmă că actorii nu numai că iau în calcul raportul costuri-beneficii și capitalul pe care îl dețin, dar sunt capabili, de regulă, să aleagă varianta optimă în realizarea unui scop. Este ceea ce se numește teoria alegerii

raționale (vezi Coleman, 1990, Iluț, 1990). Desigur, capitalul, costurile, beneficiile nu sunt doar monetare și material- economice, ci și informaționale, psihologice, sociale.

3.3. Conexiunea micro-macrosocial

Moralitatea în care structurile și formele organizaționale societale se leagă cu acțiunile actorului, cum se face tranziția de la macro la micro și invers, constituie felul princeps a sociologiei. Ea a primit până acum fie răspunsuri speculative, de genul "relației dialectice", a "feed-back-ului pozitiv", fie un tratament pe cazuri particulare. Actulamente problema s-a acutizat teoretic, încercându-se răspunsuri mai operante. Ele se înscriu pe linia combinării principiilor comportamentului individual optim cu luarea de decizii în colectiv, a emergenței și funcționării actorului corporat și autorității, așa cum se întâmplă la J.Coleman (1990). Ca idee generală a legăturii macro-micro să oferim un exemplu după autorul mai sus citat.

Celebra teză a lui Max Weber privind apariția capitalismului ar putea fi formulată la nivelul macroanalizei în felul următor: Doctrina religioasă a acelor societăți (țări) ce au devenit protestante (în particular, calviniste) în timpul Reformei conține valori care au determinat (sau cel puțin, facilitat) dezvoltarea organizării capitaliste. Dificultățile validării respectivei afirmații sunt deosebite : Țările (și comunitățile) ce pot fi comparate sunt puține la număr, iar cele în care capitalismul s-a dezvoltat rapid diferă de celelalte și prin alte elemente decât religia; chiar dacă s-ar constata o asociere puternic pozitivă între protestantism și capitalism, comparația statistică e interpretabilă în multe feluri. Si mai departe, chiar dacă ajungem la concluzia unei relații cauzale dinspre etica protestantă înspre capitalism, rămâne întrebarea cum s-a realizat aceasta. Analiza weberiană ne îndreptățește să desfacem propoziția de nivel macro în trei propoziții: una ce face trecerea de la macro la micro (1), una la nivel micro (2) și cea de-a treia ce conduce din nou la macro (3). Ele s-ar exprima astfel:

- 1) Doctrina religioasă protestantă induce anumite valori aderenților ei;
- 2) Indivizii ce dețin aceste valori adoptă concepții și orientări specifice față de comportamentul economic (antitraditionalismul, datoria față de chemarea proprie).
- 3) Respectivele orientări ale comportamentului economic individual conduc la organizarea capitalistă a societății.

Putem admite și o influență directă a eticii protestante asupra apariției și încurajării capitalismului, situându-ne astfel la nivel macro, determinațiile mai pregnante sunt însă prin intermediul actorilor sociali (nivel micro). De remarcat că dacă transpunerea doctrinei în valori personale (propoziția 1) înseamnă în principal procesul socializării, explicat de sociologie și psihologia socială, și dacă despre felul în care valorile și atitudinile, la nivelul indivizilor, se traduc în acte comportamentale efective (propoziția 2), există de asemenea rezultate marcante în cele două discipline, dificultăți epistemice mai serioase survin pentru propoziția 3.

Intr-adevăr a răspunde la întrebarea, cum se face tranziția de la comportamentele individuale la social, nu e suficient să spui că prin combinarea acestora, ci trebuie dezvoltat modul concret în care pozițiile (statusurile) într-o organizație iau naștere, care este motivația indivizilor de a ocupa și onora aceste poziții. În cazul nostru analiza reclamă investigația relațiilor dintre antreprenori, dintre muncitori și mai ales dintre cele două categorii. Coleman (1990) crede că Max Weber la acest punct nu este bine acoperit. Dificultățile sporesc și datorită faptului că în interacțiunea actorilor apar aproape

întotdeauna efecte neintenționate și uneori chiar contrare intenției actorilor aflați într-o combinație, într-un joc, efecte numite "perverse", (Boudon, 1990, Rotariu, 1993).

Încercări, cu rezultate pozitive pertinente, de a trata mai în profunzime și cu un grad mai avansat de exactitate raportul micro-macro există totuși. Ele vin din partea unor cercetări etnografice și de antropologie culturală ce sugerează modele calitative ale compunerii socialului din acțiuni de ordin micro, dar s-au conturat și modele cantitativiste, de factură cvasiaxiomatică, oferite de demografia socială prin studierea a ceea ce, s-ar numi "înghesuială (mare concurență) la căsătorie" (marriage squeeze). Aceasta se întâmplă atunci când pe piața maritală, dintr-un motiv sau altul, este o mare disproporție numerică, între bărbați și femei, funcționând, în același timp, legea monogamiei. De observat că dacă introducem și regula că la căsătorie între parteneri există în medie, o diferență de câțiva ani, atunci fenomenul apare și în cazul în care există un boom de natalitate. Sociologii și demografii americani au studiat situația de acest fel pe pe cohorta (baby boom) din 1946, cohortă din care la mijlocul anilor '60 fetele nu-și găseau parteneri maritali mai în vârstă ca ele cu 2-3 ani, întrucât numărul bărbaților născuți în 1943-1944 era mult mai mic. S-au cercetat efectele acestei disproporții, a presiunii femeilor dornice de căsătorie (sau oricum de dragostea unor bărbați cu ceva mai în vârstă) asupra valorii pe piața maritală și s-au elaborat modele ale tranziției micro-macro și teoreme ale unor algoritmi specifici de cuplare conjugală în noile date ale problemei.

O împrejurare aproape identică de la noi din țară (în anii 1967-1968 s-au născut cu aproximativ 500.000 de copii mai mult decât înainte și după) își așteaptă și ea abordarea investigațională necesară.

3.4. Explicație versus comprehensiune: o falsă dilemă

După cum am insistat, sociologia vizează și realitatea subiectivă, lumea interioară, motivațiile, simbolurile și interpretările indivizilor și colectivităților umane. Mulți filosofi, sociologi, intelectuali de formulă speculativ-lirică consideră că universul uman de această natură nu poate fi examinat cu folos prin mijloacele științelor consacrate, ale naturii, prin descriere și explicație obiectivă, ci prin "înțelegere" (Verstehen), prin ceea ce s-a consacrat și în românește ca fiind comprehensiune. Aceasta înseamnă descifrarea subiectivității prin intuiție și empatie "punerea în pielea" celuilalt, plonjarea în adâncimea psihicului uman. Acțiunile individuale și grupale, evenimente și epoci istorice nu pot fi explicate în termeni de cauze și efecte, de factori și consecințe obiective, ci numai prin accesarea comprehensivă la resorturile interior-subiective și la spiritul și sensul unor entități istorice. În cadrul explicației, cercetătorul evidențiază legături statistice, influențe și determinări între fapte sociale, lucrează cu variabile independente și dependente în comprehensiune, cu intuiții, cu capacitatea de-al înțelege pe celălalt, cu experiența trăirilor proprii. În mod obișnuit așa sunt rezumate cele două viziuni metodologice, și ele sunt chiar dacă mai în detaliu expuse - contrapuse sau oricum prezentate ca alternative (Zamfir, 1993). Dar încă Max Weber vorbește de posibilitatea de a le combina, utilizând expresia de "explicație comprehensivă" sau "comprehensiune explicativă".

Există, într-adevăr, argumente în favoarea tezei că explicația și comprehensiunea nu numai că nu se situează în raport de opoziție, dar sunt complementare și considerând

demersul științific pe traseul său mai extins, de fapt ele sunt strâns legate. Comprimat exprimate aceste argumente se înfățișează astfel:

- E necesară distincția (Boudon,1992) dintre comprehensiune în accepțiunea gânditorilor germani, reprezentanți ai curentului "filosofia vieții", de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, în particular a lui W.Dilthey, și cea weberiană. Prima se referă primordial la a regăsi și retrăi sensul și spiritul instituțiilor, epocilor și evenimentelor istorice, în a le recupera atmosfera, în a le înțelege rostul și semnificația în curgerea timpului istoric. În acest înțeles, Verstehen_este mai vag, mai metafizic, mai plin de capcane interpretative. Accepțiunea weberiană spune doar că înțelegerea stărilor mintale a actorilor acțiunilor sociale și a sensului pe care ei îl acordă acestor acțiuni nu trebuie neglijată. Aici nu e în discuție deci sensul acordat și interpretările față de epoci și episoade istorice ci înțelegerea comportamentelor actorilor individuali.

- În accepțiunea mai specific sociologică (de orientare weberiană), comprehensiunea apare ca un moment al explicației, fiindcă a înțelege rațiunile actelor individuale nu este suficient pentru a explica socialul (vezi conexiunea macro-micro,3.3.).

- Experiența noastră de viață, interacțiunea cu alții, jucarea de roluri, motivațiile și strategiile unor acțiuni proprii, tot ce este subsumat comprehensiunii, pot servi ca punct de plecare în proiectarea unor cercetări "pozitiviste" (observație sistematică, plan experimental, chestionar). Același bagaj comprehensiv este aproape inevitabil prezent în faza de interpretare calitativă a unor date statistice.

- În ce privește intuiția, atât de frecvent invocată în viziunea comprehensiunii, ea reprezintă probabil un plus semnificativ față de procesele de cunoaștere cunoscute (inducție, deducție, stocarea și procesarea informației, etc.), ce nu este încă explicat psiho-fiziologic. Dar să nu uităm că în științele cele mai tari ("intuiționismul" în matematică) se face apel la intuiție. Din acest punct de vedere, comprehensiunea nu se opune nicicum modelului naturalist de știință. Apoi, aptitudinile empatice sigur că există, dar ca orice aptitudini sunt rațional explicabile și pot fi puse în evidență experimental (din nou prin mijloace foarte "pozitiviste"). Un exemplu este chestionarul prin procură (Radu, 1994), în care subiectul (A) răspunde la un chestionar așa cum crede că ar răspunde unul pe care are pretenția că îl cunoaște (B). Prin comparația dintre răspunsurile lui A și răspunsurile lui B ne dăm seama de capacitățile empatice a lui A. Nu vrem să spunem că problematica empatiei, și cu atât mai mult a Verstehen-ului, se reduce la această situație. Afirmăm doar că în actul de comprehensiune nu ne plasăm înafara raționalului și că ea însăși poate fi dacă nu explicată cel puțin descrisă în termeni raționali.

- Nemijlocit legat de cele mai sus arătate, trebuie subliniat faptul că subiectivitatea, interioritatea umană nu este domeniul "găurilor negre" din astrofizică, de unde ne vin semnale minime. Despre ea avem varii și multiple semne sensibile (vorbe, gesturi, manifestări comportamentale). Inferența de la datele exterioare la cele interioare nu e simplă, dar aceste date există (și unele și altele)

- În fine, nici cele mai intransigente orientări obiectivist-explicative, care merg deci pe determinismul factual exterior, nu neagă prezența factorului subiectiv, interior. Diferență față de concepția comprehensivistă constă în conținutul și importanța explicativă atașată lui. Pentru cea din urmă universul subiectiv e bogat colorat și determinist în înțelegerea socialului. În viziunile determinat obiective el este populat cu

interese și orientări pragmatice, care contează foarte mult ca propensiuni ale activităților umane, dar care sunt limitate și constante, putând fi luate ca un invariant în schema explicativă a socialului, și până la urmă excluse. Marxismul, neobehaviorismul și într-un anume fel paradigma costuri-beneficii, sunt exemple de acest gen. Să remarcăm însă că dincolo de cadrul paradigmatic, multe ipoteze, teorii, modele și cercetări empirice rămân la acest nivel al analizei când se studiază, de pildă, relația industrializare-urbanizare-navetism se au în vedere doar câteva și nu se face practic apelul la subiectivitatea actorilor implicați în modelele de dinamică populațională și-a consecințelor ei sociale minime postulate privind intențiile oamenilor. Cercetarea însă a unor fenomene mai particulare, a unor comunități bine circumscrise presupune abordarea palierului subiectiv-simbolic. Așa încât ponderea explicativ-cantitativului sau complementar, cea a comprehensiv-calitativului depinde și de tipul de investigație și finalitatea ei teoretică și practic-aplicativă.

3.5. *Dezideratul neutralismului axiologic*

În studierea și prezentarea realității sociale, este foarte probabil ca cercetătorul să-și proiecteze propria subiectivitate. Distorsiuni datorate subiectului cunoscător apar în orice arie de investigație, dar în fâșia ontologică a socioumanului ele sunt mai pronunțate și mai greu de controlat. Cu atât mai mult atunci când se vizează realitatea subiectivă, pentru că interacționează elemente de același gen. de același ordin de mărime: în studierea valorilor, intereselor, dorințelor, ideologiilor altora se impregnează valorile, interesele, dorințele și ideologia cercetătorului în cauză. Subiectivitatea lui poate fi implicată în alegerea temei, a ipotezelor și conceptelor, a populației care se cercetează efectiv, a metodelor și mai ales a interpretărilor rezultatelor. (Ne referim aici bineînțeles la distorsiunile involutare, deși nici falsurile științifice n-au lipsit).

Ideal ar fi ca specialiștii în domeniul socioumanului să fie imparțiali în investigațiile lor, să prezinte lucrurile așa cum sunt, cu obiectivitate, să facă abstracție de propriile valori, să realizeze adică ceea ce de la Max Weber încoace se numește neutralism axiologic (în engleză, value-free). Sarcină nu ușor de atins, dar așa cum clasicul german îndemna, odată ce omul de știință s-a angajat în abordarea unei teme (selecția în sine a problemei de cercetat, deși automat preferențială, nu afectează obiectivitatea rezultatelor), el trebuie să tindă înspre neutralism, să urmeze cu acribie rigorile metodei științifice. Mai recent se insistă că alături de autocontrol, prezentarea în detaliu de către cercetător a metodelor folosite, a parcursului demersului investigational, a unor date personale și de context pentru a fi apreciate de alți membri ai comunității științifice sunt binevenite. Si deoarece la baza unui demers stau tacit, ca subînțelese, convingeri și principii intelectuale (gnoseologice morale, estetice, politice), de dorit ar fi efortul de a-le face explicite, de a le aduce în conul de lumină al conștiinței critice proprii și a judecății celorlalți.

Oricum, apare evident că ideologizarea discursului științific sub presiunea directă sau indirectă a partidelor, claselor, grupurilor sociale și etnice, este un pericol pentru sociologie. Tot așa cum, sterilă este și ideea "relativismului epistemologic", anume că e iluzoriu a tinde înspre obiectivitate, întrucât ceea ce discutăm și analizăm noi nu sunt niciodată structuri și fenomene sociale obiective, ci interpretări ale acestora (La limită asemenea afirmații se autodemolează, conform raționamentului - paradox semantic: Dacă totul este relativ, atunci și propoziția "totul este relativ", e relativă și deci...

Analog avem: Dacă totul este interpretare, atunci...). Probabil că atari excese n-au stat nici în intenția întemeietorului turnurii interpretativiste (și în apreciable măsură postmoderniste), antropologul american C.Geerts. În tot cazul, în des invocata lui carte, *The Interpretation of Cultures* (1973), el notează că "... nimic n-ar discredita mai mult o asemenea abordare (interpretativistă, n.n.) decât o combinație de intuiționism și alchimie, indiferent cât de elegant sunt exprimate intuițiile sau cât de modernă este făcută să arate alchimia (p.30)".

Cuvinte-cheie: *realitate obiectivă, realitate construită, transdisciplinaritate, individualism metodologic, explicație, comprehensiune*

Teme de dezbatere:

1. *Cum vedeți relația între psihologie și sociologie? Care sunt avantajele abordării realității din cele două perspective?*

MODULUL 2

INDIVIDUL, GRUPUL ȘI SOCIETATEA. FAMILIA

I. Individ, grup și societate

Obiective operaționale:

Parcurgând acest text veți putea să

- *explicitați conceptul de personalitate socială și prezentați cele trei tipuri descrise de Reisman*
- *evocați principalele repere în construirea paradigmei individualiste în sociologie*
- *prezentați succint principiile individualismului metodologic*
- *prezentați principalele elemente care definesc grupul social*
- *descrieți diferențele între solidaritatea mecanică și cea organică*

Răspunsul la întrebarea legată de natura raportului dintre individ și societate nu este unul simplu. El diferă în funcție de unitatea de referință pe care ne-o alegem. Demersul holist, pornind de la sistemul social spre actor poate privilegia determinarea quasi-totală sau parțială a atitudinilor, comportamentelor și, în ultima instanță, a destinului individului postulând o disoluție a individualității în mediul social. Din contră, individualismul poate simplifica această relație exagerând libertatea de opțiune și acțiune a individului.

Deși nu există două tratate de sociologie care să abordeze problema raporturilor dintre individ și societate după decupaje epistemologice identice, majoritatea încercărilor de anvergură teoretică afirmă, într-un fel sau altul, că realitatea socială se structurează la trei mari niveluri. În primul rând, cel al *personalității sociale*, sau acea parte a personalității rezultată din socializare, apoi nivelul *acțiunii și raporturilor sociale*, cuprinzând complexitatea interrelațiilor ce se stabilesc în interiorul formelor concrete de organizare socială și, în fine, *sistemului social global*. Acceptând această structură ontologică, credem că nu comitem o reducere nepermisă dacă plasăm interogația pe terenul nivelului intermediar, cel al relațiilor și acțiunii sociale. În ceea ce ne privește, am încercat păstrarea unei distanțe rezonabile de devierile sociologice sau psihologizante prin plasarea analizei la nivelul relațiilor și interacțiunilor sociale, loc simbolic al nașterii caracterului social și al întâlnirii individului cu societatea. Am ales o traiectorie interogativă de la individ spre societate, poposind cu predilecție asupra raporturilor interumane care fundează socialitatea și sociabilitatea, solidaritatea și acțiunea colectivă, fără a analiza într-un spațiu separat macro-determinarea socială datorită faptului că demersul critic asupra variantelor individualiste conține majoritatea presupuzițiilor acestei perspective. În al doilea rând, analiza "tiraniei" structurilor și legilor sociale constituie partea "tare" a demersului sociologic, poate chiar principala rațiune a existenței sociologiei, de aceea elemente specifice acestui demers se găsesc în toate capitolele volumului de față.

1. Personalitatea socială.

Un posibil răspuns a fost dat în interiorul unei clasice teme a disertațiilor filosofice prin întrebarea legată de ceea ce este născut la individ și ceea ce este dobândit în cursul vieții prin educație. Indiferent dacă balanța argumentării s-a înclinat spre preponderența bagajului genetic al individului sau spre accentuarea faptului că la naștere omul este o masă informă pe care educația o modelează în funcție de propriul ei conținut, pentru sociolog, aceasta este o falsă problemă. Sociologul va încerca să cerceteze mecanismele prin care personalitatea individului primește de la societate acele caracteristici care fac din el o ființă socială sau cum impune societatea constrângeri membrilor săi. În fine, sociologul va căuta ceea ce este "social" la indivizi și în ce măsură membrii unui grup dezvoltă comportamente și atitudini care le-au fost transmise prin intermediul societății.

Perspectiva antropologică, unde am putea cita lucrarea deschizătoare de drumuri a lui R. Benedict, "*Patterns of culture*" (1934), pornește de la ipoteza tranșantă că un anumit tip de civilizație corespunde unui anumit tip de personalitate. Personalitatea individului este produsul unei civilizații și instituțiilor unei societăți, ea se dezvoltă după un anumit model fixat de societate. Este indubitabil că există corespondențe între structura personalității și structura societății dar acest raport considerăm noi este mai ales de natură funcțională.

În funcție de studiul simplificat, schematizat al unui grup social sau al unei societăți (în sensul tipurilor ideale weberiene), sociologii și antropologii au încercat degajarea unei scheme de personalitate (bază socială a personalității). D. Riesman (1964) arată, de exemplu, că în funcție de ceea ce orientează activitatea individului se pot construi trei tipuri de personalitate ce corespund la trei tipuri de societate.

- TRADITIONNAL- DIRECTED, indivizi care în viața cotidiană se conduc după percepțiile tradiției. Acest tip corespunde cel mai bine țăranului societății tradiționale, caracterizate prin schimbări lente, unde datorită situațiilor anologice care apar fiul aproape că poate re trăi experiența tatălui.

- INNER-DIRECTED, individ autonom care, trăind într-o societate caracterizată prin schimbări rapide și-au interiorizat valori și norme pe care societatea i le-a inculcat în copilărie, se conduce după propria lor conștiință. Acest tip de individ ar fi caracteristic, în viziunea lui Riesman, pentru civilizația capitalistă a secolului al XIX lea.

- OTHER-DIRECTED, individul heteronom care se conduce după ideea care crede că și-o fac alții despre el. Caracteristic pentru societatea actuală acest individ ia mereu în calcul reciprocitatea perspectivei, acționează conștient de faptul că acțiunea individului este o rezultată a variabilei situaționale și a acțiunii altor indivizi.

Se poate observa și din această tipologie că este dificil pentru sociolog să se antreneze în concluzii privind marea problemă filosofică a libertății umane și determinismului, aceste trei tipuri de indivizi sînt puternic condiționați de societate dar fiecare în parte prin mecanisme diferite (tradiția, educația și raporturile inter-personale). Cu toată evidențierea constrîngerii mecanismelor de reglare socială, nu putem fi îndreptățiți să negăm libertatea de acțiune a individului.

Alte încercări de a determina caracterul social, cele care caută acel nucleu al personalității pe care îl întâlnim la cei mai mulți indivizi care participă la o cultură, în opoziție cu caracterul individual, prin care oamenii care participă la aceeași cultură se diferențiază unii de alții. Nu putem vorbi de acest concept într-un sens statistic. Interesant este punctul de vedere a lui *E. Fromm* (1956), care determinînd caracterul social, arată că el trebuie determinat de o manieră funcționalistă, prin raportare la funcția caracterului social, care este, în opinia sa, de a da o formă energiei membrilor societății în așa fel încît comportamentul lor să nu mai depindă de deciziile lor, sau a canaliza energia umană în interiorul unei societăți date în scopul asigurării continuității și funcționării acestei societăți. Pentru societatea contemporană omul trebuie transformat într-un individ capabil să cheltuiască cea mai mare parte a energiei muncind, și pregătit a se supune unei discipline a ordinii și punctualității, nemaicunoscută de alte culturi. Nu ajunge, scrie Fromm, ca fiecare individ să decidă conștient, în fiecare zi, că vrea să muncească, să ajungă la timp, - căci orice deliberare conștientă a acestei reguli ar duce la mai multe excepții decît funcționarea armonioasă a societății ar putea admite, amenințarea și forța nemaifiind suficiente căci în cadrul sarcinilor diferențiate ale societăților moderne nu mai pot fi îndeplinite decît de oameni liberi. În tradiție psihanalistă, caracterul social este privit ca o pulsione interioară spre anumite scopuri, unde factorul economic este doar unul din elementele care dă formă caracterului uman. În general, structura socio-economică este văzută doar ca unul din poli comunicării reciproce dintre om și organizarea socială, celălalt pol fiind natura umană care transformă condițiile sociale în care trăiește.

2. Paradigma individualistă

2. 1. Doctrina

Preocupările de delimitare a caracteristicilor unor tipuri mari de societăți au produs în sociologia clasică și filosofia socială doctrina individualistă. Legat în special de apariția societății moderne, industriale, individualismul este considerat o mutație esențială de ordin mentalitar și social, o preponderență a individului asupra structurilor sociale, suverane până la începutul erei industriale. Se constată că odată cu revoluția industrială apare ceea ce *C.B. McPherson* (1972) numește un "individualism posesiv", omul modern luându-și în posesie propriul destin, autonomia propriilor acte. Această concepție se opune altor două concepții despre individualitate: concepția antică, reprezentată prin Aristotel, pentru care individul este o parte a cosmosului, integrat într-o ordine care i se impune ca esență; concepția creștină, expusă sistematic în scrierile lui *Augustin*, după care omul este o creatură a lui Dumnezeu, singura lui menire fiind slujirea divinității, cetatea oamenilor fiind mai puțin importantă decât împărăția divină. Acest mod de a tranșa comparația societate tradițională / societate modernă a avut ecouri ample în sociologia clasică. O tratare a acestei teme găsim în opera lui *E. Durkheim* care consideră individualismul ca rezultat al formelor pe care le ia solidaritatea socială în diviziunea muncii. În lucrarea sa *Sinuciderea*, sociologul francez preferă noțiunii de individualism pe cea de egoism. Egoismul are o importantă semnificație morală definind autonomia eului în luarea de decizii, în alegerea strategiilor acționale și a credințelor. Acest fapt, deși variabil în funcție de factori economici sau mentalitari, este considerat fundamentul moral al societăților moderne. Oamenii devin individualități ce indeplinesc sarcini specifice, coeziunea socială provenind din complementaritatea funcțiilor generate de diviziunea socială a muncii și noul sistem de valori care se structurează în jurul noțiunii de persoană. Patologia individualismului este egoismul când conștiința colectivă nu mai poate integra indivizii separați, considerând că, în cele din urmă, dezvoltarea individualismului fiind incompatibilă cu dezvoltare armonioasă a individului și societății.

Asemenea reflecții asupra evoluțiilor societății moderne se găsesc și la alți sociologi. *Tocqueville* constată că individualismul a produs în America o izolare a cetățeanului de semenii săi, construindu-și o societate în miniatură formată din familie și prieteni. *Parsons* pune apariția individualismului pe seama multiplicării contactelor inter-individuale și depersonalizării lor datorită supunerii unor coduri formale iar *Simmel* consideră că circulația monetară influențează relațiile interpersonale datorită banului care este un simbol neutru și abstract. Acest tip de discurs este preponderent în secolul XX, excepție făcând doar teoreticienii Școlii de la Frankfurt, în frunte cu *H. Marcuse*, precum și unii teoreticieni ai noii drepte care susțin teza contrară după care societatea industrială duce la uniformizarea și pierderea autonomiei individului. Am putea crede că aceasta este o dezbatere încheiată datorită labilității diferențierii între cele două tipuri de societăți și datorită unor poziții doctrinare lucide care au accentuat faptul că, deși este clar că societatea industrială este mai complexă decât cele anterioare, nimic nu ne îndreptățește să analizăm deosebirile după principiul opoziției alb - negru. Multe studii sociologice ale ultimelor decenii, care s-au sustras acestei iluzii comode, au demonstrat că și în societatea modernă persistă forme de solidaritate, mituri, credințe colective și alte elemente care erau considerate ca trăsături esențiale ale societății tradiționale. Există însă o serie de dezvoltări ale doctrinei individualiste și în sociologia ultimilor ani, dezvoltări care, în

esența, lor nu aduc noutăți față de paradigma clasică. Cu titlu de exemplificare vom aminti teoria individualismului democratic, dezvoltată de J. -M. Lacrosse . Societatea contemporană , consideră sociologul belgian, este diferită de societățile anterioare, care erau heteronome și religioase având sensul și fundamentul în afara lor, prin faptul că este o societate autonomă, o societate de indivizi unde sînt valabile trei axiome fundamentale:

- a. *axioma autonomiei*: omul își poate stabili singur regulile, prin urmare are și dreptul de a le schimba;
- b. *axioma independenței*: individul este originar independent, adică separat de alții;
- c. *axioma puterii*: puterea nu poate fi separată de ansamblul indivizilor de la care emană (1992, pag.120)

Se poate lesne observa că, în esență, analiza individualistă clasică este doar cosmetizată terminologic.

2.2. Metoda. Individualismul metodologic

În toate marile lucrări de sociologie se reiterează o problemă majoră legată de articularea decupajului epistemologic: ce se ia ca unitate centrală de analiză, individul sau totalitatea. Concepte ca: structură socială sau sistem social, fără a fi echivalente, sugerează posibilitatea studiului totalității. Marile curente ale perioadei clasice a sociologiei, au privilegiat, cu mici excepții acest tip de demers. În același timp se pune problema locului individului (numit agent sau actor) și acțiunilor sale în cadrul complexității sistemului social.

În sociologia contemporană ilustrarea cea mai fidelă a supraviețuirii paradigmei individualiste o constituie paradigma individualismului metodologic, avându-l ca inițiator pe marele sociolog francez R. Boudon. Format la școala modelării formale americane, și având ca antecedente teoria utilitaristă din economia clasică, acționalismul lui T.Parsons sau epistemologia lui K. Popper, Boudon exercită o importantă înrăurire asupra sociologiei ultimelor decenii.

Simplificând, individualismul metodologic poate fi rezumat în câteva propoziții principale. În primul rând, este vorba de faptul că oricât ar încerca sociologia să descifreze ansamblul social, sociologul ajunge în contact doar cu fapte singulare, el încercând să refacă imaginea totalității cu ajutorul unor regularități statistice. Ca o consecință a acestui fapt, atomul logic al analizei este deci actorul social individual, care deși își desfășoară activitatea într-un sistem complex de constrângeri, analiza nu poate elimina finalitatea și intenționalitatea acțiunilor sale. În același timp, nu putem folosi scheme simple de explicație, de genul celor care formalizează comportamentul economic, noi fiind obligați să introducem finalitatea unor acțiuni individuale și strategiile adaptative la constrângeri, căci chiar și atunci când este pus în fața unor constrângeri puternice, el are de ales între mai multe strategii posibile. Acest curent de reflecție socială se opune oricărui determinism sociologic, respingând "despotismul structurilor sociale" și " concepția hipersocializării omului". Cu toate acestea și individualismul metodologic regăsește una din dificultățile de care s-a lovit și E. Durkheim în explicarea trecerii de la individual la colectiv, care și-a plasat întreaga operă între granițele unui demers holistic, considerând că fenomenele sociologice nu-și au originea în conștiințele individuale. În explicația creșterii numărului de sinucideri în perioadele de boom economic, Durkheim părăsește însă cercetarea "cauzelor sociale" indicând o explicație individualistă: în

perioade de ameliorare economică climatul social este mai optimist, crește nivelul de expectanță și indivizii sînt mai expuși decepției și deci soluției sinucigașe. Analizând exemple din lucrările lui Durkheim, Tocqueville sau M. Olson, *R. Boudon* consideră că sociologul poate analiza problema trecerii de la individual la social postulând o continuitate între individ și colectiv, între interesele individuale și acțiunea colectivă (și în general analizele sociologice ale ultimelor decenii urmează această cale). În această perspectivă socialul nu este decît consecința unor sisteme de interacțiune, singura cale de a explica macro-socialul fiind deci cea a agregării comportamentelor individuale.

În ultimii ani unele critici aduse lui *R. Boudon* evidențiază limitele modelului utilitarist pe care-l promovează, model după care comportamentul rațional al individului se bazează pe urmărirea interesului imediat. Această critică asupra căreia vom reveni, nu se susține în totalitate, după părerea noastră, deoarece atât *Boudon* cît și unii din colaboratorii săi arată, ce-i drept, mai mult la nivelul afirmației, că raționalitatea acțiunii nu se fundează doar pe interesul economic ci și pe interesul simbolic sau pe elemente de natură cognitivă, condiționată fiind și de elementele de natură informațională de care avem nevoie pentru a acționa (*J.C. Podioleau*, 1986). Dacă "activitatea mentală de percepție, memorie și reprezentare prin care actorii sociali elaborează, transformă și reactualizează stimulii prezenți într-un context de acțiune, înseamnă că universul acțiunii este fundamental de ordinul reprezentării".

În al doilea rînd, se poate observa faptul că *R. Boudon* face o relectură a fondatorilor sociologiei, găsind la aceștia importante "rădăcini" ale individualismului metodologic, or, este lesne de observat că nici sociologismul holist durkheimian, nici sociologia comprehensivă a lui *Max Weber*, nu au decît întâmplătoare accente individualiste. Născut ca o reacție la marxism, structuralism sau funcționalism, făcând apel la un loc mai important pentru individ în cadrul sociologiei, individualismul metodologic se lovește însă de o contradicție logică; deși afirmă mereu autonomia actorului, cvasitotalitatea exemplelor analizate de *Boudon* evidențiază constrîngerile structurilor și situațiilor de interacțiune. Demonstrațiile lui *Boudon* sînt un soi de balans continuu între afirmarea activismului individual și analiza unor efecte de situație care limitează alegerea, sociologul francez recunoscînd chiar că trebuie să considerăm "sociologia ca o disciplină avînd ca obiect primordial punerea în evidență a determinismelor sociale care restrîng acțiunea individului" (*R. Boudon*, 1979, pag.20). În acest sens, *P. Fabre* (1986, pag. 1253) arăta că "sociologia efectelor perverse este mai întîi o sociologie deterministă și nu o sociologie a libertății", actorul fiind prins într-o structură de acțiuni care îi lasă doar iluzia libertății, *Boudon* proclamă necesitatea individualismului metodologic dar demonstrează constant primordialitatea logicii holiste. Se poate constata că analiza efectelor de compoziție sau de agregare nu este suficientă pentru a explica continuitatea între individ și social, căci nu explică decît o mică parte a socialului, neluînd în calcul socializarea indivizilor. Folosind metode cantitative și matematice, logica formală sau teoria jocurilor, pe un fond de lipsă a cercetărilor concrete, individul lui *Boudon* este un individ rupt de contextul social, abstract, o schemă a unei subiectivități aculturale și atemporale, criticile din ultimii ani culminînd cu ceea ce *P. Fabre* numește "o sociologie fără subiect" (1986, pag. 1255). O propunere de soluționare a acestei deficiențe ar fi o completare a logicii situației boudoniene cu teoria efectelor de dispoziție a lui *P. Bourdieu*, teorie care pune accentul pe scheme de comportament interiorizate de individ, care-l ajută să acționeze în situații concrete, însă

privilegierea unui individ "prea" concret face acest principiu neoperațional, demersul riscând să devină mai degrabă descriptiv decât explicativ.

Alte elemente criticate în teoria individualismului metodologic sînt legate de pronunțatele accente de utilitarism din opera lui Boudon. În fond, raționalitatea alegerii nu ajunge pentru a transforma indivizii în subiecți, calculul pe care îl face individul fiind exclusiv dependent de situație. Enunțarea interesului individului, fără a analiza natura acestui interes, este o explicație dusă doar până la mijlocul drumului, interesul fiind definit doar de natură formală căci nu toți indivizii au interese identice. Chiar axioma principală a utilitarismului, centrată pe urmărirea interesului și maximizarea plăcerii este din ce în ce mai criticată în ultimii ani. *E. Geller* (1986, pag. 34) scrie, demonstrând ambiguitatea acestei concepții, că pe parcursul celei mai mari părți a vieții lor, oamenii nu urmăresc un scop concret identificabil, ei vor, pur și simplu, să se integreze, să rămână într-o piesă care se derulează. În același orizont explicativ, *A. Pizzorno* (1986, pag. 339) formulează o teorie alternativă a comportamentului electoral fondată pe interesul simbolic, demonstrând că participarea la alegeri și votul pentru unul sau altul dintre candidați, nu are la origine calcule rațional-utilitariste, cum explică politologii, economiștii sau individualismul metodologic, ci afirmarea unei identificări colective. Ideea de bază este că solidaritatea și fidelitatea față de un grup (etnic, lingvistic, religios) preexistă alegerii politice, iar acest tip de solidarități sînt mai puternice decât obținerea unor avantaje personale, alegerea electorală fiind mai degrabă un act de credință.

Revenind la efectele de agregare, soluție a trecerii de la individ la societate, de la comportamentul individual la cel social, se impun câteva observații de fond. Dacă acțiunea colectivă derivă sau, cel puțin, depinde de o multitudine de decizii individuale, cum putem explica faptul că mii de decizii produc o mare mișcare socială? Acest lucru nu este explicat corespunzător nici de modelele holiste (ce reduc interesele individuale la cele colective), nici de modelele individualiste (care procedează invers). Pentru a explica mișcările sociale este nevoie de a lua în calcul toate condițiile concrete ale acțiunii (culturale, economice, psihologice), contextuale sau generale, tot ceea ce preexistă acțiunii individuale sau colective, fără a neglija, evident, interesele, motivele, logica sau caracteristicile indivizilor. Putem afirma că individualismul metodologic este incapabil să explice revoluțiile sau marile curențe și mișcări de idei căci se limitează la explicația unor situații simple de interacțiune și interdependență directă. Același lucru se poate spune și despre explicația legată de unele fenomene sociale de anvergură globală, cum este cel al mobilității sociale, a cărui a căror limite au fost evidențiate de *T. Rotariu* (1980)

Fără a exagera, putem afirma chiar că individualismul metodologic este parte integrantă a unei importante mișcări sociale care, în anii 80, a pus individul într-un nou raport cu structurile sociale: ascensiunea variantelor ideologice neoliberale, creșterea concurenței inter-individuale, individualizarea remunerației, desindicalizarea și reculul militantismului.

3. Grupurile sociale

A spune că oamenii trăiesc în grupuri este, după expresia lui *R. Boudon*, o superbă platitudine ce se revendică de la *Aristotel* cu al său *zoon politikon*. Este la fel de clar însă că personalitatea și motivațiile indivizilor nu sînt în totalitate compatibile cu exigențele vieții organizaționale. Mediul social, cadrul imediat al acțiunii și existenței sociale este

grupul. Sutele de definiții care provin mai ales din psihologia socială evidențiază ca trăsătură comună faptul că este vorba de o pluralitate de indivizi aflați într-o situație de solidaritate mai mult sau mai puțin accentuată. Alte elemente care apar în quasi-totalitatea definițiilor rețin următoarele elemente: ansamblu de persoane, aflate în interacțiune, în vederea atingerii unui scop comun, diferențiate după funcții sau roluri. La fel de abundente sînt și clasificările însă, în ceea ce ne privește, vom adopta o oarecare reticență față de posibilitățile de clasificare exactă datorită mai ales faptului că multe din criteriile alese sînt arbitrare. Nu putem lăsa nementionate câteva criterii absolut necesare cum sînt : *mărimea grupului; calitatea relațiilor ce susțin membrii (tipul de solidaritate); intensitatea fuziunii sau distanța care îi separă pe membrii*. Alte criterii des întâlnite în studiile de micro-sociologie sau psihologie socială sînt *raporturile* pe care grupul le întreține (Maisonnette, 1969):

- cu organizarea socială (*instituțională sau spontană*);
- cu normele admise (*formal sau informal*);
- cu scopurile colective (*grupuri de bază și grupuri de lucru*)

Ne vom opri la o analiză aparținând lui R. Boudon (1990) analiză care, chiar dacă nu se vrea o clasificare riguroasă, are meritul de a inventaria principalele tipuri de grupuri și accepțiuni ale acestui concept în sociologie. Sociologul francez găsește următoarele categorii:

a. *grupul nominal* sau *categoria socială*. Este format din indivizi care au cel puțin o caracteristică comună (vârstă, nivel de studii, ocupație, etc.);

b. *Grupul latent*. Conceptualizat de R. Dahrendorf, acest grup este alcătuit din indivizi care au un interes comun (grupul consumatorilor, cei care au interesul ca produsele să fie de bună calitate);

c. *grupul organizat*, dotat cu o structură bine definită și cu mecanisme de decizie colectivă (sindicatul);

d. *grupul semiorganizat*. Reprezentat prin organizații care își fac o profesie din a reprezenta interesele altora (grupul latent al părinților elevilor).

În acest ultim caz trebuie remarcat că este vorba de o categorie diversă a cărei specific este dat de relațiile dintre grupul latent și grupul care-l reprezintă. Se poate observa că nu este vorba de o clasificare care să cuprindă categorii exclusive, același grup putând fi întâlnit în mai multe categorii, în funcție de nivelul său de evoluție sau contextul social în care își desfășoară activitatea. Astfel un grup latent, cum este cel al salariaților din învățământul preuniversitar, poate deveni grup semiorganizat sau chiar organizat prin aderarea la un sindicat și participarea la o mare acțiune grevistă.

Există o intensă dezbateră în sociologie privind existența sau nonexistența *claselor sociale*. Dilema lui L. Boltanski (1982) este semnificativă pentru faza la care a ajuns dezbateră sociologică a problemei: să vorbim de clase sociale ca actori colectivi capabili de acțiuni și voințe sau să le refuzăm existența obiectivă, ținând cont de diversitatea fiecărei populații. Sociologul francez se aliniază, în ultima instanță primei variante, cu toate că atitudinile și comportamentele persoanelor reale scapă logicii mecanice a agregării comportamentelor individuale, grupul structurându-se totuși, prin referință la credința membrilor în existența unei persoane colective. Nu ne interesează că între un profesor universitar (ajuns primar sau prefect), un muzician, un avocat sau un învățător, există diferențe foarte mari., important este că fiecare dintre aceștia se consideră intelectual. Grupul se structurează într-un proces de unificare simbolică.

Dilema rămâne căci, pe de o parte, nu poți nici să demonstrezi că un asemenea grup există cu adevărat ca o colectivitate omogenă, însă pe de altă parte, ce știință îl poate autoriza pe sociolog să conteste realitatea unui principiu de identitate pe care-l recunosc agenții sociali".

Acest proces de *agregare simbolică* conține, consideră Boltanski, trei tipuri de reprezentări ce concurează la obiectivarea acestor agregate sociale:

- a. orice grup se dotează cu un nume și reprezentări mentale asociate acestuia;
- b. grupul trebuie să dea, prin purtătorii lui de cuvânt, anumite reprezentări de sine, accentuări dramatice care contribuie la formarea unor reprezentări și credințe colective fără de care nu primește recunoaștere socială;
- c. atunci când grupul sau clasa se fac reprezentați pe scena politică, interesele lor pot să se întâlnească cu cele ale altor categorii, deci să primească o legitimitate care le va întări recunoașterea socială și imaginea prezenței în structura socială.

Problema claselor sociale este tratată în sociologia clasică din punct de vedere economic, ca grupări economice dispuse ierarhic într-o structură în care nu se pot defini decât unele în raport cu altele și nu ca entități în sine. Marx delimitează clase pentru sine care nu au o reprezentare a intereselor și identității și clase în sine dotate cu conștiința identității, ca rezultat al unei evoluții istorice. La *Max Weber* structurarea socială se bazează tot pe activitatea economică, piață, distribuție și consum, deci nu pe relațiile de producție, aici apărând diferența față de Marx. Stratificarea socială se înscrie în teoria dominației, diferențiindu-se clasele de posesie de cele de producție. Cele patru categorii de clase sociale menționate de Weber, clasa muncitoare, mica burghezie, intelectualii și specialiștii lipsiți de proprietate și "clasele privilegiate prin proprietate și educație", ca și cele ale teoriei lui Marx, sînt astăzi categorii neoperaționale pentru studiul concret al fenomenelor sociale.

P. Bourdieu (1984) identifică "clase pe hârtie" și "clase mobilizate", distincție care, într-o formă apropiată, poate fi găsită și la Marx sub forma "clasă de statut" și "clasă identitate". La *Marx* însă, clasa absoarbe individul cu totul, ea îl situează în viața economică determinându-i toate atitudinile ideologice și politice. *P. Bourdieu* refuză considerarea claselor sociale de o manieră substanțialistă, ca și colectivități străjuite și delimitate de granițe precis trasate. El le consideră ca sisteme de relații a căror obiectivare este superficială în cea mai mare parte a timpului și reflectă luptele de clasamente care mobilizează agenții și grupurile sociale, luptă care se dă mai ales pe terenul "distincțiilor simbolice", adică cel al gusturilor și practicilor artistice, obiceiurilor lingvistice și comportamentului de consum (*P. Bourdieu*, 1979).

În ultimii ani există o serie de încercări de a introduce variabile noi și noi concepte în dificila problemă a explicării raporturilor pe care individul le întreține cu societatea. O încercare de a asocia grupurile sociale cu anumite unități teritoriale și explicarea, într-o nouă expresie decât cea a determinismului geografic, a raporturilor pe care individul și grupurile le întrețin cu spațiul geografic, cu alte cuvinte a *determinării socio-spațiale*, a produs conceptul de *formațiune socio-spațială* (*G. Di Méo*, 1991). La prima vedere s-ar părea că există o contradicție între mobilitatea crescută a actorilor sociali în epoca contemporană și teritorializare care uneori poate căpăta chiar forma înrădăcinării geografice. Departe de a avea un sentiment de apartenență spațială sistematică, individul este confruntat cu un spațiu local, cadru de viață și câmp strategic,

cu care întreține relații de o intensitate variabilă, de la o distanțare mentală egală cu indiferența, până la ceea ce unii autori numesc "cosubstanțialitate" sau "geograficitate"

În primul caz, individul își reprezintă spațiul ca pe un produs sau un domeniu de intervenție iar în cel de-al doilea se identifică cu acesta, considerându-l memorie vie a culturii sale și creuzet de civilizație (G. Di Méo, 1991). Evident acestea sînt atitudini extreme pe care geografia umană și socială le detaliază foarte mult, ajungând chiar la unele tipologii de personalitate care se asociază acestor relații. Este clar că spațiul geografic influențează schemele de percepție, gândire, modurile de interiorizare a exteriorității purtând amprenta spațiilor sociale de referință: sat, oraș, cartier, țară, etc. Geografia socială n-a reușit însă să explice destul de convingător dacă spațiul social influențează mai puternic conduitele colective sau proiectele individuale.

Și în acest caz se pune problema gradului de autonomie cu care credităm actorul social. În general sociologi ca *Parsons*, *Merton* sau *Boudon* consideră că putem vorbi de o oarecare autonomie socială ce derivă din varietatea rolurilor și ambiguitatea definirii lor sau decompoziție sistematică în sub-roluri și interferența lor. Cu siguranță, la condiții socio - economice egale, apartenența la o formațiune socio - spațială poate explica comportamentul uman dar fără a-i anula în totalitate caracterul aleatoriu. Luând ca exemplu formația socio-spațială care este orașul mic, se poate releva o interesantă articulare a grupurilor sociale, datorită unui spațiu cu funcție ambiguă. Echivocul provine de la faptul că proximitatea spațială nu provoacă, așa cum ne-am aștepta, o apropiere socială și o omogenizare a modului de viață și comportamentelor ci, din contră, un efect de întărire reactivă a diferențelor (M. Bozon, 1984)

4. Solidaritatea socială și acțiunea colectivă.

Cum se structurează legăturile de solidaritate socială sau, altfel spus, cum este posibilă acțiunea colectivă?

S-au creionat mai multe tipuri de răspunsuri ce vizează în ultima instanță problema menținerii organicității sociale.

Acestea pot fi integrate ca punct de început al unui continuum explicativ ce pornește de la considerarea individului ca ființă eminentemente socială și care, datorită acestei calități, se integrează într-o formă a inter-existenței care este organizarea socială. V. Pareto, încearcă să explice prin teoria reziduurilor, modul în care se articulează legătura dintre individ și societate. Deși activitatea fiecărui om se structurează după sentimente și instincte, el încearcă să le dea o formă acceptabilă social, pe care sociologul italian o numește "derivație". Ceea ce unește multiplele forme pe care le pot lua aceste manifestări sînt niște categorii de "reziduuri", un fel de fonduri instinctuale pe care se structurează comportamentele sociale. Una din categoriile importante de reziduuri sînt reziduurile sociabilității: sentimentul de noi, nevoia de uniformitate, mila și cruzimea, altruismul, sentimentul ierarhiei, ascetismul. Explicația lui Pareto plasează explicația caracterului social undeva între nivelul biologic-instinctual și nivelul inter-subiectivității normative. Sociabilitatea este o caracteristică de profunzime a personalității dar care acționează într-o manieră socială.

Alte tipuri de teorii sociologice plasează nașterea caracterului social la nivelul interacțiunii dintre indivizi, a schimbului social perceput la nivelul colectivității actorului social ca unică variantă a supraviețuirii, pornind de la principii ale comportamentului

animal, comportament fundat pe modelul stimul - răspuns, cu influențe în psihologie mai ales prin teoriile lui *B.F. Skinner*.

Varianta asupra căreia ne vom opri cu predilecție este cea a definirii socialului ca **RELATIE**.

Pare firesc ca tot ceea ce desemnăm prin social să vină de la relațiile dintre indivizi. De altfel, mulți sociologi (ex. *A. Touraine*), definesc sociologia ca fiind știința studierii relațiilor sociale. Conduitele indivizilor sînt sociale în măsura în care ele poartă amprenta relațiilor în care indivizii sînt inserați. *G. Bejoit* (1992) pornește de la considerarea relației ca element fundamental al analizei sociologice, considerând că putem delimita și descrie raporturile sociale nu doar din perspectiva utilitaristă, economistă sau funcționalistă, ci și pornind de la analiza relației ca atare, de la faptul că fiecare individ intră în relație cu alții atît prin ceea ce are el asemănător, cît și prin ceea ce-l deosebește, cele două variante ale relației fiind *identitatea* și *alteritatea*. Relațiile care se bazează pe identitate ar fi cele care fondează solidaritatea socială, iar cele cu alteritatea sînt fundamentul schimbului. Greutatea analizei vine din faptul că viața socială nu conține aceste tipuri de relații în stare pură, ci un melanj complex între forme de schimb și de solidaritate.

Relațiile de solidaritate, asupra cărora ne vom opri cu predilecție, au fost teoretizate încă de la începuturile sociologiei, *F. Tonnies* propunând distincția între legăturile comunitare și societale. În cadrul legăturilor de tip comunitar membrii unui grup au sentimentul de "noi", cu alte cuvinte își recunosc calitatea de membrii și aceasta se bazează pe legături de sânge, vecinătate, idei și credințe comune, etc. Cele de tip societal pun problema complementarității între interese divergente, problema cooperării. Această distincție pare destul de apropiată de tipologia durkheimiană a solidarității mecanice și solidarității organice, căci și în opera sociologului francez solidaritatea mecanică se bazează pe asemănare (individul în familie, familia în clan, clanul în trib, tribul în etnie, etc.) iar cea organică pe complementaritate (individul în diviziunea muncii, în organizație, a organizației în societate, etc.). *G. Bajoit* (1992) încearcă să redefinească noțiunea de solidaritate în proximitatea definirii durkheimiene a solidarității organice, numind-o *solidaritate funcțională*. Prototipul acestei forme de solidaritate sînt organizațiile, grupuri care sînt ansambluri mai mult sau mai puțin integrate, de roluri diferite și complementare, structurate pentru a atinge anumite finalități prin schimburi cu alte organizații.

Solidaritatea contractuală corespunde mai mult legăturilor societale propuse de Tonnies, pe care o putem numi contractuală prin referire la *J.J. Rousseau*. Din nevoia fiecăruia de a i se respecta interesul, rezultă un pact deci o asociere.

Acestea sînt distincții pe care le putem face pornind de la sociologia clasică, însă putem valorifica conceptele propuse de *J.P. Sartre*: *serie și grup în fuziune*. Seria este o juxtapunere de indivizi asemănători, un ansamblu inert, iar solidaritate nu poate veni decît de deasupra, grupul fiind integrat prin supunerea la o autoritate, la o sursă de putere (stat, șef, partid). În cazul grupurilor în fuziune, apare o deosebire legată de finalitate, indivizii își reprezintă în comun interesul propriu și interesul general. Această inserție a indivizilor în grup nu este, consideră *Sartre*, o inserție de tip funcțional, ci este primul stadiu al socialității active. Grupul în fuziune nu-și datorează unitatea nici complementarității rolurilor, nici supunerii la un șef, deci nu are nevoie de surse exterioare, ea bazându-se pe adeziunea practică a individualităților într-un proiect

totalizator, de aceea acest tip de solidaritate nu poate exista decît în acţiune, ea degradează atunci când dispare o ameninţare externă. Această tratare datorată filosofului francez, revine tot mai des în dezbaterile sociologice ale ultimilor ani.

Toate formele de solidaritate evocate până aici pot fi clasate după două criterii: *finalitatea identificării de grup şi tipul de control social care o garantează*. Două din tipurile de solidaritate examinate ne arată că identificarea urmăreşte scopuri instrumentale. Fiecare are nevoie de alţii pentru a i se recunoaşte un statut şi pentru a putea îndeplini anumite roluri într-o comunitate sau grup. În cazul solidarităţii contractuale individul renunţă la o parte din propriul său interes pentru a respecta un contract recunoscut de toţi. Celelalte două tipuri (serială şi fuzională) se bazează pe aşteptările individului legate de recunoaşterea de către fiecare a expresiei a ceea ce este sau pretinde a fi.

Garantată prin control social, solidaritatea indivizilor în grup relevă din această perspectivă o serie de nuanţe şi diferenţieri. Astfel, solidaritatea funcţională este garantată printr-un control normativ a tuturor asupra fiecăruia., normele fiind interiorizate în cursul procesului de învăţare a rolurilor. Solidaritatea serială se bazează pe un control "dependent", supunerea la şef fiind uneori atât de înrădăcinată încât dominarea şi conformismul primesc dimensiuni simbolice. Aceste două forme de solidaritate le putem numi condiţionale sau non intenţionate pentru că ele presupun o integrare în sistemul social pe baza unor condiţii care se impun din exterior.

În cadrul solidarităţii contractuale inserţia este garantată printr-un control instituit, regulile de compromis sînt intenţionale, ele rezultă dintr-un calcul raţional, şi nu în condiţii existente în afara indivizilor sau grupului. Solidaritatea fuzională este asigurată prin acţiune şi, spre deosebire de cea contractualistă, nu se bazează pe instrumentalizarea solidarităţii în cadrul strategiilor de urmărire a interesului individual. Existând finalităţi comune de acţiune, solidaritatea este una a participării, cei care nu au o contribuţie efectivă, acţională, fiind excluşi.

Analizând majoritatea abordărilor solidarităţii sociale se poate observa că, în bună tradiţie utilitaristă, ea este redusă la un singur element: interesul. Încercările desprinse din cercetările ultimilor ani ne arată efortul de a nuanţa, de a considera solidaritatea socială ca o legătură cu cel puţin patru fire, cele patru tipuri de solidaritate expuse, garantate printr-un control social specific, care însă nu acţionează ca momente distincte sau ca raporturi sociale pure. Ele sînt prezente în acelaşi timp, în doze diferite, în funcţie de structura grupului, situaţie, context, etc.

Este un temei explicativ pe care putem amenda cunoscuta teoremă a lui *Olson* care reduce legăturile sociale doar la cele de formă contractualistă. Considerăm această abordare un punct de vedere mult mai suplu pe care vom încerca să-l nuanţăm în paginile următoare.

O abordare a calităţii solidarităţii sociale reclamă observaţia că oamenii pot foarte bine să acţioneze împreună, în unele cazuri, fără ca solidaritatea lor să fie organizată. Moda sau panica sînt fenomene de acţiune colectivă în care conduitele sînt influenţate şi influenţează conduitele altora, în care se manifestându-se fenomene de cooperare si control social. În cadrul temei noastre, încercând să desprindem modul cum se face trecerea de la individ la societate, prin intermediul acţiunii colective, apare necesitatea de a aborda solidaritatea socială organizată. Ajungem astfel la discuţiile legate de teza lui *Olson*: nu ajunge ca indivizii să aibă un interes comun pentru a se uni pentru urmărirea

acestui interes. Marile grupuri latente sînt astfel incapabile de acțiune colectivă, deci de manifestări de solidaritate, decît în anumite condiții care trebuie precis circumscrise. Concluzia sociologului american este că acțiunea colectivă sau, altfel spus, acțiunea pentru producerea unui bun colectiv, nu se realizează sau se realizează de o manieră sub-optimală. Să reluăm rezumativ argumentele acestei demonstrații celebre. 1. Atunci cînd este urmărit un bun colectiv (BC) actorii sociali au tendința de a lăsa altora participarea pentru că angajarea reduce, prin costurile inerente, din câștigul final. În acest caz, câștigul celui care absentează (Ca) va fi egal cu bunul colectiv, deci $Ca = BC$, pe cînd din câștigul participanților (Cp) se va reduce costul (C), prin urmare $Cp = BC - C$.

2. Pentru a obține participarea trebuie ca organizațiile să ofere și o serie de bunuri individuale pe care Olson le numește sub-produse (SP) a căror valoare în evaluarea membrilor să compenseze cel puțin costurile participării. În acest caz $Cp = BC - C + Sp$ și dacă SP este mai mare ca C , atunci fiecare are interesul să participe.

3. Cele două raționamente anterioare câștigă în consistență cu cît grupul latent este mai mare din două motive principale: cheltuielile cresc odată cu creșterea numărului de membri și cu cît grupul este mai mare, cu atît contribuția marginală se diminuează, fiecare individ estimînd contribuția sa ca insignifiantă. Paradoxul provine aici din faptul că bunul colectiv nu are nici o incidență asupra participării la acțiune.

Principalele rezerve față de această teză sînt legate de caracterul ei utilitarist ce conține ideea că fiecare individ calculează mereu și compară, nedevenind membru al unui grup decît dacă avantajele la care speră ca membru (Am) și inconvenientele neparticipării (Ia) sînt mai mari decît inconvenientele participării (Im). Formula incitării de a deveni membru este $Y = (Am + Ia) - (Im + Aa)$. Nu întotdeauna individul se conduce după această raționalitate schematizantă.

În primul rînd, avantajele participării, compuse din bunul colectiv și sub-produs este variabilă și uneori imposibil de calculat de la individ la individ. Dacă o mărire de salariu poate fi exprimată exact și calculată unele forme ale bunului colectiv nu pot fi cuantificate. Același lucru se întîmplă în cazul sub-produsului sau "incitării selective", cum îl numește Olson. Acesta poate lua formele cele mai diverse, de la indemnizații bănești, scutiri de taxe, ajutoare sau concedii gratuite, cît și un capital de relații care la rîndul lui îi oferă individului perspectiva unui alt șir de gratificații. Acesta este un argument care amendează limitarea resurselor pentru incitări selective de care vorbește Olson.

În al doilea rînd, logica utilitaristă lasă complet înafară *retribuțiile simbolice*. Sociologul *D. Gaxie* (1977), le-a sintetizat ca fiind următoarele: aprobarea camarazilor de muncă; imaginea pozitivă de sine ce rezultă dintr-o conduită curajoasă conformă cu principiile unanim admise; sentimentul de a fi important, de a ieși din monotonia cotidiană; înfruntarea riscurilor; căldura umană a camaraderiei. Toate acestea nu sînt prezente în matricea lui Boudon.

Inconveniente de a deveni membru. Costurile participării nu constau numai în timp sau bani, cadrul acțiunii sociale este unul de competiție în care trebuie ținut cont de adversarul grupului. Există riscul ca muncitorul grevist să fie concediat, arestat, închis iar în unele țări participarea poate duce chiar la pierderea vieții. Toate acestea nu sînt simple costuri, ele sînt veritabile riscuri ale participării, care spre deosebire de costuri scad odată cu mărirea grupului, mărirea mișcării. Prezența unui adversar este în măsură de a influența calculul costurilor participării (G. Bejoit, 1992).

Inconvenientele absenteismului (Ia) sînt analizate la Olson doar din unghiul câștigului, ori există și o serie de riscuri specifice neparticipării: muncitorul nostru, pe care l-am luat ca exemplu, poate fi tratat ca trădător, pierzându-și statutul și prietenii, se poate întâlni cu un pichet de grevă violent, etc. După cum se poate observa riscuri comportă nu numai participarea ci și absenteismul.

Avantajele absenteismului (Aa), Este greu de acceptat ideea, sugerată de Olson, după care bunul colectiv în sine nu este un stimulent. Individul rațional știe că el va putea beneficia oricum de bunul colectiv, chiar dacă nu participă, însă (tot rațional fiind) el mai știe din experiența asocierii că și alții gîndesc la fel și că neparticipînd câștigul va fi nul pentru toți. În plus, trebuie ținut cont și de natura bunului colectiv, unele avînd o mai mare putere de mobilizare datorită stringenței nevoii pe care o resimt membrii.

R. Boudon (1990) în interiorul paradigmei olsoniene stabilea cîteva condiții favorizante ale participării : - dimensiunea grupului să fie mică și contribuția marginală a fiecărui membru importantă;

- Membrii grupului legați prin raporturi strînse de loialitate;
- Să existe mecanisme de coerciție sau de incitare directă;
- Grupul latent să fie fragmenta în grupuri restrînse, locale;
- Costul participării să fie nul sau negativ;
- O organizație exogenă să-și asume sarcina reprezentării grupului latent.

Rezumînd, putem concluziona următoarele. Schema comportamentală descrisă de Olson, reargumentată și întărită de R. Boudon, este excesiv de simplă, neținînd cont de retribuțiile simbolice, riscurile participării și absenteismului. Este hazardat să considerăm acțiunea colectivă nu este posibilă dacă o organizație nu oferă sub-produse membrilor săi pentru că participarea depinde și de importanța pe care bunul colectiv o are în ochii membrilor și de raportul dintre riscuri și retribuțiile simbolice. În multe cazuri riscurile neparticipării pot avea o greutate decisivă . Nu trebuie să uităm că atît retribuțiile simbolice cît și riscurile participării sau neparticipării sînt legate între ele. Cu cît riscul participării va fi mai mare cu atît și presiunea controlului social, deci riscul absenteismului, va crește, crescînd la rîndul lor retribuțiile simbolice și valoarea evaluată a bunului colectiv.

Problema solidarității nu epuizează aspectele legate de modalitățile de relaționare socială într-un ansamblu social. Problema protestului, a condițiilor în care individul alege strategii acționale de protest este legată atît de elucidarea mecanismelor acțiunii colective cît și definirii socialului, în varianta relațională pe care o propunem aici. Modul în care se adaptează indivizii la controlul social a făcut obiectul unor demonstrații devenite celebre: teoria *ritualizării* la R.K. Merton și cea a *adaptărilor secundare* la E. Goffman. Vom analiza o teorie care a avut o mare influență asupra promotorilor individualismului metodologic. A. O. Hirschman (1972) propunea un răspuns la întrebarea legată de modul cum ajung indivizii să aleagă schimbul de tip conflictual într-o situație de insatisfacție. Există, în viziunea sociologului american, trei forme posibile de reacție la insatisfacția resimțită într-o organizare socială: evadarea (*Exit*), protestul (*Voice*) și fidelitatea (*Loyalty*). Evadarea este o reacție de fugă, , de ieșire din sistemul de interacțiuni și cooperare și de sub incidența autorității. În cadrul protestului individul rămîne în interiorul organizației încercînd s-o schimbe din interior prin critici și proteste, prin angajarea lui în schimburi și interacțiuni iar fidelitatea este în cazul cînd individul nu părăsește organizația deși nu este de acord cu modul în care merg lucrurile. Aceste

modele de schimb social pe care Hirschman le-a extras din comportamentul consumatorilor, ca și cazurile expuse de Olson, generale și schematice. Dacă luăm exemplul unui funcționar vom putea observa că în perioada de adaptare se va supune la autoritate, fiind deci fidel. Cu timpul câștigă un statut și, fiind nemulțumit, începe să critice organizația (faza de protest). Văzând că protestele sale sînt rău primite, că avansarea la care aspira întârzie, ar vrea să părăsească organizația (Exit). Este însă la vârsta maturității, avînd copii de întreținut, o familie și o casă în cartierul în care lucrează, el rămîne, beneficiind de avantajele care i se oferă. La Hirschman, tot ce nu este evadare sau protest, este în mod automat Loyalty, însă ne aflăm într-un al patrulea caz al figurii pe care G. Bagoit (1988) care o numește *apatie*, iar într-o lucrare mai recentă *pragmatism*. Nu este o integrare normală ci o reacție la frustrare, o tentativă continuă de evitare a controlului social. Conceptul de fidelitate la Hirschman este prea larg și cuprinde pe toți cei care rămân, deci și pe cei care protestează. În al doilea rînd nu-i delimitează pe cei care sînt nemulțumiți de cei care se simt mulțumiți. Nici o organizație nu se poate menține dacă are în componența ei numai nemulțumiți (ca în declarațiile membrilor defunctului P.C.R.), indiferent cît de mare este presiunea autorității există și indivizi care, datorită nivelului de aspirație, motivație, sau lipsei unor alternative mai bune, sînt mulțumiți. Clasificarea citată nu ține cont de motivele care se află la baza atitudinii de fidelitate, ori este clar că între cei care sînt fideli din convingere și cei care mimează fidelitatea este o mare diferență.

Cuvinte-cheie: *personalitatea socială, individualism metodologic, grup social, solidaritate, acțiune socială*

Teme de dezbateri:

1. Care este tipul dominant de personalitate socială pe care îl construiește societatea românească astăzi?
2. În ce măsură credeți că problemele economice afectează solidaritatea organică a societății românești?

II. FAMILIA

Obiective operaționale:

Parcurgînd acest text veți putea să

- definiți înrudirea și familia
- descrieți principalele structuri familiale
- descrieți principalele tipuri de căsătorie
- evocați funcțiile și disfuncțiile familiei
- descrieți formele alternative ale familiei

Este elementul cheie al înrudirii. *Înrudirea* este “un sistem organizat de relații, în care indivizii sunt legați unul de altul prin legături complexe, întrețesute și cu ramificații” (Murdock).

Familia este un grup social relativ permanent de indivizi legați între ei prin origine, căsătorie sau adopțiune.

Există trei structuri familiale importante:

- familia nucleu
- familia extinsă
- familia poligamă

Familia nucleu (nucleară)

Constă din doi adulți de sex opus care întrețin o relație sexuală aprobată de societate, împreună cu proprii lor copii sau adoptați (Murdock).

Astăzi predominanța acestei forme de relație este pusă în discuție de recunoașterea crescândă a: familiilor cu un singur părinte, a familiilor fără copii, a “asocierii conjugale” a cuplurilor de homosexuali și lesbiene.

Există două tipuri de familie nucleu:

- *familia nucleară de orientare* – familia în care ne naștem și în care ocupăm statutul de copil
- *familia nucleu de procreare* – familia pe care o creăm prin căsătorie și în care deținem statutul de adult.

Cei mai mulți oameni sunt membri a două familii nucleu. Ele oferă experiențe oarecum diferite, oamenii sunt expuși la două categorii de perspective și îndatoriri. Ambele reclamă timp, energie și resurse. Echilibrarea acestor îndatoriri a devenit o problemă socială din ce în ce mai mare, în special datorită duratei de viață crescute a populației. Termenul de *generația sandviș* îi descrie pe acei adulți care sunt prinși între nevoile părinților care îmbătrânesc și cele ale copiilor care cresc.

Familia extinsă

Este reprezentată de două sau mai multe familii nucleare unite prin legătura părinte-copil, care include legăturile între frați și surori.

Familia poligamă

Constă din două sau mai multe familii nucleare unite prin legături maritale. În unele societăți o persoană poate avea doi sau mai mulți soți:

- *poliandrie* – când o femeie poate avea doi sau mai mulți soți
- *poligenie* – când un bărbat poate avea două sau mai multe soții.

Familia compusă dintr-o persoană, soții sau soțiile sale și copiii lor se numește familie poligamă (termenul general denotând atât mai multe soții cât și mai mulți soți).

Căsătoria

Se referă la aranjamentul, aprobat de societate, prin care se creează o familie; constituie un ansamblu de obiceiuri, idei și norme care definesc social modul în care

bărbații și femeile se pot uni ca să creeze o familie. Ea atrage după sine o serie de obligații sociale, economice și sexuale pentru parteneri.

O perspectivă multiculturală asupra familiei

Modurile în care se întemeiază o familie diferă de la o societate la alta, dar există câteva reguli universale, care limitează alegerea partenerului, și anumite practici pe care oamenii le respectă când își aleg un partener.

Reguli de alegere a partenerului:

- *exogamia* – regula care stabilește clasa de indivizi care nu pot fi acceptați ca parteneri conjugali (sau sexuali). Cea mai obișnuită formă este “tabuul incestului”, care interzice, în mod explicit, căsătoria între rudele apropiate și forțează dezvoltarea alianțelor utile din afara familiei nucleu, încurajând diversitatea culturală și socială.
- *endogamia* – stabilește clasa de persoane cu care este permisă și încurajată căsătoria. Ea încurajează solidaritatea de grup (sau subgrup) deoarece în societățile complexe regula endogamă se aplică celor cu origine socială similară: aceeași religie, etnicitate, rasă și clasă socială.

Exogamia și endogamia funcționează împreună și definesc “categoria celor ce pot fi aleși”, totalitatea persoanelor confirmate social ca parteneri posibile pentru căsătorie. Suntem încurajați să alegem un partener marital din categoria celor ce pot fi aleși, dar nu mai există constrângerea legală să procedezi ca atare.

Practici de alegere a partenerului

Ele variază în mod considerabil dar pot fi identificate, totuși, patru metode importante pentru a câștiga un partener marital:

1. *căsătoria prin rapt* - în societățile unde femeile sunt în număr mai mic decât bărbații există practica răpirii femeilor de la alte societăți pentru a corecta dezechilibrul existent.
2. *căsătoria prin cumpărare* – ea implică un “preț al miresei” din partea bărbatului sau o “zestre” din partea femeii sau a familiei ei.
3. *căsătoria prin aranjament* – familia bărbatului și cea a femeii aranjează căsătoria pentru ei.
4. *căsătoria prin consensul părților sau curtea conjugală* – alegerea este lăsată celor două persoane

Tipuri de căsătorie

Există două tipuri fundamentale de aranjamente maritale: monogamia și poligamia.

- A. *Monogamia*. Este căsătoria între un bărbat și o femeie la un moment dat. Ea se potrivește bine cu numărul relativ egal al bărbaților și femeilor de “vârsta căsătoriei” în majoritatea societăților și permite fiecărei persoane un partener marital potențial.
- B. *Poligamia*. Poate lua forma poliandriei, poliginiei sau a căsătoriei în grup (în care doi sau mai mulți bărbați sunt căsătoriți colectiv cu două sau mai multe femei).

Deși monogamia este forma de căsătorie cea mai practică și cea mai practică, ea nu este forma cea mai preferată din lume; aceasta fiind poliginia (dar aceasta presupune o mare bogăție și statut social și puțini o pot practica).

Modele de descendență

Există două modalități majore prin care poate fi stabilită descendența.

1. *Descendența uniliniară*. Stabilește descendența doar pe o linie părintească. *Descendența patrilineară*, cea mai frecventă formă din lume, se stabilește doar pe linie masculină.

Descendența matrilineară stabilește moștenirea doar pe linie feminină.

2. *Descendența neuniliniară*. Stabilește moștenirea atât pe linia masculină a familiei cât și pe cea feminină.

Descendența bilaterală stabilește descendența în mod egal atât pe linia bărbaților și a femeilor din partea tatălui, cât și pe linia bărbaților și a femeilor din partea mamei.

Descendența dublă este o combinație liniară justă a sistemelor de descendență matrilineară și patrilineară. Moștenirea este stabilită prin bărbații (nu femeile) din partea tatălui și prin femeile (nu bărbații) din partea mamei.

Modele de reședință

Modelele de reședință implică considerații de securitate economică și protecție mutuală. Din rapoartele antropologice se evidențiază patru modele.

- a) *Reședința patrilocală* are loc când două persoane se căsătoresc și își stabilesc reședința lângă sau în reședința bărbatului.
- b) *Reședința matrilocală* situează noul cuplu lângă familia femeii sau cu familia acesteia.
- c) *Reședința bilocală* permite noului cuplu să aleagă între a trăi cu oricare dintre cele două familii sau lângă una dintre ele.
- d) *Reședința neolocală* este reședința în care noul cuplu își întemeiază propriul cămin fără să țină seama de locuințele familiilor nucleu.

Modele de autoritate

1. Modelul cel mai comun este *patriarhatul*, în care autoritatea în familie revine bărbatului.
2. *Matriarhatul*. În acest model autoritatea în familie îi revine femeii.
3. Când autoritatea morală și legală aparține atât bărbatului cât și femeii, avem un *sistem egalitar*.

Funcțiile universale ale familiei

1. *Reglementarea vieții sexuale*.
2. *Înlocuirea membrilor societății*. Nici o societate nu poate supraviețui dacă nu se reproduce. Limitarea activității sexuale în familie asigură o modalitate importantă de a realiza aceasta.
3. *Socializarea*. Prin familie, societatea își reproduce, cu o continuitate rezonabilă, moștenirea socială și culturală.

4. *Plasarea socială.* Familia asigură fiecărui individ o identitate socială inițială. Aceste statute derivate din familie dau persoanei o situație legitimă în societate, o poziție care influențează semnificativ experiențele de viață de mai târziu.
5. *Intimitate și societate.* Familia asigură atât contextele sociale inițiale, cât și cele continue, în care sunt satisfăcute nevoile umane de afecțiune, căldură și educație.

Disfuncțiile familiei

1. *Subordonarea femeilor.* Prin naștere și prin creșterea copiilor, femeile au fost ținute în casă, în timp ce bărbații erau liberi să organizeze societatea și să participe la deciziile sociale mai importante.
2. *Violența în familie.* În familie are loc o semnificativă creștere a violenței care presupune maltratarea soției și a copiilor sau chiar omucideri.
3. *Perpetuarea sistemului bazat pe stratificare.*
4. *Delegalizarea diferitelor stiluri de viață.* Predominanța tradiționalei familii nucleu tinde să reducă valoarea stilurilor de viață și a structurilor familiale alternative.

Forme alternative ale familiei

Concubinajul. Se referă la împărțirea unei gospodării de către un cuplu necăsătorit. Frecvența acestei practici a crescut, deoarece se bucură de acceptare socială. Este frecvent printre tineri, mai ales studenți. Este mai puțin frecvent printre cei care declară că sunt profund religioși. Deseori este considerat o etapă de curtare ce duce la căsătorie.

Familii cu un singur părinte. Majoritatea acestor familii sunt conduse de femei. Este o consecință a ratei ridicate a divorțurilor și a ratei crescânde a nașterilor printre femeile singure, care nu renunță la copii în favoarea adopțiunii. În zilele noastre, stigmatul legat de familiile cu un singur părinte e mult mai mic decât în trecut, însă aceste familii tind să fie mai sărace decât familiile cu doi părinți.

Celibatul. Celibatare sunt persoanele care locuiesc singure sau cu alte persoane ce nu le sunt rude. Pentru mulți oameni celibatul este o etapă temporară pe drumul spre căsătorie sau recăsătorie. Pentru alții acesta este un stil de viață preferat. O altă categorie o reprezintă văduvii/văduvele sau persoanele divorțate care nu se mai recăsătoresc. Alți oameni sunt burlaci prin alegere sau rămân fără partener din cauza factorilor demografici: există prea puțini parteneri în categoria de vârstă socialmente adecvată.

Relațiile între homosexuali și lesbiene. Această formă socială a căștigat, recent, în multe țări, un grad modest de toleranță dacă nu acceptare (în trecut erau considerate o amenințare la adresa căsătoriei și la stabilitatea familiei).

Căsătoriile fără copii. Tehnologia contraceptivă a sporit șansele de a rămâne fără copii. În general cuplurile care aleg această cale au un nivel de educație superior și sunt preocupate de carieră. Pentru multe, decizia de a nu avea copii este luată mai degrabă pe parcursul căsniciei decât înainte de căsătorie.

Controversa avortului

- unele grupuri se declară “pro-life” și s-au organizat ca să se opună avortului;
- alte grupuri s-au autodefinit ca mișcarea “pro-choice”.

La originea controverselor se află un conflict între valori ce nu poate fi rezolvat ușor. Deși controversa în jurul avortului are aspecte religioase, științifice, morale și politice, o mare parte din dispută se concentrează în jurul discreției familiei în luarea deciziilor.

Cuvinte-cheie: înrudire, structuri familiale, căsătorie, exogamie, endogamie, descendență

Teme de dezbatere:

1. În ce măsură credeți că se mai practică azi în România căsătoria prin aranjament?
2. Care credeți că sunt consecințele legalizării avorturilor în România după 1989?

MODULUL 3

POPULAȚIE, STRUCTURĂ SOCIALĂ ȘI STRATIFICARE

I. POPULAȚIA

Obiective operaționale:

Parcurgând acest text veți putea să

- descrieți cauzele și consecințele creșterii populației la nivel global
- evocați teoria lui Malthus legată de creșterea populației
- descrieți principalele elemente folosite în analiza structurii sociale
- prezentați tipologia societăților
- analizați comparativ teoriile structural-funcționalistă și conflictualistă referitoare la stratificarea socială
- descrieți influența instituțiilor sociale asupra conservării sistemelor de stratificare

Dinamica populației

Populațiile nu sunt statice; ele cresc, decad, se mută dintr-un loc în altul, își modifică structura. Știința care studiază tendințele populației este *demografia*. Ea trebuie să ia în considerare factorii sociali, culturali și ambientali care influențează schimbările în cadrul populației, dintre care nu toate sunt cunoscute în mod precis.

Componentele schimbării în cadrul populației

1. *Fertilitatea*. Se referă la numărul real al copiilor născuți de o femeie obișnuită de-a lungul anilor în care poate rămâne gravidă (între 15 și 44 de ani).
2. *Fecunditatea* denotă numărul potențial de copii pe care I-ar putea naște o femeie obișnuită la vârsta la care poate avea copii.

3. *Rata globală a natalității*, numărul de nașteri vii, într-un an dat, pentru fiecare 1000 de oameni din populație, determină schimbarea în cadrul populației pe termen scurt.
4. *Mortalitatea. Rata globală a mortalității* reprezintă numărul deceselor în orice an dat, la 1000 de membri ai populației. *Rata mortalității infantile* este numărul deceselor în primul an de viață, pentru fiecare 1000 de copii născuți vii într-un an dat. *Speranța de viață* reflectă cât timp, în medie, este probabil să trăiască o persoană născută într-un anumit an.

Migrația

Migrația se referă la deplasarea oamenilor dintr-o zonă geografică în alta, cu scopul de a-și stabili un nou domiciliu. Deplasarea are loc în cadrul societăților – *migrație internă* -, cât și între societăți – *migrație internațională* .

Rata migrației unei societăți este diferența anuală dintre numărul oamenilor care intră în societate (*imigranții*) și numărul oamenilor care pleacă din societate (*emigranții*).

Oamenii migrează pentru două motive fundamentale:

- a) noul loc exercită o *atracție* care îi convinge să vină
- b) din cauza *presiunii* exercitate de zona pe care o părăsesc, unde nu se bucură de ospitalitate.

Creșterea populației

1. Rata naturală a creșterii este rata globală a mortalității într-un anumit an, scăzută din rata globală a natalității în același an.
2. Timpul de dublare este numărul de ani necesar unei populații ca să se dubleze.
3. Creșterea zero a populației. Dinamica populației care are ca rezultat o mărime stabilă este numită creșterea zero a populației.

Compoziția populației

Printre cele mai importante elemente structurale ale populației sunt sexul și vârsta.

- A. Compoziția după sex este determinată de raportul dintre sexe, numărul de masculi la 100 de femele.
- B. Compoziția după vârstă. Structura de vârstă a unei societăți, proporțiile relative ale oamenilor în diferitele categorii de vârste din populația totală, este extrem de importantă pentru demografi. Cu cât proporția oamenilor mai tineri este mai mare, cu atât este mai probabilă creșterea mai mare a populației. De asemenea, cea mai tânără categorie și cea mai vârstnică sunt cele mai puțin productive din punct de vedere economic.

Tendențele populației mondiale

Creșterea populației: populația lumii a crescut în mod constant deși încet, de la începutul istoriei scrise, iar această rată a creșterii s-a accelerat treptat.

Cauze:

- rata relativ ridicată a natalității
- rata relativ ridicată a mortalității

Consecințe:

- mărirea diferențelor dintre societățile dezvoltate și cele în curs de dezvoltare
- amenințarea stabilității economice și politice
- creșterea intensă a migrației

Teorii despre creșterea populației

1. Teoria malthusiană

Elaborată de către Thomas Malthus la sfârșitul secolului al XVIII-lea. El a susținut că pasiunile naturale ale bărbaților și ale femeilor vor duce la o rată a natalității care va crește în progresie "geometrică", în timp ce producția de hrană va crește doar în progresie "aritmetică" din cauza limitărilor tehnologice în producția agricolă și a limitelor pământului arabil disponibil. Astfel, populația va depăși, în scurt timp, hrana disponibilă pentru a se întreține.

Malthus susținea că sunt doar două modalități de a ține sub control această explozie dezastruoasă a populației: prin *opreliști pozitive* sau naturale (foamea, boala, războiul) și *opreliști preventive* (abstinența sexuală, controlul nașterilor, căsătoria tardivă).

2. Reacția marxistă

Marx credea că excesul de populație este mai puțin o problemă de rezervă limitată de hrană decât de oportunități economice limitate. Un sistem economic mai eficient ar reuși să folosească mai bine populația disponibilă.

Politici populaționale

1. Reducerea fertilității

O strategie majoră de a rezolva creșterea rapidă a populației constă în reducerea directă a ratei de creștere prin programele de "planificare familială", diverse forme de coerciție (India) sau programe de control al populației (China).

2. Dezvoltarea economică

- strategii deliberate pentru îmbunătățirea condițiilor economice
- aprobarea socială a familiilor mai mici

3. Producția de hrană și repartiția

Revoluția verde, dezvoltarea și folosirea noilor practici agricole, a dus la creșterea substanțială a producției alimentare. Politicile de îmbunătățire a repartiției, precum și a producției de hrană, constituie o altă strategie importantă în rezolvarea creșterii populației.

4. Politici de încurajare a natalității

Unele societăți sunt îngrijorate pentru că au prea puțini oameni, nu prea mulți. Mai multe țări europene (Danemarca, Elveția, Italia) au cunoscut o rată a natalității sub nivelurile de înlocuire (mai puțin de creșterea zero a populației). Aici au fost adoptate politici de încurajare a natalității, oferind subsidii financiare pentru fiecare copil în plus.

II. STRUCTURA SOCIALĂ

Natura societății

Societatea ca ansamblu este un obiectiv important al cercetării sociologice. Ea reprezintă o colectivitate de oameni care au o cultură comună (pe care o transmit generațiilor următoare), un teritoriu comun și o identitate comună și care se influențează reciproc prin relații organizate social.

Structura socială: elementele constitutive ale societății

Structura socială este tiparul recurent al relațiilor dintre elementele societății. Printre aceste elemente sunt: statutul, rolul, grupurile, organizațiile, instituțiile sociale și comunitatea.

Statutul

Se referă la poziția unei persoane într-o rețea de relații sociale. Oamenii au multe statute sociale. Unele dintre ele sunt numite statute atribuite. *Statutele atribuite* sunt conferite unei persoane de societate sau de grup, fără contribuția concretă a individului, cel puțin inițial (oamenii nu prea pot, inițial, să-și aleagă rasa, religia, etnia, sexul, clasa socială). Există, de asemenea, *statute dobândite*, care depind de calități asupra cărora individul are un oarecare control (statutul marital, profesional, staturile în grupuri neformale). Nu toate statutele din cadrul unui set de statute au aceeași importanță. Deseori, avem un statut principal, un statut cheie care are o mare pondere în interacțiunile noastre sociale și în identitățile noastre sociale, cum este statutul profesional.

Rolul

Este reprezentat de toate lucrurile pe care le așteptăm de la cineva care ocupă un anumit statut și este format din comportamentele angajate de către ocupantul unui anumit statut. Deși înrudite, rolul și statutul sunt diferite. O persoană "ocupă" un statut, dar "joacă" sau îndeplinește un rol. Poziția unei persoane într-o rețea socială are valoare limitată dacă "semnificația" acelei poziții nu este descrisă de prescripțiile rolului. *Conflictul între roluri* apare, fiindcă relația între statut și rol nu este una de convergență. Adică, deși prescripțiile atașate unui statut sunt de obicei în concordanță, uneori ele sunt în conflict. Conflictul între roluri apare și când prescripțiile rolului, asociate cu două sau mai multe statute, sunt contradictorii. *Tensiunea între roluri* apare atunci când eforturile de a satisface prescripțiile întruchipate într-un statut social provoacă anxietate, stres și tensiune.

Grupurile

Grupul reprezintă doi sau mai mulți indivizi care au un sentiment comun de identitate și se influențează reciproc pe căi organizate, pe baza unui set comun de speranțe referitoare la comportamentul fiecăruia. El este o trăsătură distinctivă a vieții sociale, pentru că cele mai multe activități au loc în contextul grupurilor: familii, echipe, grupuri de muncă etc.

Categoriile sociale și colectivele sociale

Sunt oameni care au o caracteristică comună, un statut similar sau aceeași situație. Deși oamenii din aceeași categorie socială nu sunt necesar un grup social, ce au în comun devine o bază a unei identități împărtășite și le organizează interacțiunea.

Organizațiile

O organizație este un tip de grup care este anume creat pentru a duce la bun sfârșit o sarcină specifică și care are o structură formală, prin care se încearcă să îndeplinească acea sarcină. Ele se situează, ca mărime, într-o gamă largă, de la unele foarte mari până la unele foarte mici, au reguli formale și condiții pentru a fi membru și îndeplinesc un anumit scop.

Instituțiile sociale

Pentru a supraviețui, orice societate trebuie să rezolve anumite probleme care apar în mod frecvent. De-a lungul timpului, societățile dezvoltă forme structurale și culturale stabile, pentru a se ocupa de aceste probleme. Acestea se numesc *instituții sociale*. Ele sunt caracterizate printr-un mănunchi relativ stabil de valori, norme, statute, prescripții ale rolului, grupuri sociale și organizații care au legătură cu o arie specifică a activității umane.

Potrivit teoriei funcționaliste, majoritatea societăților au cinci instituții importante.

1. economia
2. educația
3. familia
4. instituția politică
5. religia

Caracteristicile instituțiilor:

- tendința de a rezista schimbării
- tendința de a fi interdependente

Comunitatea

Este un grup social care împărtășește nu numai identitatea și un model organizat de interacțiune, ci și un teritoriu geografic comun. Deși comunitatea se referă adesea la un grup, relativ mic și chiar izolat, de oameni care trăiesc împreună, ea se poate referi și la o societate urbană modernă. Termenul de comunitate este folosit din ce în ce mai des cu referire la grupuri ai căror membri nu au legături geografice unii cu alții; de exemplu, “comunitatea oamenilor de știință”. Așadar, la baza unei comunități, fie că membrii săi au comun o bază geografică, fie că nu au, se află un set comun de valori și norme.

Tipuri de societăți

1. Societățile de vânători și culegători

- relativ rare în zilele noastre
- sunt relativ mici (nu pot întreține populații numeroase care depind de hrana obținută zilnic)
- nomadism; densitatea populației redusă
- economie la nivelul subzistenței: membrii societăților consumă tot ce au
- comerțul este slab
- diviziunea muncii este redusă, iar dacă există se bazează pe vârstă și sex
- diferențierea socială este mică, legăturile de rudenie sunt forma principală de organizare socială

- conducerea tinde să fie neformală și se bazează pe performanțele realizate la vânătoare sau strângerea hranei.
2. *Societățile horticole*
- bazate pe cultivarea plantelor
 - utilizată tehnica “doborârii și arderii”
 - eficiență sporită și obținerea unui surplus de hrană
 - o oarecare diferențiere socială, statute specializate (șamanul, meșteșugarul)
 - dezvoltarea instituțiilor politice
 - comunități mai mari, cu structuri permanente
 - dezvoltarea legăturilor comerciale
3. *Societățile pastorale*
- bazate pe îmblânzirea animalelor
 - produc o cantitate de hrană mai stabilă
 - societăți nomade, contacte sporite cu alte societăți, comerț
 - ostilități între grupuri și dezvoltarea sclaviei
 - statute specializate și conducători puternici
 - dezvoltarea ideilor religioase
4. *Societățile agrare*
- cultivarea pământului pe scară mare, folosind plugul și diferite animale de tracțiune
 - dezvoltarea așezărilor permanente
 - confecționarea uneltelor din metal
 - dezvoltarea irigațiilor
 - statute sociale specializate și ocupații distincte
 - dezvoltarea piețelor și a comerțului (banii devin mijloc de schimb economic)
 - dezvoltarea centrelor urbane mari
 - inegalități sociale mai pronunțate, elită politică specializată
5. *Societățile industriale*
- folosirea mașinilor complexe, acționate de un motor, pentru a produce bunuri materiale
 - producție mecanizată, surplus de bunuri
 - explozie de statute sociale specializate, ierarhii de statut, inegalități sociale
 - mobilitate socială
 - efecte profunde ale industrializării asupra educației, familiei, politicii, religiei
 - obținerea drepturilor politice
 - scăderea autorității morale a religiei
 - urbanizarea, creșterea nivelului de trai
 - efectele nocive ale industrializării asupra mediului înconjurător
6. *Societățile postindustriale*
- principala sursă de subzistență este mai degrabă producerea informațiilor și serviciile decât producerea bunurilor materiale
 - agricultura și industria prelucrătoare nu dispar dar devin mai eficiente datorită tehnologiei mai sofisticate
 - societate bazată pe cunoștințe și producerea cunoștințelor
 - instituțiile economice sunt tot mai dependente de știință, inginerie, educație
 - mobilitate sporită, diversitate de valori și stiluri de viață

- structura socială continuă să se schimbe

III. STRATIFICAREA SOCIALĂ

Sisteme de stratificare

În fiecare societate există diferențe între indivizi. Aceste diferențe reflectă *inegalitatea socială* și pot rezulta din faptul că o persoană lucrează mai mult decât alta sau își alege o carieră care exercită mai multă putere decât alta. Deosebirile dintre categorii sociale mai curând decât între indivizi constituie *diferențierea socială*. Când oamenii din aceste categorii sociale diferite sunt rânduiți într-o oarecare ordine ierarhică, ce le permite accesul diferit la resursele sociale, rezultatul este *stratificarea socială*.

1. *Casta*. Un sistem bazat pe caste este un sistem de stratificare “închis”, în care poziția este determinată de familia în care persoana se naște; de obicei, schimbarea poziției nu este posibilă. Statutele atribuite determină poziția în castă a persoanei. Deseori, poziția într-o castă comportă o anumită ocupație și implică tendința de a se căsători cu cei de același nivel social (endogamie). *India* are patru caste principale și câteva mii de subcaste. Sistemul castelor a fost abolit oficial în 1949, dar continuă să existe. Sistemul apartheidului din Africa de Sud a fost o altă formă de castă.
2. *Clasa*. Un sistem bazat pe clase este o formă “deschisă” de stratificare, în care poziția primită de o persoană prin naștere poate fi schimbată. Poziția unui individ într-o clasă este bazată pe statutul dobândit la care se ajunge, cel puțin în parte, prin eforturile și deciziile acestuia mai curând decât prin naștere. Deschiderea sistemului bazat pe clase duce la *mobilitate socială*, mișcarea indivizilor în sus și în jos în structura de clasă. Granițele dintre clase sunt oarecum estompate și chiar numărul claselor nu este totdeauna clar. Criteriile care determină apartenența oamenilor la o clasă și nu la alta sunt flexibile. Clasa este *multidimensională*; adică, există mai mulți factori care contribuie la ea, cum sunt bogăția, puterea și prestigiul social.
3. *Societățile fără clase*. Deși teoretic este posibil să existe o societate fără clase, cea mai categorică încercare de a crea una (socialismul și comunismul) nu a reușit.

Teorii despre stratificare

A. Teoria structural-funcționalistă (K. Davis și W. Moore)

Susține că o oarecare formă de stratificare este inevitabilă și necesară în societate. Societatea este compusă dintr-un sistem complex de statute și roluri. Dacă societatea vrea să funcționeze bine, acele statute trebuie ocupate de cei mai calificați oameni. Societatea trebuie să dezvolte un sistem de recompense inegale, adică exact ceea ce reprezintă stratificarea socială. Un sistem de stratificare servește la motivarea celor cu aptitudini necesare pentru a ocupa statutele corespunzătoare și a satisface adecvat cerințele acestor poziții.

B. Teoria conflictului (K. Marx)

Marx a susținut că în societate există doar două clase fundamentale: cei care posedă mijloacele de producție și cei care nu posedă mijloace de producție. Sistemul bazat pe

stratificare, produs de capitalism, este inerent exploatator; profiturile proprietarilor provin întotdeauna din munca, și pe seama, muncitorilor.

C. Teoria dimensională (M. Weber)

Stratificarea este un concept multidimensional. Există trei sfere separate în care oamenii pot fi diferențiați: sfera economică (clasa), socială (statutul) și politică (partidul). În practică, pozițiile unei persoane în diferite dimensiuni ale stratificării deseori merg împreună. Puterea politică este legată de puterea economică.

D. O încercare de sinteză (G. și J. Lenski)

Autorii au încercat să combine teoria funcționalistă și cea a conflictului într-o singură teorie unificată a stratificării sociale. Ei consideră că un oarecare grad de stratificare socială este inevitabil, pentru că aptitudinile, talentele, inteligența și alte atribute personale, precum și resursele societății, nu pot fi distribuite în mod egal. Totuși, nu toate societățile sunt stratificate deopotrivă. Natura unei anumite societăți are un oarecare efect asupra gradului său de stratificare.

Menținerea sistemului stratificării

Sistemele bazate pe stratificare continuă să existe. Câteva instituții ale societății servesc la susținerea sistemului stratificării.

a) Economia

Stratificarea se bazează pe repartizarea inegală a resurselor societății, foarte adesea acestea presupun bunuri economice și servicii sau bani. Când resursele economice inegale sunt transmise generațiilor viitoare, sistemul de stratificare existent este menținut.

b) Familia

Famiiliile, mai ales cele cu resurse considerabile, aranjează să treacă acele resurse generațiilor următoare. Ele își transmit poziția de clasă direct prin transmiterea bogăției și a proprietății și, indirect, prin practicile lor de socializare.

c) Religia și ideologia

Stratificarea este deseori însoțită de un ansamblu de idei religioase sau ideologice care o justifică și o susțin. Sistemul castelor este susținut de credința în inferioritatea morală înăscută a castelor inferioare. În societățile industriale moderne, ideologia susținătoare se concentrează asupra meritului, a muncii intense, a talentului superior și a egalității șanselor persoanei.

d) Ordinea politică

Statul ajută la menținerea sistemului de stratificare existent prin controlul asupra sistemului legal, asigurând valoarea și aplicarea legilor care susțin un sistem existent de repartizare inegală a resurselor. Statul are monopolul asupra puterii și constrângerii care poate fi folosit la menținerea sistemului de stratificare existent.

Procese sociale

1. Cooptarea

Șiretlicul în cooptarea oamenilor constă în a le da distincții și povara responsabilității, fără a le acorda puterea reală de a efectua vreo schimbare substanțială.

2. Principiul avantajului cumulativ

Cei bine plasați în sistemul de stratificare nu numai că obțin beneficii materiale considerabile, că și câștigă predominanță suplimentară prin poziția lor. Deseori, ei reușesc să transmită aceste avantaje copiilor lor, altor rude și prietenilor, care pot, după aceea, să folosească aceste beneficii pentru și mai multe avantaje.

Cuvinte-cheie: *dinamica populației, migrație, structură socială, status, rol, grup, stratificare socială, mobilitate socială*

Teme de dezbatere:

1. Care credeți că sunt cauzele natalității scăzute din România?
2. Ce măsuri credeți că ar trebui luate pentru a stopa emigrația masivă din România?
3. Care sunt principalele instituții sociale care influențează hotărâtor diferențele sociale în România?

MODULUL 4

COMPORTAMENTUL COLECTIV ȘI MIȘCĂRILE SOCIALE. ORGANIZAȚIILE

I. COMPORTAMENTUL COLECTIV ȘI MIȘCĂRILE SOCIALE

Obiective operaționale:

Parcurgând acest text veți putea să

- descrieți elementele comportamentului colectiv
- descrieți principalele tipuri de mulțime
- evocați etapele evoluției mișcărilor sociale
- prezentați succint principalele explicații ale mișcărilor sociale

Domeniul comportamentului colectiv

Comportamentul colectiv se referă la acțiunile sociale oarecum spontane și de scurtă durată ale unui număr relativ mare de oameni, în situații ambigue (de exemplu, o mare demonstrație împotriva războiului sau participarea la un concert rock).

Elementele comportamentului colectiv

Acțiunea socială limitată de scurtă durată

În comportamentul colectiv participanții se angajează unii pe alții doar temporar. Interacțiunea lor este limitată la o anumită situație iminentă și tinde să dureze doar cât durează situația.

Identificarea ambiguă și limitele sociale

Limitele exacte ale participanților în orice formă de comportament colectiv nu sunt întotdeauna clare. De pildă, deși sunt mulți oameni care se strâng la locul unei demonstrații, unii nu sunt participanți ci doar spectatori care vor să afle ce se întâmplă.

Normele sociale slabe sau recent dezvoltate

În comportamentul colectiv, normele standard nu sunt călăuze suficiente pentru acțiuni adecvate. Este mai probabil ca un comportament colectiv să fie relativ mai spontan și mai imprevizibil decât comportamentul în contexte mai clare și mai social reglementate.

Mulțimile

Este o adunare temporară și neorganizată de indivizi foarte aproape unul de altul care au un centru comun. Pot fi identificate patru tipuri diferite de mulțime.

1. Mulțimile întâmplătoare

Reprezintă o adunare de indivizi care se formează în mod spontan, deoarece un oarecare eveniment obișnuit le atrage atenția, dar care se angajează puțin, în interacțiune unul cu altul.

2. Mulțimile convenționale

Participanții la mulțimile convenționale s-au adunat cu un scop precis (scop comun, dar pe care îl urmăresc ca indivizi). Între participanți există o interacțiune slabă.

3. Mulțimile expresive

Se dezvoltă în jurul unor evenimente cu încărcătură emoțională. Nivelul emoțiilor exprimate de acest tip de mulțime este, deseori, inacceptabil în condiții obișnuite.

4. Mulțimile active

Reprezintă o adunare agitată și emoționată de indivizi care, deseori, își revarsă emoția prin acțiune violentă și distructivă.

Recent a fost sugerat al cincilea tip de mulțime: *mulțimea protestatară*, care are atât elemente ale mulțimii convenționale, cât și ale mulțimii active. Această formă este organizată moderat, ca și mulțimea convențională, dar distructivă, ca și mulțimea activă.

Teoriile despre dinamica mulțimii

1. Teoriile contagiunii

Explică comportamentul mulțimii ca un rezultat al unui “suflet colectiv”, pierderea identității individuale din cauza răspândirii “contagioase” a emoțiilor stârnite de situație. Indivizii își transferă părerile și responsabilitatea colectivului. Mulțimea are propria sa viață, independentă de personalitățile participanților sau de normele sociale existente.

2. Teoriile convergenței

Explică comportamentul mulțimii ca fiind comportamentele unor indivizi cu aceeași stare de spirit care sunt atrași într-o situație și apoi acționează în comun datorită asemănărilor existente ale personalității.

3. Teoria normei emergente

Consideră că comportamentul mulțimii poate fi explicat prin norme sociale care apar din interacțiunea participanților într-un eveniment colectiv.

Zvonul

Ocazional, comunicarea ia forma zvonului, o informație ireală din surse anonime, care este răspândită informal. Zvonurile pot fi adevărate sau false, dar originea și validitatea lor este greu de stabilit. Ele înfloresc în situații de ambiguitate și în absența unor canale oficiale și de încredere pentru răspândirea informațiilor.

Zvonurile:

- sunt încercări de a înțelege o situație neclară
- pot iniția comportamentul mulțimii sau îi pot dirija acțiunea odată formată
- sunt, uneori, mijloacele de informare principale sau chiar singurele în situații ambigue; rezultă dintr-un efort colectiv de a lămuri ce se întâmplă

Alte forme de comportament colectiv

Comportamentul de masă se manifestă atunci când oamenii reacționează într-un mod asemănător la un eveniment, deși fizic ei pot fi răspândiți. Ele pot fi:

a) *Opinia publică*. Este formată din ideile colective ale unui public asupra unei probleme precise (la un anumit moment în timp).

Liderii de opinie. Sunt indivizi cu statut superior care joacă un rol important în formarea ideilor unui public. Acest rol se bazează pe o cunoaștere prezumată, pe statutul social, iar uneori persoanele cu poziții cheie din mass-media servesc ca lideri de opinie.

Propaganda. Reprezintă informații sau puncte de vedere care încearcă, în mod deliberat, să influențeze și să modeleze opinia publică. Ea nu este în mod necesar falsă; totuși ea nu este informație neutră. Scopul ei este să susțină un anumit punct de vedere și astfel să convingă oamenii de corectitudinea opiniei dorite.

b) *Excentricitățile*. Sunt forme temporare de comportament de masă expresiv. Demne de atenție sunt două: *teribilisme* (fads) și *moda* (fashion).

Teribilisme. Reprezintă forme de comportament urmate cu entuziasm de mulți oameni o perioadă de timp relativ scurtă. Oferă modalități de accentuare a identității personale și de evidențiere a individualității. După o perioadă de timp, cei mai mulți oameni se plictisesc de ele și le abandonează.

Moda. Este un stil special de comportament sau înfățișare, în vogă într-o anumită perioadă. Modele sunt un produs al accentului pe schimbare al societății moderne. Ele sunt mai importante pentru viața socială decât teribilismele.

- c) *Panica și isteria în masă.* Aceste forme înrudite de comportament de masă implică teama. *Panica* este fuga dezorganizată de un pericol real sau perceput (sentimentul de teamă copleșitoare reduce capacitatea de a căuta soluții rezonabile). *Isteria în masă* implică răspândirea rapidă a fricii și a activității violente, ca reacție la perceperea amenințării unei forțe puternice. Aceste pericole percepute sunt comunicate altora, care, în mod similar, reacționează cu aceeași fervoare.

Mișcările sociale

Sunt forme ale comportamentului colectiv care sunt mai lungi în timp, mai organizate și mai mari ca întindere. Se promovează o schimbare culturală sau socială sau se rezistă unei asemenea schimbări.

Tipuri de mișcări sociale

Concentrarea asupra indivizilor. *Mișcările alternative* încurajează indivizii să-și schimbe propriul comportament. *Mișcările salvatoare* încearcă să determine schimbări masive și rapide în indivizi.

Concentrarea asupra societății. *Mișcările regresive* au ca scop rezistența la schimbarea socială și revenirea societății la o stare anterioară. *Mișcările reformiste*, deși fundamental mulțumite de societatea existentă, caută schimbări limitate în anumite domenii. *Mișcările revoluționare* se nasc din nemulțumiri mari față de societatea existentă. *Mișcările utopice* caută o restructurare radicală a societății, dar lor le lipsește un plan precis ca să facă aceasta.

Caracteristicile mișcărilor sociale

- au o ideologie
- organizarea (sunt mai organizate decât alte forme de comportament colectiv)
- tactica (activități precise prin care se urmărește un anumit scop)

“Istoria naturală” a mișcărilor sociale

Există patru etape.

- *Apariția.* Mișcările sociale apar ca reacție la o nevoie neîmplinită.
- *Asocierea.* Ca rezultat al propagandei, mai mulți indivizi devin interesați de activitățile micului grup inițial.

- *Birocratizarea*. Se dezvoltă un ansamblu de reguli și proceduri, se țin dosare, există roluri specializate și o structură ierarhică de conducere.
- *Declinul*. Motivele pot fi: atingerea scopului propus, decăderea, sciziunile, pierderea interesului societății pentru mișcarea respectivă, birocratizarea excesivă.

Explicațiile mișcărilor sociale

Teoria privațiunii

Susține că mișcările sociale se produc când un număr relativ mare de indivizi se simt privați de ceea ce ei cred că este necesar pentru bunăstarea și fericirea lor.

Teoria societății moderne urbanizate și industrializate

Mișcările apar din cauza izolării sociale și a sentimentelor de alienare trăite de mulți oameni în societatea modernă urbanizată și industrializată.

Teoria tensiunii structurale

Susține că există șase factori care contribuie la nașterea unei mișcări sociale:

- utilitatea structurală – modele sociale care duc la probleme sociale semnificative
- tensiunea structurală – condiție socială pricinuită de tensiuni în cadrul societății
- dezvoltarea și răspândirea unei explicații a sursei unei probleme sociale și a unui program special pentru remedierea ei poate transforma un tumult de nemulțumire într-o mișcare socială organizată
- factorii precipitanți – servesc ca să-I convingă pe indivizi să se angajeze într-o acțiune colectivă
- mobilizarea pentru acțiune – este necesară pentru ca o mișcare socială să ia avânt
- lipsa controlului social – asupra unei mișcări sociale care se dezvoltă, din partea autorităților responsabile, îi poate permite acesteia să crească impetuos.

Teoria mobilizării resurselor

Ea afirmă că mișcările sociale apar ca reacție la privațiune și tensiunile structurale doar atunci când resursele necesare pentru a le susține există, sunt organizate și folosite în mod eficient.

Mișcările sociale și schimbarea socială

Mișcările sociale sunt dirijate spre schimbarea socială. Succesul sau eșecul unei mișcări sociale afectează natura și amploarea schimbării sociale în cadrul societății. Mișcările sociale și schimbarea socială, așadar, sunt temeinic legate între ele.

Cuvinte-cheie: *acțiune socială, mulțime, contagiune, zvon, mișcare socială*

Teme de dezbatere:

1. *Încercați să caracterizați evenimentele din 1989 din România și să le încadrați teoretic pe baza tipologiilor și explicațiilor prezentate în acest capitol.*
2. *Care credeți că sunt principalele mișcări sociale ce s-au conturat în România de după 1989?*

II. ORGANIZAȚIILE

Obiective operaționale:

Parcurgând acest text veți putea să

- *definiți organizația*
- *enunțați principalele criterii de clasificare a modurilor de organizare și descrieți tipurile aferente fiecăruia*
- *descrieți principalele componente ale structurii unei organizații*
- *prezentați principalele mecanisme ale funcționării unei organizații*
- *evocați principalele tipuri configuraționale ale organizațiilor*

1. Concept, definiție. Chiar și observatorul mai puțin avizat poate sesiza că societatea umană este în general organizată, fiecare individ fiind în timpul vieții membru a una sau mai multe grupuri, organizații sau asociații ce constituie viața socială. Asupra rațiunii apariției organizațiilor exista argumentul unanim acceptat că ele sînt rezultatul caracterului limitat al potențelor de acțiune și alegere ale individului uman izolat, necesității colaborării pentru atingerea unor obiective complexe care nu pot fi realizate decît în comun. Dincolo de această determinare pragmatică a realizării unor scopuri mai ușor, mai repede și mai bine, importantă este și o determinare ontologică, omul fiind prin excelență o ființă socială, una din necesitățile general umane fiind cea de relație.

Din multitudinea de definiții ale organizației de care abunda literatura genului, ne vom opri la una care are avantajul simplității și conciziei sintetice, definind organizația ca grup uman, sistem structurat de interacțiune umană realizat în vederea atingerii unor scopuri (M. Vlăsceanu, 1993). Această definiție are cîteva implicații importante și ea structurează întreaga problematică a tratării sociologice a problemei. În primul rînd, ni se indica faptul că pentru a exista o organizație este nevoie de interacțiunea unor indivizi care au anumite scopuri comune. În al doilea rînd, interacțiunile nu se desfășoară

întâmplător, haotic, prin interacțiune desemnându-se aici coordonarea activităților. În al treilea rând, coordonarea necesară atingerii unor scopuri duce în mod necesar la o anumită structurare a organizației, la nașterea unei structuri organizaționale. În fine, această structură, va descrie roluri, relații ierarhice, funcții, responsabilități, etc.

2. Tipuri, structuri și configurații organizaționale.

2.1 Tipologii. Există o infinitate de posibilități în care oamenii se pot organiza, de la grupuri de muzică rock la state naționale sau federale, organisme culturale, militare sau economice transnaționale. În literatura de specialitate există sute de tipologii ce variază datorită unghiului de abordare, multiplelor criterii de ordonare folosite. Din perspectiva sociologică putem izola câteva criterii generale;

a) Criteriul **profundității implicării subiective a individului**. După acest criteriu putem clasifica grupurile umane în grupuri primare și secundare. *Grupurile primare* se bazează pe asociere și cooperare liber consimțită, implică relații personale directe, participare emoțională, rezonanță afectivă și prietenie. Cel mai important este familia, însă putem integra în această unitate organizațională grupul de prieteni, asociațiile umanitare, etc. *Grupurile secundare* se caracterizează prin relații formale și impersonalitate de tip contractualist. Aceste grupuri funcționează pe baza unor regulamente, a unor prescripții formale, în locul implicării emoționale (care este mică sau chiar absentă) prevalează o implicare de tip rațional, pragmatic, îndreptată în vederea îndeplinirii unor scopuri. În categoria acestor grupuri intră școala, întreprinderea, unitatea militară, etc.

b) Criteriul **obiectivelor**. Se referă la obiectivele specifice, la scopurile organizațiilor umane. Cea mai simplă tipologie ar cuprinde organizații: economice (producție, comerț, servicii, etc.), religioase (biserici, secte, ordine), culturale, sociale (cluburi, asociații, fundații, etc.), politice, sportive etc.

c) Criteriul **modului de structurare**. După acest criteriu sociologii și psihologii vorbesc de două tipuri generale, organizații formale și informale. Organizațiile formale sunt cele cu structuri clar definite, cu anumite caracteristici birocratice, am putea spune că pot fi analizate ca și grupuri secundare, din clasificarea amintită mai sus. Ele se conduc după reguli și regulamente ce conțin norme, statusuri și roluri pentru fiecare membru, formalizarea relațiilor dintre membrii. Sunt mai stabile dar mai greu pot fi supuse schimbării.

Organizațiile informale se caracterizează prin spontaneitate și flexibilitate, relații "face to face". Nu se conduc după regulamente sau reguli precis exprimate, deși au lideri și uneori relații ierarhice unanim recunoscute. Deși nu au întotdeauna structura bine definită ele au norme, lideri și rețele de comunicare. În general toate organizațiile formale conțin structuri paralele, organizate de o manieră informală. De asemenea, se poate remarca că pe măsura învechirii aceluși tip de structuri ele au tendința de a se transforma în organizații formale.

Dincolo de formele variate pe care pot să le îmbrace orice organizație trebuie să asigure, pentru a se menține în timp, un minimum de consens între membrii săi, deci să găsească o anumită legitimitate. În acest sens amintim o tipologie a lui Amitai Etzioni (1961) care propune o clasificare a organizațiilor bazată pe relațiile dintre mijloacele utilizate pentru exercitarea autorității și modurile de implicare ale membrilor. Ideea că

sta la baza acestei tipologii este aceea ca mijloacele utilizate pot fi diferite, însa aceste mijloace sunt influentate si de modurile de implicare ale indivizilor, din această relație derivînd tipologii organizaționale. Dacă mijloacele utilizate pentru exercitarea autorității pot fi : coercitive (bazate pe forță), remunerative (bazate pe schimb) sau normative (bazate pe convingere), modurile de implicare a indivizilor pot fi de asemenea de trei tipuri: implicare alienată (bazată pe frică și supunere), calculată (respectarea regulilor avînd la bază interesul personal) și morală (cînd membrii organizației aderă liber consimțit la scopuri și obiective).

După cum se poate vedea din tabelul 1, acest model distinge noua tipuri de organizații care se pot grupa în câteva categorii mai largi în funcție de scopul specific. Astfel, scopurile economice favorizează organizațiile de tip 5 (remunerativ și calculat) dar ele pot evolua atît spre tipul 4 (alienare) cît și spre tipul 6 (participare). Scopurile publice generează tipul 1 (coercitiv și alienant), mai ales în structurile totalitare, însă în condiții de viața socială democratică ele pot evolua spre tipurile 2 și 3.

2.2 Structuri și configurații organizaționale. Avînd ca bază un articol cu intenționalitate sintetică datorat lui H. Mintzberg (1980) vom aborda structurarea organizațională după trei linii de forță: elementele de bază ale structurii, mecanismele principale de coordonare și tipurile de descentralizare. Din considerente de ordin didactic, ce vizează o mai bună comprehensiune, se impune precizarea că, elementele decelate în structura organizațională trebuie privite mai degrabă ca niște configurații ideal-tipice. Rareori aceste configurații structurale vor fi găsite în practica socială sub forma prezentată. Din rațiuni de simplificare nu putem analiza complexitatea reală a structurilor organizaționale. Vor exista structuri rezultate din combinarea mai multor tipuri, structuri pe care le-am putea numi hibride. Un exemplu ar putea fi o orchestră simfonică, tip organizațional ce apare ca o combinație între structura simplă și birocrăția profesională căci pe de o parte ea presupune muzicieni de înaltă formație artistică, iar pe de altă parte un șef care trebuie uneori să se manifeste autocratic, pentru a putea determina o coordonare perfectă, absolut necesară pentru funcționarea optimă. Forme hibride sînt unele forme disfuncționale ce apar mai ales atunci cînd unele organizații sînt forțate să centralizeze puterea datorită controlului care le este impus din exterior. Este cazul uneori a sistemului școlar sau a poliției care se transformă astfel din birocrății profesionale în birocrății mecanice.

Dincolo de aceste precauții care impun în primul rînd o flexibilitate a interpretării, prezentarea ideal-tipică la care recurgem poate fi utilizată pentru a putea înțelege mai bine comportamentul organizațiilor: cum apar organizațiile, cum se schimbă în timp și cum sînt afectate de unele disfuncționalități.

2.3. Componentele structurii unei organizații. Se poate vorbi de cinci elemente componente:

A) CENTRUL OPERAȚIONAL. Include toți angajații care produc bunurile și serviciile de bază ale organizației sau care susțin direct producția.

B) VÎRFUL STRATEGIC. Este compus din cadrele de conducere și consilierii lor.

C) ELEMENTUL MEDIAN. Cuprinde toate elementele de mijloc ce se află pe linie directă între autoritatea formală a vârfului strategic și centrul operațional.

D) TEHNOSTRUCTURA. Este formată din analiști și se află înafara structurii de autoritate formală. Analiștii sînt cei ce participă la conceperea sau menținerea structurii unei organizații sau la adaptarea acesteia la condițiile particulare (ingineri, contabili, membrii serviciului planificare).

E) PERSONALUL FUNCTIONAL. Cuprinde toate serviciile care susțin indirect activitatea organizației (ex: serviciul juridic, publicitate, relații cu publicul, etc.).

2.4. Mecanisme de coordonare

Structurarea organizațională pune accent pe diviziunea muncii și pe coordonarea tuturor serviciilor rezultate din diviziune. Această coordonare cuprinde cinci mecanisme principale:

A) Supervizarea directă- un individ (de regulă aflat pe o poziție ierarhică superioară) dă ordine specifice altora, coordonarea realizându-se de această manieră.

B) Standardizarea proceselor de muncă- impunerea de măsuri (în principal de către analiști) care ghidează modul de realizare a sarcinilor: descrieri ale sarcinii, reguli și regulamente, etc.

C) Standardizarea producției- coordonarea muncii se face prin stabilirea unor măsuri de evaluare standardizată a performanței sau specificări precise privind producția.

D) Standardizarea calificărilor- coordonarea muncii este asigurată prin achiziția de către angajați a unor abilități și cunoștințe specifice, de obicei înainte de a începe munca.

E) Ajustare mutuală- indivizii își coordonează singuri munca comunicând de o manieră informală unii cu alții.

2.5 Alte mecanisme ale funcționării unei organizații

Dacă mecanismele de coordonare sînt fundamentale, printre mecanismele organizaționale se află și altele prin care organizațiile își stabilesc și mențin structura:

1. Specializarea sarcinilor constituie parametrul principal pentru a determina diviziunea muncii. Înseamnă împărțirea sarcinilor, determinarea dimensiunii fiecărei sarcini.

2. Formalizarea comportamentului este elementul structural după care procesele de muncă sînt standardizate cu ajutorul regulilor, procedurilor, codurilor de conduită, fișelor de instrucțiuni, etc. În general muncile nespecializate sînt cele mai ușor de formalizat. Structurile care operează la standardizare ca mijloc de coordonare sînt în general calificate ca fiind birocratice.

3. Formarea și educarea sînt mecanisme prin care calificările și cunoștințele sînt standardizate, în general prin programe de educație de cele mai multe ori plasate înainte de a se începe munca.

4. Gruparea în unități este elementul structural prin care supervizarea directă se face mai bine. Se face pe baza unor criterii de regrupare a posturilor în unități și a unităților în unități mai mari pînă ce se ajunge la unități aflate sub vârful strategic. Criteriile posibile de regrupare pot fi: competența, cunoștințele, procesul tehnologic, funcția, produsul, clientela, sectorul. Toate acestea pot fi reduse la doua criterii de o mai mare generalitate: **funcția** (mijloacele pe care organizația le pune în lucru pentru a realiza

bunurile sau serviciile specifice; **piața** (scopurile caracteristice proprii pieței pe care o deservește organizația).

5. Mărimea unităților, adică numărul de posturi sau de subunități care sînt grupate într-o unitate elementară.

6. Sisteme de planificare și control. Reprezintă elementul structural cel mai important prin care este standardizată producția unei organizații. Exista două posibilități de planificare și control: planificarea acțiunilor (predeterminarea rezultatelor prin acțiuni și decizii specifice); controlul performanței (stabilirea de evaluări a deciziilor sau acțiunilor unui post ori a unei unități specifice pe o perioadă dată).

7. Mecanismele de legătură. Sînt instrumente prin care organizațiile încurajează adaptarea mutuală atât în interiorul unităților cît și între ele.

8. În fine, mecanismele de descentralizare, definite ca și grad de dispersie a puterii decizionale între membrii. Descentralizarea poate fi de două tipuri:

a) **descentralizare verticală** (ne indică până la ce punct puterea formală este delegată în jos pe canalul autorității ierarhice).

b) **descentralizare orizontală** (ne indică până la ce punct puterea circulă de o manieră informală în afara canalului de autoritate ierarhică, la nivelul analiștilor, personalului funcțional sau centrului operațional).

Prin combinarea celor două elemente pot apărea și alte tipuri:

c) **descentralizare selectivă** (în care puterea este repartizată în mai multe sectoare, în funcție de deciziile ce trebuie luate).

d) **descentralizare paralelă** (în care puterea de decizie este repartizată la un singur sector).

Combinarea procedelor de descentralizare produce cinci tipuri fundamentale de distribuție a puterii de decizie (vezi fig. 2).

2.6. Tipuri configuraționale

Cercetarea structurilor organizaționale a relevat faptul ca, în funcție de combinarea elementelor, se nasc diverse configurații precum și faptul ca în fiecare configurație domina un anumit tip de mecanism de coordonare, fiind predominant unul din elementele constitutive (vezi Tabel nr. 2).

STRUCTURA SIMPLĂ. Se caracterizează, în primul rând, printr-o slabă elaborare sau chiar absența elaborării, lipsindu-i tehnstructura și personalul funcțional, organizarea suplă, diferențierea exactă între unități etc. O mică parte a comportamentului este standardizat, puterea de decizie fiind concentrată în mîna unui cadru conducător, coordonarea efectuându-se prin supervizare directă. În acest tip de structură circulația informațiilor are loc de o manieră informală, de aceeași manieră luându-se și deciziile, centralizarea puterii permițînd un răspuns rapid. Ilustrarea clasică a unei structuri simple este întreprinderea cu proprietar unic. Acest tip de întreprindere este în general de dimensiuni mici, de obicei sînt întreprinderi tinere pentru că tendința este de a se birocratiza pe măsură ce supraviețuiesc mai mult timp. Structura lor se configurează în jurul antreprenorului, obiectivele întreprinderii fiind obiectivele sale iar strategia ei este în mare măsură de viziune acestuia. Refuzînd birocratizarea este privilegiată flexibilitatea, structura simplă și organică. Unii autori numesc aceste întreprinderi "organizații implicit structurate" iar alții considera că această configurație structurală se găsește mai ales în micile unități de producție ce au un obiectiv unic.

BIROCRAȚIA MECANICA. Este o configurație structurală ce prezintă următoarele caracteristici: sarcini puternic specializate; multe sarcini operaționale rutiniere; proceduri formalizate; o putere de decizie relativ standardizată cu o oarecare folosire a sistemelor de planificare și mai ales o importantă standardizare a procesului de muncă pentru a asigura coordonarea, standardizare datorată în primul rând proeminenței tehn structurii ca element cheie al structurii organizaționale. Analistii compartimentului tehn structura dezvoltă o importantă putere informală ceea ce are ca rezultat descentralizarea orizontală limitată. Regulile și regulamentele sînt o pârghie principală de coordonare, controlul este omniprezent iar comunicarea formală este favorizată la toate nivelurile, luarea deciziilor tinzînd să urmeze canalul formal al autorității ierarhice. Antrenînd prin aceasta o centralizare verticală a structurii, deciziile majore nu pot fi luate decît la vârful strategic. În general această configurație va fi privilegiată în cazul sistemelor tehnice simple, în care nu este generalizată automatizarea. Birocrația mecanică se asociază cu controlul extern, înțelegînd prin aceasta, tendința structurii de a se centraliza și formaliza. Aceasta configurație este caracteristică pentru întreprinderile cu producție de masă în care munca este simplă și repetitivă: companii de asigurări; servicii de poștă, telecomunicații; pompieri; companii aeriene etc.

BIROCRAȚIA PROFESIONALĂ. Este un tip de configurație birocratizată în care mecanismele de coordonare permit descentralizarea. O întîlnim cel mai adesea acolo unde "mîna de lucru" este înalt specializată, cu alte cuvinte în organizațiile unde centrul operațional cuprinde specialiști ce muncesc relativ liber, atît în raport cu ierarhia administrativă cît și în raporturile dintre ei. Este caracteristică pentru sistemele școlare, cabinete contabile, servicii sociale și întreprinderi cu mîna de lucru înalt calificată. Din acest motiv mare parte din puterea formală și informală rămîne în centrul operațional care este elementul structural preponderent. Profesioniștii își controlează singuri munca, exercitînd același timp un control colectiv asupra administrației. Tehn structura este minimală pentru că standardizarea muncii este greu de realizat în acest caz. Mai dezvoltată va fi structura personalului funcțional care însă va executa munci simple, rutiniere, munci care susțin activitatea profesioniștilor. Din aceasta cauză paralel cu birocrația profesională se va forma și o mică birocrație mecanică.

FORMA DESCOMPUSĂ ÎN DIVIZIUNI. Forma divizată în unități este o structură complexă pentru că îmbină mai multe configurații. Aceste organizații sînt, înainte de toate, orientate spre piață, formate dintr-un ansamblu de diviziuni, fiecare însărcinată cu servirea unei piese distincte. Aceasta implică o minimă interdependență și coordonare între diviziuni. Fiecare diviziune va trebui să aibă o mare autonomie de unde rezultă o formă limitată și paralelă a descentralizării verticale, unde elementul median este elementul cheie al structurii. Principala problemă este cea a coordonării acestor diviziuni fără a le sacrifica autonomia. Mergînd în adîncime, vom putea observa că structura internă a diviziunilor poate avea configurații diverse. În general, fiind necesară exigența ca fiecare diviziune să fie birocratizată și integrată, majoritatea structurilor divizionare sînt birocrații mecanice. Existența acestui tip de configurație este încurajat de marea diversificare a pieții de bunuri și servicii și de particularitățile de ordin regional. În fond, structura descompusă constituie răspunsul structural normal al unei birocrații

mecanice care și-a diversificat orizontal liniile sale de produse sau servicii. Aceasta configurație este la moda în industrie și se regăsește sub formă parțială sau totală în marile întreprinderi din SUA. În forma imperfectă poate fi găsită și în cadrul confederațiilor sindicale sau chiar a organizării guvernamentale.

AD-HOCRAȚIA. Tip reprezentativ pentru organizațiile zilelor noastre, aceasta configurație are următoarele caracteristici: o specializare o sarcinilor de manieră orizontală; tendința de a grupa specialiștii în unități funcționale precum și tendința contrară de a-i dispersa în mici echipe după criterii de piață; principalul mecanism de coordonare este adaptarea mutuală în interior și între echipe; comportament puțin formalizat. În cadrul acestei configurații putem întâlni două tipuri principale:

- a) **ad-hocrația de exploatare**
- b) **ad-hocrația administrativă.**

Adocrațiile de exploatare se bazează pe inovația executată direct în numele clientului, cum este cazul firmelor de ingineri consultanți, agențiilor de publicitate sau companiilor cinematografice. În general, problemele rezolvate de aceste structuri sînt probleme particulare, unice uneori, care cer o soluție originală. Profesioniștii pot lucra independent dar, în funcție de sarcină, se pot grupa în echipe multidisciplinare, încurajând adaptarea mutuală. Munca prestată este una de tip "proiect ad-hoc" și este greu să distingem în cadrul ei fazele concepției, planificării sau execuției.

În cazul adocrațiilor administrative, proiectul determină organizarea (cum este cazul unei agenții spațiale, de exemplu). Aici componentele administrative și operaționale se diferențiază, centrul operațional disociindu-se de restul organizației, permițând componentei administrative să funcționeze ca o adocrație. Necesitatea inovației determină o structură organică foarte descentralizată, vârful strategic avînd un rol minor în raport cu restul structurii. Datorită tendinței după care, cu timpul, organizațiile tind să se birocratizeze, adocrațiile de exploatare se pot transforma în birocrații profesionale. Adocrațiile de tip administrativ se asociază cu sisteme tehnice sofisticate și automatizate, puterea decizională fiind în general transferată specialiștilor sectorului funcțional. Automatizarea centrului operațional transformă o structură administrativ-birocrațică într-o structură organică fiindcă eliberează organizația de nevoia controlului operatorilor prin norme tehnocratice, normele fiind stabilite direct de către mașini. Se poate afirma că structura organizațiilor reflectă vârsta industriei, în acest caz observăm că forma adocratică este prezentă în unitățile industriale născute după cel de-al doilea război mondial, deci constituie structurile organizaționale ale timpului nostru.

Conflictele organizaționale.

Datorită omniprezenței lor în societate și a formelor diverse în care se manifestă, conflictele au constituit încă din secolul al XVIII-lea obiect privilegiat al reflecției sociologice. De la Hobbes la Rousseau și de la Marx la Georges Sorel sociologia a încercat să descifreze structurile și consecințele conflictuale, locul și rolul lor în procesul schimbării sociale, caracterul lor normal sau patologic și, nu în ultimul rând, posibilitățile eliminării sau atenuării consecințelor lor negative asupra vieții sociale.

Antropologia a mers mult mai departe demonstrând că societățile tradiționale au în structura lor fundamentală mituri ale violenței fondatoare, că practicile sacrificiilor religioase întrețin această violență dându-i o dimensiune latentă (R. Girard, 1972). G. Balandier și alți antropologi afirmă chiar că la originea sistemului social se află o "uniune tensională" care unește și opune în același timp, diferențele fiind constitutive relațiilor prin conjugarea lor în complementaritate și opoziție. Ținând cont de contribuțiile aduse de antropologie s-a simțit nevoia, în ultimii ani, de a redefini politicul, mai ales prin eliminarea frontierei radicale dintre social și politic, frontiera trasată prin luarea în analiză a tensiunilor subiacente sferei politice. Descoperirea unor tensiuni infra-politice în întreg ansamblul social a condus nu doar la reconsiderarea delimitării între social și politic, ci mai ales la studiul unor probleme legate de modul cum se constituie procesele sociale de legitimitate politică, de modul cum conflictele sociale se transformă în conflicte politice, toate acestea însemnând părăsirea tendinței teoretice de a izola conflictele politice și de a le căuta o logică autonomă. Ca o prelungire a cercetărilor antropologiei, Alain Touraine se concentrează asupra formelor moderne ale conflictelor. Arătând că în centrul conflictului nu se mai află proprietatea (situații valabile în secolul XIX și descrise de Marx) ci "istoricitatea", prin acest concept sociologul francez înțelege acțiunea pe care societatea o exercită asupra ei însăși, asupra practicilor sociale și culturale și pentru orientarea acestei acțiuni, clasa dominantă însușindu-și orientarea socială, "identificându-se cu istoricitatea", în realitate identificând istoricitatea cu propriile interese (A. Touraine, 1972).

Puternicului curent de gândire neoliberal care consideră că societate post-industrială este o societate pragmatică, liberală și competitivă orientată spre continua schimbare și adaptare în care conflictul este înlocuit prin complexitate politică și rețele de influență, sociologul francez îi opune teza după care mișcările sociale din ultimele decenii (studentești, regionale, antinucleare, feministe) demonstrează existența conflictelor, acestea fiind "un tip particular de luptă... este o acțiune conflictuală colectivă prin care un agent de clasă se opune unui agent al clasei opuse pentru controlul social al orientărilor culturale ale colectivităților... O mișcare socială are deci două dimensiuni: conflictul cu adversarul, și alta vizavi, un proiect de orientare culturală, societală (A. Touraine, 1972, p.190). Dacă în societatea industrială, organizațiile industriale erau locul privilegiat al influențării intereselor de clasă, în organizațiile moderne se desfășoară o nouă modalitate de contestare, locul privilegiat fiind cultura, acolo indivizii luptându-se pentru autonomia propriei experiențe și expresiei acestei experiențe încercând fiecare să-și apere capacitatea sa de a gira sau controla schimbările care îl afectează. În termeni apropiați paradigmei conflictuale analizează realitatea socială și Pierre Bourdieu, spațiul social fiind considerat ca un câmp de forțe în care câmpul de producere a bunurilor simbolice deține un rol important, ducând la conflict și la concurența atât pe verticală cât și pe orizontală (1979).

Pornind de la ideea lui Marx după care lupta de clasă este motorul istoriei, Ralph Dohrendorf păstrează ideea conflictului, utilizându-l diferit, el considerând că există nu numai viața socială, ci peste tot acolo unde există viață. Dohrendorf folosește însă conceptul de conflict cel mai des în accepțiunea de "contestare, rivalități, dispute sau tensiuni cât și rivalități manifestate între forțe sociale ordonate" (1972, p.137). Considerând că la baza conflictelor de clasă nu se mai află proprietatea mijloacelor de producție pentru că proprietarii nu mai conduc întreprinderile, criteriul proprietății este

înlocuit cu cel al autorității, în tradiție weberiană o relație socială mai generală și mai semnificativă.

Dacă la Max Weber sursa autorității este, simplificând puțin, legitimitatea care poate fi realizată prin puterea tradiției, a legii sau a "harului" (charisme) conducătorului, fiecărei forme de legitimitate corespunzându-i o formă de autoritate și dominare (tradițională, legală sau charismatică), Dahrendorf consideră că proprietatea este legitimată în societatea modernă prin autoritate legală, fiind doar o componentă a autorității. Pornind de la ideea unei ireductibilități a relațiilor de autoritate și putere sociologul german ajunge la constatarea existenței unui pluralism al conflictelor sociale, pluralism ce se constituie prin convergența sau suprapunerea multor conflicte mai mult sau mai puțin întinse. Este respins termenul de "rezolvare" a conflictelor, fiind preferat cel de reglementare, analizându-se reglementarea unor conflicte de clasă după modelul unor conflicte dintre sindicat și patronat, autorul crezând la acea vreme că prin reglementare eficace orice conflict de clasă poate deveni un element al regularității într-o lume în continuă schimbare, evitându-se ... revoluționare. Peste două decenii, în 1977, sociologul german își mai amendează optimismul, descoperind că mobilitatea socială mare a dus la o societate amenințată de imobilism. Ceea ce el numește "capcana modernității" este generată de egalizarea economică, politică, socială. În care "autoritatea" fiind pulverizată în multe instanțe nu mai poate fi exercitată, deciziile amânându-se mereu societatea devine imobilă. Singura sursă pentru schimbare este, în opinia lui R. Dahrendorf, existența unei "inegalități sociale tolerabile", inegalitate care generează "cursa mobilității sociale".

Toate teoriile analizate mai sus își au într-un fel sau altul punctul de origine la Marx, în schema sa de plasare a luptei de clasă ca resort fundamental a schimbării sociale. Toate aceste scheme macro-sociologice care pun în centrul lor ideea de conflict social n-au reușit să închege o teorie generală a schimbării sociale. Așa se face că până astăzi nu dispunem de un model al dinamicii macro-sociale.

O altă categorie de teorii, cu o extensie mai limitată, abordează în general conflictul social de interese, fără a face referiri tranșante la contradicțiile structurale. În general, aceste teorii vin în câmpul analizei sociologice dinspre antropologie, sociologia grupurilor mici sau psihologie socială. Dominanta lor este faptul că analizează conflicte "cu rază limitată de acțiune", conflicte care vizează mai mult schimbări de echilibru, după terminologia lui T. Parsons, decât schimbări sociale. Intre sociologii ce au imprimat teoriei conflictelor sociale această tendință i-am putea aminti pe: H. Méndras, L. A. Coser, R. Garner, G. Adam și J. D. Reynaud. Ideea de la care pleacă este aceea că descrierea cea mai bună a funcționării socialului este analiza prin prisma conflictului latent sau deschis, jocul rivalităților coagulând grupurile de orice natură și activând identități segmentare. **Societatea este de fapt o instituționalizare a conflictului** în viața politică națională și locală, în viața de întreprindere, organizație, sfera judiciară etc. La nivel național, democrația parlamentară este o procedură de instituționalizare a conflictelor fondată pe principiul că minoritatea trebuie să se supună majorității, reducându-se de fapt conflictele sociale la acest duel în care minoritatea poate deveni oricând majoritate. Acest mod de legitimare este diferit de sistemele bazate pe unanimitate (a se vedea sistemul **liberum veto** pentru alegerea regelui din dieta poloneză) care duc la anarhie și imposibilitatea luării unor decizii, singura soluție fiind recurgerea la

forța. Dacă pentru simțul comun conflictele există datorită răutății oamenilor sau, în limbaj psihanalitic, datorită pulsionilor agresive ale individului, pentru sociolog această idee nu poate fi luată ca fundament interpretativ în primul rând pentru că aceste pulsuni sînt dezamorsate de societate, reducîndu-li-se dimensiunea individuală prin crearea unor câmpuri organizate unde pot să se manifeste.

În general, psihologia oferă conflictului trei explicații. Primele doua, de natură freudiană, arată că participarea la conflicte de grup și inter-individuale se datorează pulsionilor și tensiunilor interne de care individul încearcă să se elibereze printr-un comportament agresiv. Pe de altă parte, comportamentul agresiv este analizat ca o compensare la frustrările și eșecurile suferite de individ. Cea de-a treia explicație, exploatabilă de către sociolog, nu plasează cauza agresivității tensiuni și impulsuri interioare ci, din contră, o consideră ca mijloc instrumental de realizare a scopurilor propuse.

Pentru analiza și perspectiva organizațională o serie de cercetări psiho-sociologice au pus în evidență câteva concluzii privind funcționalitatea conflictului social, concluzii ce ar putea fi sistematizate în următoarele idei:

a) conflictul întărește identitatea grupurilor prin afirmarea sentimentului diferenței față de altul și nașterea sentimentului de "noi";

b) conflictul întărește coeziunea grupului, observația aceasta completînd-o pe prima, un conflict exterior determinîndu-i pe membrii grupului să treacă peste diferențele și rivalitățile interne;

c) conflictul îi apropie pe adversari. Pentru a intra în conflict este nevoie de un scop comun, ceea ce face ca grupurile intrate în conflict să aibă ceva comun;

d) conflictul menține echilibrul puterii, el fiind o ocazie de a proba potențele, la sfârșitul confruntării echilibrul de putere fiind chiar întărit de conflict;

e) conflictul poate duce la schimbări sociale chiar dacă actorii nu și-au propus acest obiectiv; (H. Méndras, M.Forsé, 1983).

Fără pretenția de a furniza scheletul unei paradigme pentru analiza sociologică a conflictelor vom adăuga câteva din constatările lui J. D. Reynaud:

- conflictul scoate în evidență contradicții de interese care se situează în raționalități diferite: o raționalitate comuna ar putea rezolva problema fără a se ajunge la conflict deschis;

- apariția unui conflict deschis deriva din eșecul procedurilor cutumiare de conciliere și cristalizează două poziții și doi adversari;

- în cursul unui conflict asistăm cel mai adesea la o redefinire a actorilor și la o transformare a scopurilor și obiectivelor. Actorii își evaluează forțele reciproc și caută alianțe pentru a se întări;

- soluția unui conflict presupune găsirea unor proceduri de negociere și eventual de arbitraj;

- adversarii acceptă compromisul doar ca o soluție temporară, care să-i pună într-o poziție mai bună de putere în cursul proceselor de conciliere.

În general, această tendință a analizelor sociologice consideră conflictul ca fiind un proces de decizie, creator de structură și ordine. Unele din afirmațiile analizate mai sus au fost criticate fără însă a li se opune date ale cercetărilor experimentale. De pildă, este clar că un conflict poate întări coeziunea unui grup sau a unei organizații, dar nu se poate

afirma că grupurile lipsite de conflicte n-au coeziune internă. Aceste interpretări de natură funcționalistă au fost criticate de Ralph Dahrendorf pe motivul că sînt simpliste, prezentând societatea doar sub aspectul integrator, eludându-l pe cel coercitiv.

Chiar dacă aceste contribuții nu au o mare relevanță la macro-scară, chiar dacă ele nu se constituie într-o paradigmă a dinamicii socialului, ele au, considerăm noi, o mare importanță pentru studiul dinamicii organizaționale la medio-și micro-scară. Ele pot fi și trebuie să fie valorificate în cercetări de sociologie organizațională.

Dacă analizele din paragrafele precedente aveau ca obiect conflictele din macro-sistemul social, conflicte ce opun cel mai adesea clase sociale în ansamblul lor sau alte grupuri mari de populație, ne vom opri acum asupra conflictelor specifice cadrelor organizaționale. Paradoxal, în sfera mai exact delimitată a organizațiilor, conceptul de conflict își lărgeste sfera cuprinzând în unele cazuri chiar și tensiuni și disfuncționalități. Traectoria urmată de cercetarea sociologică până la studiul acestui tip specific de conflicte cuprinde ca puncte de pornire atât structurile generale ale socialului, de unde s-a mers pe firul influențelor pe care macro-conflictele le propaga în subsistemele societale, cît și pe calea inversă în care, pornindu-se de la analizele conflictelor difuze și disfuncționalităților organizaționale, s-a trecut la analiza efectelor acestora asupra structurii sociale de ansamblu. Indiscutabil, paternitatea celor mai multe cercetări este cea a lui Michel Crozier printr-o serie de lucrări ca: **Societatea blocată** (1970), **Actorul și Sistemul** (1977), **Nu se schimbă societatea prin decret** (1979), **Stat modern, stat modest** (1987).

Problema esențială într-o organizație este cea a integrării comportamentelor membrilor într-un "construct social" care este organizația, integrare ce se face prin existența relațiilor de putere. Așa se face ca datorită imperfecțiunii relațiilor de putere sau dependența contestările și constrângerile înțelese ca și conflicte sînt cosubstanțiale organizațiilor. De aceea majoritatea cercetărilor asupra funcționării organizațiilor se axează pe **strategiile actorilor în sînul relațiilor de putere**. M. Crozier a avertizat asupra a două erori care s-au făcut prin nesocotirea acestor relații. Prima, derivată din raționalismul clasic, postula posibilitatea coordonării raționale a activității umane din organizații fără a lua în calcul relațiile umane, folosind doar stimulente de ordin material sau ideologic. A doua, accentua necesitatea unui sistem permisiv de conducere și crearea unui climat de înțelegere între membrii unei organizații, ideea ca astfel se va crea o perfectă adecvare între sarcinile organizaționale și nevoile personale, dispărând orice aparat de dominare. Ambele tendințe sînt tipuri de raționalitate parțială, scheme explicative ce elimină posibilitatea tensiunilor și conflictelor. Calea de mijloc este cea a luării în calcul a relațiilor de putere, a cercetării efectelor lor asupra membrilor unei organizații considerându-i însă pe aceștia ca și deținători ai unei marje de libertate. Oricît de limitat ar fi acest grad de libertate și inițiativa (în cazul membrilor care sînt "executanți", de exemplu) conduita indivizilor rămîne totuși o conduită liberă și rațională, implicând posibilități de adaptare și invenție. În sînul acestor relații de putere membrii organizațiilor vor recurge la diverse strategii de acțiune pentru a-și apăra interesele și a-și crește avantajele. Strategiile pot fi atât ofensive cît și defensive. Trei trăsături fundamentale au aceste strategii:

a) strategiile nu sînt arbitrar și fără reguli. Organizațiile instituie reguli, norme, mai mult sau mai puțin formale, mai mult sau mai puțin conștiente, ce indica gama de strategii posibile;

b) strategiile conservă o marjă de libertate a actorului și actorul va alege comportamentele pornind de la această marjă de siguranță;

c) actorii utilizează în strategiile lor zonele de incertitudine și încearcă să stăpânească anumite părți ale zonei de incertitudine.

Cel mai bun exemplu este cel al muncitorilor de întreținere dintr-o întreprindere care devin adevărați patroni ai atelierelor pentru că rolul lor fiind indispensabil, activitatea lor riscă să scape de sub controlul celorlalți. Ei își apără o zonă de incertitudine pentru ceilalți angajați printr-o atitudine ostilă față de șefi, acompaniată de refuzul oricărui control și o atitudine mai puțin agresivă față de ceilalți muncitori care au mai puține șanse să le pericliteze zona de incertitudine.

De altfel, în cadrul organizării umane a muncii avem de a face cu distincții rigide a diferitelor status-uri și o riguroasă ierarhizare a lor. La această presiune se adaugă o alta: sarcinile trebuie executate zilnic. Toate acestea fac ca în general să existe slabe raporturi interpersonale, schimburile să fie limitate, interesul pentru muncă scăzut și sindicatele să aibă o mică influență. Analizele lui M. Crozier asupra monopolului industrial și structurilor de putere în întreprinderi evidențiază tocmai această structură a relațiilor de putere și rolul important deținut de amintita marjă de libertate individuală, existentă chiar și la cei mai umili executanți. Descoperind trei categorii de executanți în întreprinderile industriale (muncitorii din sectorul producție, muncitorii de întreținere și șefii de ateliere), M. Crozier demonstrează că în general conflictele vor depinde de sistemul birocratic dar ele se explică de asemenea prin marja de libertate pe care fiecare actor va căuta să și-o păstreze. În primul rând, fiecare categorie profesională este transformată într-un fel de castă, în interiorul acesteia apărând o presiune asupra membrilor care o înlocuiește pe cea ierarhică în cea mai mare măsură. Astfel, muncitorii din sectorul producție minimizează conflictele care le-ar putea avea cu șeful de atelier, relațiile sînt cordiale și tolerante, dar atunci când șeful încearcă să-și lărgească prerogativele sau ia o inițiativă ei reacționează violent. Între muncitorii productivi și muncitorii de întreținere relațiile sînt marcate de o tensiune permanentă. Muncitorii productivi depind de cei de întreținere, dependența ce se traduce prin ostilitate însă ei nu-și pot manifesta această ostilitate pentru că, individual, fiecare are nevoie de bunăvoința muncitorului de întreținere și, colectiv, ei știu că nu-și pot apăra setul de privilegii câștigate decât dacă fac front comun cu muncitorii din alte grupe. Muncitorii de întreținere, la rândul lor, deținătorii unei oarecari puteri în ateliere, sînt conștienți că puterea lor nu este una legitimă și recunoscută de aceea pentru a se apăra manifestă față de muncitorii din sectorul producție o oarecare agresivitate, mai mică însă decât cea față de șefii de atelier, cărora le refuză orice control. Toate categoriile de executanți se vor întâlni însă pe terenul ostilității comune față de directorul adjunct.

În al doilea rând, vor exista conflicte și în interiorul grupei de direcție compusă în general din patru indivizi: un director general care se ocupă cu coordonarea întregii activități, un director adjunct însărcinat cu producția, un director tehnic ce se ocupă cu întreținerea instalațiilor și un director ce se ocupa cu contabilitate, personal și alte probleme. Deși relațiile dintre aceste patru funcții sînt precis stabilite, rămân totuși o serie de ambiguități care dau fiecăruia o anumită marjă de manevră și care produc tensiuni și conflicte. Aceste conflicte vor fi rare între directorul general și șeful personalului, căci rolul celui din urmă este doar de a controla legalitatea deciziilor directorului nu și conținutul lor, puterea de negociere a celui din urmă cu directorul în general fiind slabă ei

evită ocaziile conflictuale. Între directorul general și cel adjunct conflictele vor fi dese și de mare intensitate pentru că, deși directorul adjunct are marea responsabilitate a producției el se află sub tutela directorului general, lucru care evident îl deranjează. Dar conflictele cele mai puternice se declanșează între directorii adjuncți și personalul tehnic, primii încercând mereu să-și afirme superioritatea ierarhică, ultimii reproșându-le incompetența, considerându-i chiar inutili.

O perspectivă valorificabilă în studiul conflictelor organizaționale este și cea a individualismului metodologic. Deși se situează pe alte poziții epistemologice decât cele analizate până aici, opunându-le interogația prealabilă asupra comportamentelor individuale și asupra proceselor de emergență a conflictelor, această direcție de cercetare reprezentată în special prin R. Boudon, aduce o perspectivă interesantă axată în principal pe critica conflictomaniei, a excesului de atenție acordat de cercetările sociologice conflictelor sociale. Sociologul francez critică teoriile sociologice care fac din "agregările" sociale (clase, grupuri, națiuni) unități elementare de analiză, transformându-le în subiecți activi, având o strategie și o voință comună a căror comportament va furniza explicația derulării conflictelor. Aceste teorii se bazează pe supozițiile mecaniciste ale schemelor de cauzalitate unde comportamentele sînt efecte mecanice ale condițiilor, indivizii fiind considerați niște marionete fără rațiune și variante de alegere. Cu toate acestea, nu este exclusă posibilitatea existenței organizațiilor și instituțiilor, posibilitatea asimilării unui grup cu individul nefiind legitimă decât în cazul în care grupul este organizat și explicit pus în situația de a emite decizii colective, în aceste condiții putându-se vorbi de un actor policefal. Individualismul metodologic distinge în acest caz trei tipuri de interogații. În primul rând, este vorba de interogația asupra genezei conflictelor, opunându-se aici interpretării determinismului economic, cu rădăcini mai ales în teoria marxistă. Geneza conflictelor este pusă în legătură cu comportamentele individuale, atitudinile, reprezentările și conduitele agenților. Cel mai bun exemplu este cel furnizat de R. K. Merton privind propensiunea negrilor americani spre a deveni spărgători de grevă. Conflictul care apare între muncitorii albi și cei negrii este provocat de faptul că muncitorii negrii veniți din sud, puțin calificați și fără tradiții sindicale, sînt înclinați să devină frecvent spărgători de grevă. Muncitorii albi au astfel tendința de a-i exclude din sindicate. Încercând să ne apropiem de logica comportamentelor individuale vom putea observa că muncitorii negrii fiind puțin calificați și fiind frecvent dați afara din sindicate sînt obligați să se comporte ca spărgători de grevă pentru a putea trăi. "Rasismul" muncitorilor albi apare ca rezultat a unei structuri pe care ciberneticienii o numesc "structură cu amplificator de deviație", prejudecata albilor conducându-i pe negrii în luarea de decizii care vin să alimenteze aceste prejudecăți și să le dea un fundament real. Tentația de a afirma că interesele muncitorilor albi se opun celor ale muncitorilor negri, furnizează o explicație prea simplistă și mai ales falsă. De altfel, schimbările din timpul New Deal-ului care au interzis înlocuirea greviștilor au demonstrat că negrii nu au o propensiune particulară în a se comporta ca spărgători de grevă.

În al doilea rând, problema este construirea în scop explicativ a unui model al "sistemului de interacțiune". R. Boudon considera că trebuie luate în calcul două tipuri de sisteme ce vor conduce la două tipuri de conflicte: sistemele funcționale și sistemele de interdependență. Conflictele de muncă din întreprinderi sînt caracteristice pentru sistemele funcționale, iar cele care intervin între indivizi și grupuri, înafara unor reguli instituite, caracterizează sistemele de interdependență. În cazuri concrete, distincția nu

este ușor de făcut, de aceea ea trebuie considerată ca având virtuți ideal-tipice, în sens weberian. În analiza sistemelor funcționale este foarte important conceptul de rol. El poate avea o definiție exogenă (ca în cazul organizațiilor birocratice) sau endogenă (în cazul liderului unei bande de tineri). Faptul că actorii sînt cuprinși într-un sistem de roluri nu împiedică manifestarea unor conflicte, dar aceste conflicte primesc un caracter special datorită sistemului în care apar. Bazându-se pe analizele lui M. Crozier, R. Boudon studiază relațiile dintre directorul general și contabilul șef ai unei întreprinderi dispuși într-un sistem ierarhic în care directorul ia deciziile majore și contabilul șef trebuie să le cotrasemneze. Deși rolurile sînt clare la prima vedere, fiecare din cei doi actori se poate raporta la celălalt atât de o manieră "cooperativă" cît și de o manieră "agresivă". Directorul poate considera acțiunile contabilului șef ca simple formalități (atitudinea agresivă) sau îi poate cere sfatul, asociindu-l la decizii (atitudinea cooperativă). La rândul lui, contabilul șef se poate comporta obstructionist sau să ia o atitudine de subaltern docil. În această structură de interacțiune impusă prin reglementări și norme formale, actorii au o anumită libertate de interpretare.

În mod diferit se pune problema în cadrul sistemelor de interdependență, unde relațiile dintre indivizi n-au forma relațiilor de roluri (conflicte militare, conflictul muncitorilor albi cu cei negri etc.). R. Boudon ia exemplul deciziilor guvernului englez în preajma războiului din 1914. Se știe că guvernul britanic era divizat în două tendințe opuse în cristalizarea unei atitudini față de Germania. Una din tendințe insista în alegerea unei cai diplomatice mai agresive, menite să convingă Germania că în cazul unui conflict armat cu Franța, Anglia îi va susține militar pe francezi. A doua, mai cooperativă, susținea ca o acțiune de acest gen ar închide porțile negocierii. Finalmente a fost preferată o atitudine cooperativă, pornindu-se de la ideea că și germanii vor alege această cale. Situația poate fi interpretată ca o combinație a două structuri de interacțiune simplă în care fiecare actor are câte două posibilități de alegere, sistemul de interacțiune cuprinzând patru situații posibile. Alegerea strategiilor este în mare măsură determinată de reprezentarea situației și mai ales de anticiparea comportamentului adversarului. Alternativa aleasă de guvernul britanic se baza pe interpretarea că, în situația dată, și guvernul german, având aceleași alternative, o va alege pe cea a negocierii. Nu s-a întîmplat așa. Percepția adversarului fiind falsă, guvernul german a interpretat acțiunea britanică nu ca o voință de conciliere, ci ca și un indiciu al slăbiciunii. Multe din cercetările experimentale ale psihologiei sociale (Abric, 1987) confirmă importanța studierii reprezentărilor pe care actorii și le fac cu privire la situația de interacțiune și adversar.

În fine, o altă contribuție adusă la analiza conflictelor de individualismul metodologic este cea a "agregării" conduitelor individuale și producerea acțiunii colective. Exemplul clasic este cel al falimentului unei bănci, faliment datorat zvonului că banca este insolubilă. În acest caz de urgență anomică a agregării comportamentelor individuale, clienții, crezând zvonul și prezentându-se la ghișeul băncii pentru a-și ridica depunerile, banca ajunge în situația reală de insolabilitate, efect neprevăzut și care nu-și are originea în vreo tensiune conflictuală dintre clienți și instituția bancară.

Cuvinte-cheie: *organizație, tipuri organizaționale, formal/informal, structuri, coordonare, mecanisme, descentralizare, conflict organizațional*

Teme de dezbatere:

1. Încercați să caracterizați universitatea ca organizație și să o încadrați în contextul teoretic prezentat în acest capitol.
2. Ce conflicte organizaționale pot apărea în cadrul unei universități și de ce?

MODULUL 5

COMUNICAREA SOCIALĂ ȘI MASS-MEDIA

I. COMUNICAREA DE MASĂ

Obiective operaționale:

Parcurgând acest text, veți putea să

- enunțați caracteristicile specifice ale comunicării de masă
- evocați principalele repere istorice în evoluția reflecției asupra comunicării de masă
- descrieți legătura între conținutul comunicării și medium-ul de comunicare
- prezentați succint funcțiile comunicării de masă
- prezentați principalele metode de cercetare în studiul comunicării de masă

1. CONCEPTUL. Termenul *comunicare de masă* desemnează, de obicei, o serie de tehnici și rețele de transmisie care permit punerea la dispoziția unui public vast a unei set important de mesaje. Este folosit adesea ca un sinonim pentru mass-media, mai ales de către cercetătorii americani, cel din urmă termen fiind constituit din latinescul *media* (mijloace) și cuvântul englez *mass* (masă), indicând prin aceasta că sînt mijloace care se adresează unui public masiv și nediferențiat. Printre sinonimele la mass-media întâlnim alți termeni ca: mijloace de comunicare socială, mijloace de comunicare de masă, mijloace și tehnici de difuziune colectivă, în mod normal, mas-media conținând: presa scrisă, radioul, televiziunea, cinematograful și afișul.

Cele două expresii nu sînt însă echivalente deși confundarea lor a devenit un stereotip cotidian, fiindcă prin comunicare de masă este desemnat nu doar un ansamblu de mijloace sau tehnici, ci un *proces social* deosebit de complex, proces instituționalizat ,

organizat și reglementat social. De asemenea, trebuie remarcat că în spectrul formelor de comunicare (intrapersonală, interpersonală, organizațională, etc.) comunicarea de masă nu se diferențiază doar printr-un grad de mărime. Câteva din caracteristicile specificității comunicării de masă sînt următoarele:

a. Este o *instituție socială* ce cuprinde o serie de activități executate de personal calificat, menită să satisfacă o cerință generală pentru societatea modernă : informarea rapidă și constantă a individului, și câteva derivate (crearea unor canale de legătură între individ și societate, producerea și distribuirea cunoștințelor, "mobilarea" spațiului public);

b. Mesajele sînt de natură *publică* (în opoziție cu comunicarea telefonică, de exemplu) orice membru al unei colectivități avînd dreptul principial de acces la aceste mesaj;

c. *Rapiditatea* transmiterii mesajelor este o altă caracteristică importantă, și un indice de performanță, un ziar vechi de câteva zile păstrînd doar o valoare documentară sau arhivistică;

d. Receptarea mesajelor presupune existența unei *audiențe largi, eterogene, și anonime*.

Relativ la această ultimă trăsătură distinctivă, trebuie remarcat că termenul *masă* nu are conotația peiorativă sau calificativă pentru calitatea publicului sau mesajele vehiculate și nu este nici o distincție exclusiv cantitativă, pentru că nu putem stabili un prag dincolo de care să putem afirma că avem o audiență de masă. Termenul desemnează un proces social, o relație de comunicare între instituții de profil și un public nediferențiat, neorganizat, compus din indivizi separați din punct de vedere fizic și care n-au posibilitatea de reacție comună.

2. BAZELE TEORETICE. Debutînd începutul secolului XX, odată cu apariția primelor cotidiene din presa scrisă, cercetările asupra comunicării de masă nu formează un corp teoretic omogen, ele fiind legate de o serie de alte preocupări spirituale ale timpului nostru.

Înainte de 1920, studiul mass-media, abordează comunicarea doar într-o manieră subsidiară, principalele teme de reflecție fiind libertatea presei și ideea de progres.

Perioada interbelică (1920-1945) este perioada primelor studii cu veritabil caracter sociologic, fapt datorat atât rafinării unor tehnici de cercetare ale sociologiei empirice, cît și apariției radioului și declinului ideii de progres în reflecția de filosofie socială. Dominanta o constituie îngrijorarea legată de apariția propagandei și posibilitatea dezintegrării sistemelor culturale, radioul și presa scrisă fiind considerate ca posibile cauze ale acestui efect. Această neliniște și conștientizarea necesității studierii sistematice a fenomenului cu ajutorul instrumentarului sociologic sînt comune studiilor din Europa și S.U.A, însă apare și o importantă diferență generată de unghiul din care este abordat fenomenul. În Franța și Germania cercetările se axează pe cercetarea conținuturilor vehiculate de mass-media, în S.U.A privilegiindu-se studiul mass-media ca proces comunicațional complex. Cercetările europene au ca principal exponent pe *Serge Tchakhotine* care în lucrarea "*Violul mulțimii prin propagandă politică*" (1939) bazîndu-și explicația pe mecanismul psihologic al reflexelor condiționate, descoperit de Pavlov, asimilează influența comunicării de masă în general și a propagandei politice în special,

cu un veritabil viol psihic. Dacă în Europa interogația este mai degrabă de natură etică, în S.U.A. studiul procesului de comunicare a produs primele rezultate ale cercetării empirice sistematice și rafinarea primelor metodologii de cercetare. *Carl Hovland*, director în Departamentul Informării și Educației din cadrul U.S Army, face o serie de experimente asupra soldaților americani în vederea pregătirii psihologice a războiului de lungă durată, principala problemă fiind dacă pentru a convinge pe cineva trebuie supus unei argumentări univoce sau trebuie ținut cont și de contraargumente. Principalele metode de cercetare au fost: studiul variației opiniilor individuale în grupuri supuse unor argumentații diferite prin conținut și prezentare, compararea opiniilor și convingerilor înainte și după expunerea la anumite mesaje. În contextul celui de al doilea război mondial, în care în America se dezbătea intens chestiunea intervenției americane și primele dezbateri electorale sînt transmise în direct prin posturile de radio, apar primele studii de audiență prin anchetă și sondaj de opinie. *Paul F. Lazarsfeld* efectuează o anchetă de anvergură (*The People's Choice*), încercând să identifice factorii cei mai importanți care determină preferințele electoratului. Rezultatele au arătat că votul este în primul rând o experiență de grup, existând multe șanse ca oamenii care trăiesc alături să voteze același candidat, efectele cele mai importante fiind legate de observația reducerii progresive a indeciziilor până în ziua alegerilor. Concluzia finală a cercetării contrazicea sinteza europeană: influența mass-media trebuie relativizată datorită eficienței relațiilor interpersonale.

Perioada 1945 - 1960 este marcată de studiile lui Lazarsfeld și a elevilor acestuia, definitivându-se cercetările începute în timpul războiului și articulându-se una din principalele paradigme ale sociologiei comunicării de masă. Rezultatele unei cercetări efectuate în anul 1948, în orașul Elmira (statul New-York), confirmă și nuanțează rezultatele parțiale ale cercetării anterioare. Astfel s-a constatat că electorii cei mai versatili sau cei mai indeciși aparțin grupului celor mai puțin expuși radiodifuziunii, însă expunerea este selectivă: oamenii se expun mai ales acelor mesaje care nu vin în contradicție cu propriile lor convingeri. S-a constatat că efectul direct al comunicării de masă este doar cel legat de întărirea opiniilor preexistente. Se elaborează modelul teoretic al comunicării în doi timpi (*two steps flow of communication*), model care ar putea fi sintetizat în următoarea 3 propoziții: 1. Fundalul generator al valorilor în viața socială este reprezentat de sistemul relațiilor interpersonale. 2. Relațiile personale presupun comunicarea interpersonală. 3. Mass-media influențează publicul prin intermediul comunicării interpersonale. Fundamentat de Lazarsfeld și Merton și dezvoltat de Katz, acest model pune în evidență faptul că influența mesajelor comunicării de masă asupra publicului nu este directă datorită faptului că unele persoane din toate grupurile sînt mai expuse mesajelor, recepționează mai multă informație, comunică mai mult, exercitând, prin poziția lor privilegiată în cadrul grupului, o puternică influență asupra modului cum este receptată informația. Acești catalizatori ai comunicării de masă sînt liderii de opinie.

Această perioadă dominată de preponderența studiului empiric, este importantă și sub aspect epistemologic, deoarece, sesizând unilateralitatea centrării asupra efectelor, *Harold D. Lasswell* propune reorientarea studiilor pe cinci direcții fundamentale: *Cine spune ? ; Ce spune ? ; Prin ce canal ? ; Cui ? ; Cu ce efecte ?*; Altfel spus, sociologul american propunea analiza complexă a fenomenului comunicării de masă prin studii sistematice asupra comunicatorului, mesajelor, canalelor de comunicare, publicului și

efectelor . Ideile sale, deși criticate, au avut un mare ecou, sistematizând cercetările asupra comunicării de masă, dând contur "hărții" demersului de cercetare sociologică a acestui domeniu.

Principalele obiecții care le putem aduce acestui model se referă la faptul că acordă un rol activ doar emițătorului, receptorul fiind privit ca pasiv, și fiind foarte general se poate aplica atât la comunicarea interpersonală cât și la comunicarea de masă o limita importantă, în opinia noastră, este aceea că, în subsidiar, conține ideea că între comunicarea de masă și comunicarea interpersonală există doar o diferență de grad, nu una de natură, riscându-se mascarea rolului specific al acestei tehnici de difuziune a informației.

Anul 1960, anul în care sociologul american *Joseph T. Klapper* realizează prin lucrarea "*Efectele comunicării de masă*" un amplu demers de sinteză, un adevărat bilanț pentru două decenii de cercetare, corespunde unei perioade de reorientare a studiilor în sociologia comunicării de masă. Sociologul american consideră că mass-media nu are o eficacitate necesară și suficientă pentru a produce schimbări atitudinale în rândul receptorilor, masiva ei difuziune de mesaje ajungând doar în sânul unei rețele complexe de canale posibile de influență. Acțiunea ei trebuie considerată după modelul "injecției hipodermice", pornind de la efectele ei pe termen scurt, neputându-se face o asociere imediată între comunicarea de masă și manipulare, în principal pentru că acțiunea ei este foarte slabă. El respinge criticile teoreticienilor societății de masă privind slăbirea grupurilor primare, atomizării individului și manipulării ușoare prin mass-media a unor indivizi separați de elite, arătând că nu putem vorbi de o atomizare a publicului atâta timp cât cercetările au arătat importanța liderilor de opinie și a grupului de referință în procesul de comunicare. Această concluzie generală, își găsește dovezile în cele două decenii de cercetare anterioare care au demonstrat, printre altele, că eficacitatea comunicării de masă este o funcție a unor variabile de genul: întăririi opiniilor și atitudinilor existente deja, noutății mesajului, receptării selective în funcție de interese și opinii, monopolului asupra surselor și canalelor de difuziune, prestigiului emițătorului și mai ales rețelei de relații interpersonale a receptorului. Această critică a paradigmei efectelor ce privilegiază modelul *injecției hipodermice* și efectele pe termen scurt, conjugată cu paradigma lui Lasswell care a fragmentat cercetările, precum și condițiile de piață în care s-au desfășurat cercetările empirice, au dus la o dispersie a cercetărilor, dispersie care a făcut aproape imposibilă o încercare de sinteză până în zilele noastre. Cea mai mare parte a rezultatelor obținute prin anchete sînt factuale și nu participă la cunoașterea regularităților și tendințelor sociale.

Aceste limite au fost observate, paradoxal, tocmai de maeștrii și întemeietorii studiilor cu caracter empiric, Lazarsfeld considerând că nu se poate ajunge la profunzime pe baza cercetării efectelor pe termen scurt, iar Katz, într-un studiu din 1959, că trebuie să ne concentrăm atenția mai ales asupra a ceea ce mass-media face din oameni decât asupra a ceea ce fac oamenii cu mass-media.

Perioada 1960-1990 este perioada unei explozii fără precedent a studiilor asupra mass-media, perioadă diversă și dominată mai puțin de rigiditatea vreunei paradigme.

Un curent important al acestei etape, prelungire a cercetărilor empirice anterioare, este cercetarea *satisfacției folosirii mijloacelor mass-media*. Principalele conținuturi de cunoaștere sînt obținute pe axa:

- stabilirea de corelații între așteptările și motivațiile receptorilor și efectele mass-media
- studiul problematicei psihosociale a nevoilor (culminând cu consumația mass-media) și problemele funcțiilor mass-mediei în societate;
- cercetarea participării active a auditoriului în procesul de construcție a semnificației mesajelor pe care le receptează (importanța rolului activ al receptorului și a contextului socio-cultural).

O importantă direcție este cea a marilor abordări speculative. Cuprinde o serie de cercetări, majoritatea exponente ale unui demers critic, care contestă veridicitatea modelului injecției hipodermice. *Jacques Ellul*, în lucrarea "*Propagandes*"(1962), evidențiază faptul că în societatea contemporană marcată de disoluția grupurilor organice, manipularea maselor prin propagandă este la ordinea zilei, în fața imensei forțe a mass-mediei indivizii sînt total dezarmați, suprainformarea hrănindu-le gustul pentru ideologie și crescându-i vulnerabilitatea în acest sens. Alte elemente ale paradigmei critice sînt cele de inspirație marxistă ale unor reprezentanți tardivi ai școlii de la Frankfurt, care au privilegiat analiza dimensiunilor economică și ideologică, în viziunea lor, comunicarea de masă servind întăririi și reproducerii ideologiei dominante capitaliste. Punând un accent deosebit pe cadrul social și politic în care se desfășoară comunicarea, ei utilizează termenul de industrie culturală, pentru ansamblul activităților comunicării de masă., considerându-l ca parte a sistemului producției de masă (bunuri, servicii și idei), ca element al raționalității consumiste și mitului societății fără clase. Considerată ca o pervertire a democrației ce produce iluzia participării și egalizării condițiilor culturale, cultura de masă este responsabilă, în viziunea lui *Herbert Marcuse*, de alienarea și unidimensionalizarea individului.

De o largă răspândire în zilele noastre beneficiază și teoriile care pun accentul pe analiza condițiilor economice ale funcționării comunicării de masă. Studiind structura de posesiune a diverselor mijloace de comunicare de masă, cercetătorii consideră că, făcând parte integrantă din sistemul economic, acestea primesc o importantă dimensiune politică, cea de menținere și legitimare a stratificării socio-economice.

În fine, putem menționa și teoriile grupate de obicei sub numele de "*determinismul tehnologic*". Inițiatorul acestei direcții este mai puțin cunoscutul sociolog canadian *Harold Innis*, primul care a ajuns la concluzia ca tehnologia utilizată de mass-media, dominantă în societatea contemporană, determină modul în care componenții unei societăți gîndesc și se comportă. Apariția tiparului și a cărții a încurajat, consideră el, gîndirea de la cauză la efect în societățile unde imprimeria a fost tehnica dominantă, căci a impus o formă liniară de prezentare a lecturii din susul în josul paginii. Dar această teorie este dusă mai departe și își câștigă un mare ecou prin *Marshall McLuhan* care arată că modul de transmitere a unei culturi influențează cultura și o transformă. Cunoscuta sa afirmație "*The medium is the message*" (medium-ul este mesajul) introduce ideea că, în comunicarea de masă , conținutul mesajului este dependent de canalul pe care este transmis. Determinând specificul efectelor comunicării de masă, el arată că suportul

tehnic face apel la diferite simțuri ale noastre, astfel că va exista o corelație între dominanța unui anumit tip de canal de transmitere și raporturile dintre simțurile noastre, astfel încât predominanța unui anumit tip de transmitere poate perturba echilibrul dintre simțuri. Societățile, consideră cercetătorul canadian, se deosebesc mai mult prin natura mijloacelor de comunicare decât prin conținutul comunicat, în acest fel făcând o periodizare a istoriei omenirii în funcție de tehnicile de comunicare utilizate. Prima treaptă este cultura orală sau mitică, în care mijlocul de comunicare este vorbirea și simțul privilegiat este urechea, urmată de o a doua, cultura vizuală (*galaxia Gutenberg*), care privilegiază ochiul și care este o cultură mecanică, fragmentată și specializată. În fine, secolul XX înseamnă pătrunderea în etapa culturii electronice, audiovizuale (*era Marconi*), caracterizată printr-un nou tip de arhaism și tribalism, omenirea redevenind culegătoare de bunuri, bunurile fiind acum informațiile. Dacă prima epocă a fost caracterizată prin globalitate senzorială, apariția tiparului a rupt acea unitate senzorială arhaică, acea imersiune în colectiv, ducând la individualism, diferențiere, mecanicism, etc. În epoca noastră se produce ceea ce McLuhan numește "*retribalizarea*", implozia care reunifică sistemul nervos, produce simultaneitate și unifică planeta într-un "*sat global*".

Încercând configurarea unei "gramatici a suporturilor" (replică la "gramatica codurilor" din analiza de conținut), *McLuhan* face distincție între media calde (*hot*) și media reci (*cool*). Primele sînt acele suporturi care prelungesc un singur simț și se asociază cu un grad ridicat de informație, iar cele din urmă afectează simultan și profund mai multe simțuri și vehiculează puțină informație. Această distincție, din păcate, constituie punctul cel mai slab al teoriei sociologului canadian, fiind pe bună dreptatea criticată de specialiști mai ales pentru faptul că reduce la o singură dimensiune extrem de complexe aspecte legate de mijloacele de comunicare în masă. Datorându-și marele succes stilului său neacademic și ipotezelor provocatoare, McLuhan a contribuit decisiv la eliminarea postulatului neutralității tehnicilor și, cu tot speculativismul său paradoxal, a incitat sociologii implicați în studiul comunicării să ia în calcul efectele pe termen lung ale noilor tehnologii ale comunicării sociale.

În fine, din multiplele teorii ale ultimelor două decenii asupra comunicării de masă, o mai rezumăm pe cea numită teoria "*spiralei tăcerii*". Această teorie, elaborată de *E. Noelle Neumann*, inspirată din psihologia socială, consideră că oamenii tind să exprime opinii care sînt dezirabile social, mass-media fiind un fel de sursă de referință pe baza căreia fiecare descoperă opinia generală. Jurnaliștii sînt cei care definesc ceea ce este "important" cu privire la un subiect dat, oamenii aprobând discursul lor, îl exprimă și ei, chiar dacă au o altă părere. Cu timpul cei care exprimă punctul de vedere dominant vorbesc tot mai mult, părerea dominantă devine tot mai vizibilă, în timp ce ceilalți (oricât ar fi de mulți) se închid în tăcere, retrăgându-se din spațiul public în cel privat. Această interesantă teorie accentuează necesitatea de a concepe opinia publică în ansamblul procesului de comunicare și în legătură cu structurile economice, politice și culturale și nu ca entitate empirică și statistică.

3. FUNCȚIILE COMUNICĂRII DE MASĂ. De cele mai multe ori funcțiile comunicării de masă sînt confundate cu efectele acesteia, tratarea lor nediferențiată avîndu-și explicația în considerarea organicistă a societății, mai ales în discursul cotidian sau în discursul autojustificativ din mass-media. Cercetarea în sociologia comunicării de masă a produs o serie de tipologii ale funcțiilor mass-media,

noi oprindu-ne la cea aparținând sociologului belgian *R. Clausse*. El consideră că funcțiile comunicării de masă pot fi analizate prin perspectiva a două mari categorii: *funcții de comunicare intelectuală și funcții psihosociale*. În prima categorie ar intra funcții ca: *informare* (informații de actualitate, generale), *formare* (acumularea de cunoștințe, formarea de opinii, atitudini, comportamente), *expresie* (producție de valori, de cultură și civilizație, ideologii) și funcția de *presiune* (publicitate, propagandă). Categoria a doua conține funcții psihosociale, considerate ca "impregnante", ca dispersate în întreg procesul de receptare: *integrare socială, divertisment și psihoterapeutice*.

Cu titlu ilustrativ, vom menționa și o tipologie privind funcțiile comunicării în societatea socialistă, teoreticienii marxiști considerând că în această societate se schimbă atât funcțiile cât și conținutul comunicării de masă. În general studiile marxiste menționează cinci funcții importante: *informativă; formativă; propagandistico-instructivă; educativă; organizatorică*. Toate tipologiile conțin însă o serie de categorii neexclusive, așa încât vom aborda funcțiile comunicării de masă, selectându-le pe cele pe care studiile recente le consideră mai importante având o anumită individualitate și extensie și conținând în sine și o serie de alte funcții, pe care le-am putea denumi *derivate sau auxiliare*.

Este însă normal ca o serie de funcții să se împlinească în efecte. În vasta bibliografie a subiectului pot fi găsite, în diverse combinații, următoarele funcții:

3.1. Căutarea, producerea și difuziunea informației. Pomenind de această funcție, cercetătorii accentuează doar *căutarea și difuziunea* de informație, chiar și *Roland Cayrol*, autorul celei mai sistematice tratări, comițând această inexactitate. Este clar că mass-media își caută informațiile, etapa cea mai importantă a muncii jurnalistului, că ea ne informează asupra evenimentelor vieții cotidiene și face ca aceste informații să ajungă în cele mai îndepărtate colțuri ale lumii, însă informația nu există în lume în stare pură. Informația se produce, este rezultatul unui efort de interpretare și redactare, nu este o oglindire instantanee. Mai mult decât atât, nu putem spune că informația din mass-media este o reflectare - oglindire a lumii, fiindcă ceea ce se întâmplă în viața noastră nu constituie un eveniment, nu este o știre, mass media făcând o selecție, o dramatizare, privilegiind anumite aspecte. Acest stereotip cotidian, pătruns și în știință, se datorează, probabil, mitului obiectivității.

Astfel vom observa privilegierea aspectelor cu caracter de senzational, a fenomenelor deviate, a hazardului de multe ori, neglijându-se mișcările de profunzime și elementele de stabilitate. Sub presiunea spațiului tipografic sau a de timpului de emisie, evenimentele care vor deveni știri trebuie selecționate, în funcție de o serie de criterii, cel mai important fiind semnificația lor pentru public. Realitatea oglindită în presă este o realitate reconstruită, este o viziune asupra realității. Nu trebuie neglijat aspectul producerii de informație și pentru că "deformarea" realității apare în discursul mass-media și din alte rațiuni decât limitele impuse de natura mijloacelor pe care le are la dispoziție. Este vorba de căutarea originalității, plasarea în universul de așteptare al publicului, imperatiile comerciale sau concurențiale, toate acestea impunând anumite scheme de tratare și producere a informației. Imaginea realității poate fi deformată și prin punere în pagină, comentariu, montaj sau mod de ilustrare și nu trebuie să uităm că presa dezinformează și direct, vehiculează știri false, putem vorbi de minciună și atunci când,

prin selecție, trece sub tăcere o serie de evenimente. În orice relatare a unui eveniment există o anumită parte de subiectivitate, de aceea mărturiile presei sînt întotdeauna incomplete.

Dincolo de inerenta deformare a realității, de criticile ce i se aduc pentru dezinformări celebre sau ne semnificative, dar cotidiene, presa este principalul canal prin care primim informații despre ceea ce se întîmplă în lume.

3.2. Expresie a opiniilor. Unii cercetători încearcă să disocieze două funcții ale presei, cea de informare și cea de mijloc de exprimare a opiniilor. Pe această bază, mai ales în presa scrisă se construiesc tipologii ale presei în presă de opinie, de informație și presă specializată. În general este numită presă de opinie conține acele publicații care au ca finalitate principală expunerea punctului de vedere sau opiniei unui individ, grupare politică, religioasă sau alt grup social. Acest tip de presă privilegiază comentariul, editorialul, luarea de poziție, încercând - în primul rînd - să convingă. Această modalitate de comunicare este legată încă de la originile comunicării de masă de libertatea presei, în articolul XI al *Declarației dreptului omului și cetățeanului* (1789) stipulându-se: "*Libera comunicare a gândurilor și opiniilor este unul din drepturile cele mai prețioase ale omului; orice cetățean poate deci vorbi, scrie, imprima liber, răspunzînd de abuzurile acestei libertăți în cazuri determinate prin lege*". Presa de informație se distinge de cea de opinie prin faptul că privilegiază faptul brut și nararea acestuia însă această distincție este artificială, fiind clar că nu putem să vorbim despre o presă de pură informație sau de pură opinie.

Funcție esențială a presei, exprimarea opiniilor își schimbă forma în zilele noastre realizându-se din ce în ce mai sofisticat, subtil și voalat.

3.3. Divertisment . Sociologii integrează cititul presei, vizionarea sau audierea de programe radio-televizate în rîndul activităților de loisir. cercetările au relevat faptul că una din principalele motivații ale publicului este căutarea distracției, a plăcerii. În întîmpinarea acestei așteptări a publicului majoritatea presei scrise, vorbite și televizate inserează numeroase rubrici de divertisment, permanente sau ocazionale, pe lîngă cele specializate pe aceasta, și care înregistrează audiența cea mai mare pe piața comunicățională. Influența acestei funcții este vizibilă chiar și asupra rubricilor de informație, informația fiind făcută mai "atrăgătoare".

În general, cercetătorii europeni consideră divertismentul ca o funcție mai puțin "nobilă", datorită unei preocupări normative, în sens cultural larg, accentuându-se "randamentul" pe planul îmbogățirii cognitive a spectatorului sau publicului și necesitatea orientării lui spre atitudini și comportamente dezirabile civic, politic sau social. Marea parte a cercetărilor au în centru informația în sens larg, funcția sa educativă și de formare paralelă, utilizarea ei de către receptor fiind analizată la nivelul îmbogățirii cunoștințelor, formării de atitudini culturale sau sociale, determinării unor comportamente politice. Se poate observa că această perspectivă privilegiază studiul mass-media ca instrument de comunicare intelectuală, neglijându-se funcțiile psihosociale, dintre care divertismentul este cel mai important. În clasificarea menționată deja, R. Clausse evidențiază că funcțiile psihosociale sînt prin excelență funcții "impregnate", că ele pot fi analizate independent, însă sînt , în mare parte, conținute de alte funcții, mai ales de funcția informativă.

Studiile funcționaliste americane au accentuat conceptul de "*gratificații*", ca fiind așteptări ce determină atitudinea receptorului în raport cu mass-media, indivizii dorind să maximizeze gratificațiile pe care le primesc într-o situație comunicațională. Această funcție se realizează prin emisiune de ficțiune, jocuri și alte emisiuni ce cuprind în ele tendința numită de W. Schramm, "*fantasy seeking*", tendința spre evaziune, visare, rezultatul fiind ceea ce sociologii numesc plăcerea de a comunica (*communication-pleasure*). Fiindcă tendința căutării plăcerii optime în fiecare act de comunicare este generală, se poate considera că dorința de a beneficia de divertisment se întinde dincolo de acest tip specific de emisiuni, ea fiind latentă mai ales în perceperea de informație. Putem analiza trei forme principale ale acestei utilizări: informația percepută ca joc, ca spectacol, și utilizarea informației ca mijloc de evaziune. Comunicarea de masă privită ca joc a făcut obiectul multor studii speculative, bazate pe ideea tendinței ludice a individului, înțeleasă ca fiind subiacentă tuturor formelor de interacțiune socială. În ultimii ani sociologii au conștientizat implicațiile acestei tendințe în cadrul receptării mass-media, punând în evidență o serie de fenomene cum ar fi proiectarea în personalitatea emițătorului sau perceperea acțiunii comunicaționale ca performanță sportivă. Tendința percepției informației ca spectacol s-a observat în ultimele decenii mai ales în receptarea programelor de televiziune. Este vorba de tendința telespectatorului de a încărca informația cu conținuturi dramatice și emoționale, această tendință putând chiar anula, în cazuri extreme, transmiterea factuală a realității. Este vorba, cum scrie Edgar Morin, de "*absorbirea*" comunicării, de digerarea informației ca film de ficțiune, conținutul real al comunicării pierzându-se pentru telespectator și rămânând doar satisfacția de a fi văzut un spectacol interesant. Este tendința de a "*consuma*" o parte a informației sub formă de spectacol, de a o utiliza la nivel psiho-afectiv, mai degrabă decât la nivel intelectual, tendință generată de nevoia de a trăi prin comunicarea de masă emoții și tensiuni pe care nu le găsim în viața cotidiană reală. În fine, studiile americane au pus în evidență importanța televiziunii ca mijloc de evaziune a omului dintr-o realitate percepută ca nesatisfăcătoare. Această propensiune de distanțare de o anumită realitate prin percepție selectivă, are în căutarea divertismentului un element foarte important. În acest proces receptorul nu va percepe decât elementele susceptibile de a-i distra atenția de la semnificația reală a evenimentelor transmise. Cu siguranță, aceste efecte perverse ale funcției informative a comunicării de masă, fac ca informația-divertisment să pară a fi "*neproductivă*" pe plan socio-cultural însă ea produce un important confort comunicațional receptorului. Această filtrare a informației pentru obținerea confortului psihologic este un câștig important în planul receptării și considerăm că nu trebuie să ne pronunțăm prea critic în această chestiune, fiindcă, dacă tendința de căutare a confortului procurat de divertisment este cvasi-permanentă, nevoia de informare este la fel de imperioasă. Sociologic, putem considera că este vorba de o întrepătrundere a unor funcții complementare, situație în care divertismentul procură plăcere imediată iar informarea plăcere de lungă durată.

ANALIZA DE CONȚINUT. Sub această denumire generică, în realitate, găsim în cercetările de sociologie a comunicării de masă, o serie de metodologii foarte diverse. Finalitatea acestei metode este găsirea conținuturilor "*ascunse*" ale textelor sau emisiunilor. Cercetările legate de conținutul comunicării de masă reprezintă doar una din posibilitățile de cercetare în domeniul mass-mediei, este drept unul din cele mai des

uzitate. Alte posibile câmpuri de cercetare, exceptând cele legate de audiență , studiate mai sus, sînt cercetările cu caracter economic și organizațional, cercetările asupra efectelor diferențiate sau cumulate ale diverselor mijloace de comunicare de masă, cele legate de condițiile producerii discursului jurnalistic, etc. Se poate însă remarca faptul că majoritatea studiilor fac apel la analize ale conținutului, de cele mai multe ori în mod cu totul nesistematic, prin evaluări calitativiste de genul interpretării, în cele mai multe cazuri încercându-se, la diferite nivele de profunzime, stabilirea unor corelații între factorii multipli ai procesului comunicațional și conținutul vehiculat.

Ceea ce în mod curent este denumită analiză de conținut, este o variantă a analizei documentelor, ea cuprinzând o serie diversă de metode cantitative, calitative sau în varianta lor combinată, variind în funcție de finalitățile cercetării și mai ales de ipotezele și platforma teoretică. În bibliografia de gen găsim, cu mici excepții, următoarea clasificare:

Analiza tradițională. Numită de unii autori și "*analiză de conținut empirică*", această metodă de cercetare își datorează numele faptului că este, în ordine cronologică, prima metodologie cu caracter sociologic de cercetare a conținutului, ea debutând în SUA în anii treizeci. Ea este legată de primele eforturi de a depăși subiectivitatea și impresionismul cercetătorilor prin standardizare și cuantificare, decupându-se unități de discurs, imagine sau text, pentru a fi analizate. *Lasswell* a fost primul care a folosit analiza de conținut în studiul propagandei din primul război mondial, metoda generalizându-se în perioada interbelică.

În principiu, metoda are la bază două postulate fundamentale. În primul rând, este vorba de existența unei legături clare și direct observabile între realitatea socială, ca obiect extern al referinței, și referința internă a textului. În al doilea rând, frecvența itemilor aleși poate valida de o manieră obiectivă înțelesul fundamental al textului, semnificația de bază a mesajului. Dificultățile vin din faptul că discursurile mass-media vorbesc mai puțin despre ele însele. Construcția practică a sistemului de categorii, înaintea aplicării lor la studiul conținutului, implică riscul ca investigatorul să-și impună propriile semnificații, uneori fără legătură cu sensul fundamental al discursului, validându-și ipotezele sale subiectiv construite a priori. Oricâtă grijă are investigatorul în construcția categoriilor, rezultatul analizei de conținut este un alt text, este un text care, bazându-se pe o anumită formă de "citire" a unui cititor neimplicat, nu este nici cel al emițătorului, nici al textului în sine și nici al audienței, ci un al patrulea text, care trebuie interpretat cu grijă. Frecvența este nu numai un ghid de evidențiere, ea depinde de aspectele contextului referinței, depinzând de relațiile interioare dintre referințele interne ale textului, relații care s-au pierdut în procesul de abstractizare. În altă ordine de idei, unitatea de analiză convenită pentru a simplifica și număra frecvențele, poate să nu fie adevărata diviziune de conținut sau poate să nu aibă nici o legătură cu unitățile de comportament ale auditoriului. Cu toate că există mai multe posibilități de studiere a conținutului în funcție de multiple ipoteze, practica cercetărilor concrete a oferit o anumită unitate acestui demers. Unitatea provine din faptul că , de regulă, conținuturile mass-media, ceea ce este reprezentat, se pune în relație cu standardele externe ale realității, conținutul este clasat de la început, acordându-se așteptărilor legate de apropierea față de realitate, distingându-se faptele de ficțiuni. Criteriul prin care este cuantificată chiar și influența mass-media este gradul de adevăr al realității reflectate. Cu cît va exista o lacună între experiența mediatizată și realitatea socială ca referință

exterioară, cu atât mass-media va fi creditată cu un mai mare efect asupra auditoriului. Cum conformitatea la realitate este considerată criteriul cel mai important, întrebările cele mai frecvente ale studiului conținutului sînt următoarele:

- *Mass-media înregistrează evenimentele cu acuratețe și completitudine?*
Existând mai multe versiuni asupra realității, versiunea cărui grup este predominant exprimată?
Mass-media reflectă întregul spectru al punctelor de vedere din societate?
Grupurile sociale și minoritățile sînt obiectiv portretizate?
-Anumite fenomene sociale, cum este de exemplu violența, sînt prezentate similar modului în care apar în societate?

Deși aceste așteptări sînt și trebuie să fie legate de știri și informații, mass-media fiind judecată mai ales în funcție de acest criteriu, ficțiunea ocupă un loc foarte important în conținuturile mediatizate, iar modul în care este evaluată este tot prin raportare realistă și naturalistă.

În ideea acestui comparativism cu realitatea vom prezenta câteva exemple ale utilizării acestei metode de investigație sociologică, așa cum se găsesc din abundență în multe din sintezele de gen, apărute în ultimii ani (*McQuail, 1990, Lazar, 1990*). Analiza discursurilor politice mediatizate a devenit, datorită mijloacelor moderne de înregistrare, obiect privilegiat de studiu. Aici analizele au evoluat de la simple calcule de frecvență a unor cuvinte la complicatele analize din anii '90 cu caracter interdisciplinar (lingvistic, psihologic, sociologic) datorate școlii franceze de analiza discursului, analizei automatizate a discursului sau modelului contractualist al lui R. Ghiglione (1989). Din prima categorie vom reține, cu rol exemplificator, cercetarea lui Paisley (1967) care, calculând frecvența unor anumite cuvinte ca: *tratată, atac, război, țări, dolar, Cuba, etc.*, în cadrul a patru dezbateri electorale televizate din 1960 în SUA, dintre Kennedy și Nixon, a ajuns la concluzia că J.F. Kennedy și-a datorat succesul și faptului că a avut un discurs mai echilibrat și mai conciliant.

Multe cercetări s-au axat pe reprezentarea minorităților etnice și rasiale, a femeilor și a diverselor ocupații în mass-media. rezultatele obținute s-au referit în general la existența și cultivarea unor stereotipuri prin mass-media datorate sub-reprezentării acestor categorii în conținuturile mass-media față de proporția existentă în realitate. D. McQuail (1990) defrișând sute de cercetări din ultimele decenii a evidențiat că practica cercetării a scos în evidență următoarele "devieri" de la realitate:

- *Ca surse ale știrilor, elitele sînt suprareprezentate, guvernele, șefii de state, purtătorii de cuvânt, etc. furnizează versiuni asupra realității și sînt obiect al știrilor mai mult decât nivelele de jos ale participanților la evenimente, realitatea reflectă în mass-media nu este o reflectare proporțională a societății în sens statistic;*
- Evenimentele prezente în știri au mai degrabă un caracter dramatic, neașteptat sau violent, fiind prin definiție atipice pentru normalitatea realității sociale;
- Temele reportajelor arată tendința conformării la tendințe consensual-sociale și valori comunitare, mai importantă decât corecta și obiectiva discriminare a faptelor;
- În domeniul internațional, multe cercetări au arătat tendința de a privilegia știrile privind țări care sînt politic, economic și cultural "închise", indiferent de mărimea lor sau proximitate. Se manifestă o tendință puternic etnocentrică și naționalistă a limbajului, nu doar din unghi cantitativ ci și calitativ. Într-o analiză din 1985,

cercetătorii de la Glasgow Media Group, analizând știrile de la BBC privind scufundarea, în timpul războiului Malvinelor, a crucișătorului argentinian "Belgrano" și cel britanic "Sheffield", au constatat că primul eveniment beneficia de o tratare mult mai "soft", mai abstract în comparație cu scufundarea propriului crucișător. În cazul scufundării crucișătorului argentinian, din 96 de unități de relatare a dezastrului, numai în 12 au fost folosiți termeni ca: moarte, ucidere, pierderi de vieți omenești, în cel de-al doilea caz, din 193 de relatări ale scufundării, 84 conțineau cuvântul "moarte";

- Femeile sunt mai puțin reprezentate decât bărbații și în mai puțin variate roluri sociale;

- Minoritățile, devianții și grupurile marginale, se supun unui model de tratare bazat pe ignorarea unora și tratarea disproporționată a celor "supărătoare" pentru societate. Dintre fenomenele criminale, este suprareprezentată crima violentă contra persoanei;

- Minoritățile naționale sau rasiale beneficiază atât de un tratament similar grupurilor marginale, cât și de o tratare literaturizată, prezentate de o manieră înduioșătoare, ca victime, însă, consideră cercetătorii, acesta sînt simple "efecte speciale".

Pornindu-se de la ideea că știrile reflectă anumite valori sociale, o serie de cercetări au încercat găsirea aceluia strat valoric subiacent. Această modalitate a analizei de conținut este marcată de dificultăți suplimentare, valorile nefiind explicit exprimate, itemii găsiți de cel care interpretează reflectând de multe ori o interpretare subiectivă. Repetarea unor cercetări de către alți cercetători au produs alte interpretări. Cea mai cunoscută cercetare de acest gen este cea lui H. Gans, făcută pe o perioadă de aproape un deceniu, asupra știrilor difuzate pe canalul american de televiziune CBS și revista "Newsweek". El a selecționat opt itemi care caracterizează orientările valorice de bază ale societății americane: *etnocentrismul* (privilegierea știrilor locale), *democrația altruistă* (un model utopic de societate), *capitalismul responsabil* (angajarea cetățenilor în bunul mers al societății), *individualismul*, *prezentarea idilică a micilor localități*, *desirabilitatea ordinii sociale*, *moderația și direcția națională*.

Analiza semiologică de conținut. Apărută în intenția de a se constitui ca alternativă la analizele clasice de conținut, analiza semiologică este una preponderent calitativă, ea fiind mai mult un demers epistemologic decât o metodă propriu-zisă. Ea încercă descoperirea sensului profund, semnificația latentă a textului, semnificație care ne poate conduce la intenția emițătorului. Are ca fundal teoretic contribuțiile filosofului american Ch. S. Peirce și mai ales pe contribuțiile lui F. de Saussure, considerat întemeietorul semiologiei. Acesta din urmă consideră că semiologia este știința care studiază universul semnelor din cadrul vieții sociale, lingvistica generală fiind, în opinia sa, doar o parte a acestei științe deoarece ea este doar unul din sistemele de semne prin care se comunică în societate. În anii 60, R. Barthes, subliniind afinitățile dintre modul cum este considerată limba la Saussure și conștiința colectivă la Durkheim. Este pusă în evidență și importanța acceptării unui principiu limitativ, numit *principiul pertinentei*. Acesta înseamnă selectare, formarea unor clase de obiecte prin considerarea doar a unor caracteristici, numai sub raportul sensului pe care-l dețin, fără a ține cont de alte aspecte: sociologice, psihologice, fizice. R. Barthes recunoaște că acest aspect conține o mare

doză de arbitrar, căci acest principiu de selecție epistemologică antrenează o situație de imanență, plasarea în interiorul textului. Astfel se vor putea descoperi două dimensiuni de bază ale limbajului, *dimensiunea denotativă* și cea *conotativă*. Într-un mesaj publicitar, de exemplu, există două mesaje: unul care are o semnificație evidentă, receptată pe planul expresiei, și poate fi asimilată cu semnificația pe care o are pentru un extraterestru care cunoaște perfect limba dar nu cunoaște contextul cultural (dimensiunea denotativă) și un al doilea ce nu are caracterul analitic al primului, și care trimite la experiența receptorului, la sistemul de valori culturale, receptat după modelul poeziei, este un mesaj simbolic (dimensiune conotativă). Comunicarea de masă este, cel puțin în zilele noastre, preponderent conotativă - consideră R. Barthes, cultura fiind o uriașă punere în scenă a unor ritualuri comunicaționale. Deși a produs în ultimele două decenii o serie de rezultate interesante, mai ales în studiul articulațiilor fundamentale ale mesajului publicitar și cinematografic, cu un important impact asupra abordării sociologice a culturii și societății de masă, analiza de conținut semiologică rămâne încă o reflecție generală care nu se articulează pe o "tehnică" riguroasă de cercetare a comunicării de masă.

Alte tehnici de analiză. Între tehnicile de analiză putem menționa și unele care nu sînt nici riguros cantitative, nici calitative, prevalându-se de limitele inerente fiecărui procedeu, acestea combină cele două posibilități. O caracteristică este aceea că în general pentru culegerea datelor se folosesc metode cantitativ - empirice, interpretarea fiind însă mult mai elastică, după modelul analizelor de factură calitativă. Exemplare în acest sens sînt cercetările sociologilor grupați în ceea ce este numit *Glasgow Media Group*. Analizând știrile prezentate în presa scrisă și la televiziune, referitoare la conflictele de muncă, și comparând cu statisticile oficiale, au găsit o mare distorsiune față de frecvența lor în realitate, distorsiune mai mare la televiziune decât în presa scrisă. Privilegiind prezentarea efectelor și ignorând cauzele, știrile sînt produse ideologice, nu sînt neutre și obiective, consideră sociologii scoțieni, în exemplul citat fiind menite să facă impopulare în ochii opiniei publice revendicări legitime ale muncitorilor. Deși analizele acestui grup sînt tratate de obicei distinct de autorii unor sinteze, se poate considera că tehnica lor este mai apropiată de analiza empirică tradițională.

Analiza genurilor are în intenția originală studiul particularizării diverselor tipuri de mijloace de comunicare: film, televiziune, presă scrisă, radio, etc. Este efortul de a extrage trăsăturile care individualizează anumite tipuri de mesaje sau canale. Un exemplu devenit clasic este analiza lui *S.Hall* asupra filmelor western. El pornește de la ideea că filmul se bazează pe anumite coduri, unite în sisteme de înțelesuri, care sînt comune atât emițătorului cît și receptorului, un fel de dimensiune paradigmatică, un substrat convențional. Receptarea filmelor western are la bază mitul cuceririi vestului sălbatic, pe acest mit structurându-se o serie de coduri general umane: lupta cu destinul, apologia curajului, lupta dintre bine și rău, etc. Pe această bază au apărut diversele sub-genuri ale filmului western. Pe această convenție de bază pot fi tratate și alte teme, însă toate se vor structura în jurul mitului fundamental; violența de exemplu, nu are semnificația sa ordinară, fiind un indicator al stăpînirii destinului.

Larg folosită, nu doar în studiul comunicării de masă, analiza de conținut are, la aproape o jumătate de secol de la lucrările întemeietorului ei, *B.Berelson (1954)*, tehnici deosebit de numeroase, legate mai ales de proliferarea teoriilor asupra producerii

discursului. Ceea ce Berelson definea ca "*tehnică de cercetare pentru descrierea obiectivă, sistematică și cantitativă a conținutului manifest al comunicării*" (1954, 189) ar trebui desemnată mai ales prin termenul de "*descriere calitativă*" fiindcă, atât lucrările clasice cât și cele mai noi, constituie categoriile de analiză după criterii semantice, lexicale sau sintactice. În general, criticile tehnicilor clasice se bazează pe insuficiența definire obiectivă a categoriilor, insuficiență care se repercutează asupra interpretării, ce devine o rescriere parafrastică a textului, similară cu operațiunea de traducere a unui text (J. C. Gardin, 1974,93), trecerea la un metalimbaj autonom. Ca metodă preponderentă, analiza tematică și tehnicile derivate din aceasta, este criticată și, de multe ori, confundată cu analiza discursului. Analiza de conținut studiază conținuturi semnificante, în texte de sorginte scrisă sau orală, de natură semantică, ce găsește în cuvânt manifestarea cea mai palpabilă a comunicării. Însă de multe ori se întâmplă că, folosind două metode de analiză a conținutului, să obținem rezultate cu totul diferite. În ultima instanță, afirmația metaforică a unor cercetători ai domeniului este nu doar interesantă ci și adevărată: "*dacă metodele analizei de conținut ar trebui expuse într-un muzeu al artelor metodologice, am vedea vizitatorii cultivați oprindu-se cu deferență în sălile abstracțiilor, cramponându-se de metodele cele mai riguroase, dar revenind spre sălile figurativilor, pentru a se liniști lângă metodele cele mai accesibile*" (J. -M. Leger, L analyse de contenu: deux methodes, deux resultats?, în A. Blanchet & Al., L Entretien dans les sciences sociales, Bordas, Paris, 1985). În studiul conținuturilor mediatice este criticată analiza tematică în favoarea unor metode mai tehnicizate, de cele mai multe ori împrumutate din lingvistică, însă este metoda cea mai folosită de majoritatea cercetătorilor.

AUDIENȚA. O mare parte a cercetărilor în domeniul comunicării de masă se concentrează în sectorul studiului audienței. Prin audiență este desemnat un evantai larg de probleme în sociologia comunicării de masă, multe din ele devenind specializări pentru o serie de profesioniști ai domeniului: sociologia publicului, sociologia presei. Din multitudinea de definiții se pot izola două variante categoriale largi. În primul rând, audiența poate fi definită în sens restrâns, ca ansamblu de indivizi susceptibili de a accede la mesajele oferite de o sursă de comunicare de masă. După criteriul atingerii sau nu a destinatarului, audiența poate fi efectivă sau virtuală. A doua categorie, des folosită în sociologie, dar mai puțin exactă, conține sensul larg al termenului, prin audiență desemnându-se atât populația reală sau potențială cât și ecourile acestor mesaje mass-media, influența lor pe termen scurt sau lung. În ce ne privește, ne vom limita la prima definiție, considerând-o mai exactă. Vom putea observa încă de la început că audiența comunicării de masă este diferită sub aspectul particularităților sale de publicul de teatru sau participantul la spectacole sportive sau muzicale. Fiind o audiență de masă, indivizii care o compun nu au caracteristicile unui grup sau consistența publicului din situațiile menționate mai sus. Ei nu au conștiința apartenenței la un grup, nu sînt adunați într-un spațiu comun de receptare și nu pot reacționa împreună de o manieră organizată. Pe plan psihic sînt izolați unii de alții, sînt anonimi, nu pot comunica între ei. De aceea există o mare dificultate în stabilirea unor tipuri categoriale, aici însă sociologia a adus o contribuție importantă construind profiluri statistice ale audienței, pentru diverse tipuri de mass-media, sau furnizând date utile privind caracteristici demografice ale audienței unor surse de comunicare de masă: proporția de cititori, auditori sau telespectatori pe vârste,

nivele de educație, profesii, etc. Orice tipologie este produsul schematizării, generalizării și abstractizării. Din multiplele metode de segmentare a publicului putem aminti trei mari categorii: în primul rând, putem menționa metoda tipurilor empirice, realizată pe baza unor caracteristici socio-demografice direct observabile într-o populație. În al doilea rând, metoda tipurilor categoriale, clasificarea făcându-se după categorii mai mult sau mai puțin arbitrare, inventate de cercetător. În fine, metoda tipurilor ideale, ce trimite la Max Weber, bazându-se pe criterii abstracte, de maximă generalitate. Prin realizarea de tipologii se obține o imagine simplificată și inteligibilă a populației studiate, delimitând-o în grupuri, fiecare grup fiind constituit din indivizi care au anumite caracteristici comune.

Cuvinte-cheie: *comunicare de masă, modele de comunicare, presă, informație, opinie, influențare, divertisment, analiza de conținut, audiență*

Teme de dezbatere:

1. În ce măsură credeți că mass-media din România poate influența opțiunile politice ale cetățenilor? Argumentați.
2. Cum vă explicați că românii tind din ce în ce mai mult să renunțe la lectură în favoarea televiziunii?

II. SOCIOLOGIA MASS-MEDIA

Obiective operaționale:

Parcurgând acest text, veți putea să

- enunțați principalele funcții ale mass-media
- enunțați principalele disfuncții ale mass-media
- descrieți cele mai importante modele care ilustrează paradigma “efectelor puternice” ale mass-media

FUNCTIONALITATEA SOCIALĂ A MASS-MEDIA

Relația dintre mass-media și societate se poate pune în termeni de consecințe globale (funcții), de ansamblu, de influențe (efecte) sau de misiuni atribuite acestor sisteme (roluri). Adeseori, termenul de funcție cumulează cele trei posibilități. Așa cum sublinia D.McQuail, noțiunea de funcție poate fi folosită cu sensul de “scop, de consecință ori de cerință sau așteptare – și poate căpăta chiar și alte înțelesuri”. (McQuail, D., 1987, p.69).

Stabilirea și cercetarea funcțiilor mass-media reprezintă o problemă care întâmpină dificultăți atât la nivelul teoriei (concepției despre funcții), cât și la cel al operaționalizării.

Încercându-se un inventar al funcțiilor mass-media, ca proces social tipic societăților moderne, au apărut evidente două dificultăți:

- a) dificultatea cercetărilor comparative între societăți diferite ca structură și nivel de dezvoltare;
- b) imposibilitatea de a discerne cât din efectele acestui proces se datorează funcțiilor specifice ale mass-media și cât altor procese concomitente, precum educația instituționalizată, cultura orală, sistemul politic etc.

Tentativa depășirii acestor dificultăți aparține lui Merton și Lazarsfeld, care au propus un nivel mediu de analiză, adică studierea “structurilor concrete ale comunicațiilor sau studierea metodelor comunicării de masă” (Merton, R., 1957, p. 105). Au fost stabilite, astfel, în contexte sociale determinate, funcții tipice.

Nu este întâmplător că primele paradigme ale funcțiilor mass-media au fost propuse de teoreticieni ai funcționalismului “comunicațional” – R. K. Merton, P. F. Lazarsfeld, H. D. Lasswell ș.a. Meritul lui R. Merton este acela de a fi depășit prezentarea descriptivă a funcțiilor comunicării de masă, dezvăluind o caracteristică fundamentală a acesteia – **consecințele** sociale ale comunicării de masă nu trebuie deduse direct din **intențiile** manifest exprimate. Trebuie făcută distincție între **consecințele sociale semnificative** (funcțiile sociale ale comunicării de masă) și **scopurile vizate** (declarate). Diferența dintre cele două are drept rezultat faptul că funcțiile efective ale comunicării de masă nu sunt în mod necesar cele vroite sau urmărite de comunicatori. Rezultatele activităților mediatice sunt adeseori neașteptate.

P.F.Lazarsfeld și R.K.Merton evidențiază trei funcții principale ale mass-media:

- **Funcția care conferă poziție (statut) socială** problemelor publice, persoanelor, organizațiilor și mișcărilor sociale. Concentrarea atenției asupra unor probleme, grupuri, persoane sau instituții are ca rezultat sporirea prestigiului și importanței sociale a acestora.
- **Funcția de impunere a normelor sociale** – Mijloacele de comunicare în masă pot iniția acțiuni sociale organizate, demascând condiții care sunt în dezacord cu morala publică. Mass-media contribuie la respectarea normelor sociale și participă la regularizarea funcționării societății, la întărirea controlului social. Această funcție este mai evidentă în societățile urbanizate unde anonimatul slăbește detectarea și controlul informal. Condamnarea publică a actelor deviante îi face pe oameni să simtă nevoia de a lua atitudine împotriva acestor acte. Întărirea controlului social formal și informal ca efect al media are, totodată, și un scop preventiv.
- **Funcția anormală de narcotizare** – Este mai puțin luată în seamă decât celelalte două funcții. Se presupune că nu este în interesul societății complexe moderne ca mase largi ale populației să fie apatice și inerte din punct de vedere politic. Expunerea la valul de informații poate să servească mai curând la narcotizarea decât la stimularea cititorului sau ascultătorului mediu. Mass-media a ridicat nivelul de informare a unor mase largi de oameni. Totuși, făcând abstracție de intenție, doze crescânde de comunicare de masă ar putea transforma energiile oamenilor dintr-o participare activă într-o cunoaștere pasivă. Analizând această disfuncție, Ch.R.Wright evidențiază următoarele aspecte esențiale: informațiile abundente referitoare la amenințările mediului pot spori **angoasele** audienței în locul efectului normal de avertizare; abundența strivitoare a informației poate genera tendința de **izolare**: copleșit de informații, individul poate reacționa paradoxal orientându-și atenția spre probleme și aspecte ale vieții private, asupra cărora poate avea o mai mare putere de control; mediatizarea excesivă poate conduce la apatie politică, deoarece “cetățeanul

informat” nu este, în toate cazurile, și un “cetățean activ” politicește (Wright, Ch. R., 1972,p.10) . În concluzie principalele contribuții mertoniene sunt: deosebirea dintre consecințele unei instituții sau activități sociale și motivele oficiale ale justificării ei; distincția dintre funcții manifeste (ceea ce este definit și urmărit în mod formal și explicit) și funcții latente (ceea ce s-a obținut realmente printr-o campanie de presă); imanența elementelor disfuncționale (funcția anormală de narcotizare a mass-media).

M. L. de Fleur propune o schiță mai operațională a funcțiilor și disfuncțiilor sistemului comunicării de masă:

FUNCȚII

1. Demascarea corupției;
2. Apărarea libertăților;
3. Milioane de oameni sunt, pentru prima oară, puși în contact cu bunurile culturale;
4. Oferă publicului larg un divertisment cotidian și nevătămător;
5. Informează asupra evenimentelor;
6. Prin publicitate stimulează sistemul economic și promovează standardele de viață ale cumpărătorilor potențiali.

DISFUNCȚII

1. Coboară gusturile publicului;
2. Stimulează delincvența;
3. Contribuie la degradarea morală
4. Contribuie la adormirea conștiinței politice;
5. Înăbușă preocupările și capacitatea creatoare.

Marea majoritate a autorilor rețin următoarele trei funcții ale mass-media ca expresii ale unor nevoi și așteptări umane:

1. acestea oferă o lume simbolică în care oamenii își găsesc temporar evadarea;
2. le oferă receptorilor posibilitatea unor contacte speciale procurându-le pe această cale satisfacerea unor aspirații incomplet împlinite prin alte contacte și forme de comunicare;
3. oferă receptorilor elemente pentru susținerea și îmbogățirea contactelor interpersonale.

În Raportul elaborat de Comisia Internațională UNESCO pentru studiul problemelor comunicării în societatea contemporană sunt definite cinci funcții principale ale mass-media exercitate la nivel individual, social și internațional:

- **funcția de informare propriu-zisă** - se referă la colectarea informațiilor, difuzarea colectivă a elementelor de cunoaștere, de judecată și de opinie etc.
- **funcția de persuasiune, motivație, interpretare** – este legată de exercitarea controlului social, organizarea activităților colective, asigurarea coerenței acțiunilor publice și a efortului de convingere și conducere în vederea atingerii unor obiective comune;
- **funcția de educație și de transmitere a moștenirii sociale și culturale**
- **funcția de socializare** – mass-media facilitează participarea indivizilor, grupurilor și colectivităților la viața publică, la elaborarea și luarea deciziilor;
- **funcția de loisir și de divertisment** – se poate realiza în modalități diferite, în funcție de contexte culturale, nivel de dezvoltare etc.

Exprimând exigența unei analize integraliste asupra comunicării de masă, H.D.Lasswell menționează trei funcții ale mass-media:

- a) de “supraveghere a mediului”;
- b) de “coordonare a diferitelor părți ale societății în răspunsul dat mediului”;
- c) de transmitere a “moștenirii sociale”, altfel spus, de trecere a tradițiilor de la o generație la alta (Lasswell, H. D., 1973, p. 56).

Există moduri de analiză a funcțiilor mass-media care pornesc de la studiul organizațiilor, al instituțiilor comunicării de masă, context în care este utilizată, în general, paradigma lui B. Malinowski cu privire la analiza instituțională a culturii.

Dintre cei mai semnificativi autori care au abordat problematica funcțiilor mass-media pot fi amintiți următorii:

- L. Thayer, care identifică funcțiile de : **socializare** (oferă material pentru discuțiile dintre oameni); **identitate** (ritmează existența noastră cotidiană, dându-i un contur specific); **mitologizare** (creează modele simbolice de profunzime ale culturii noastre); **compensare** (oferă experiențe afective); **informare** (distribuie date despre realitate); divertisment (transmite mesaje ce ocupă timpul liber); **educație** (contribuie la modelarea indivizilor).
- Fr. Balle are în vedere trei funcții: a) *de inserție socială*; b) *de recreere*; c) *de purificare sufletească*.
- D. McQuail stabilește două mari familii de funcții:
 - A) pentru societate ca ansamblu:
 - *de informare*
 - *de corelare (socializare)*
 - *de asigurare a continuității*
 - *de divertisment*
 - *de mobilizare*
 - B) pentru indivizii luați în parte:
 - *de informare*
 - *de stabilire a identității personale*
 - *de integrare în societate*
 - *de divertisment*

B. Cathelat și A. Cadet propun:

- *funcția de antenă* (adună informația)
- *funcția de implicare* (dezvoltă dezechilibrele din modurile noastre de viață)
- *funcția de focalizare* (sintetizează reacțiile individuale și sociale)
- *funcția de prismă* (contribuie la schimbarea culturală) (Cathelat, B., 1992, p. 98).

Modelul cel mai complet de analiză a funcțiilor mass-media este propus de Ch.R.Wright, care nuanțează modelul lui Lasswell și îl completează cu distincțiile realizate de R.K.Merton. El comportă trei niveluri analitice:

- a) stabilirea activităților de comunicație de bază realizate prin mass-media
- b) stabilirea registrului funcțional (funcții, disfuncții, funcții manifeste, funcții latente etc.), atașat fiecăreia dintre activitățile comunicației de bază
- c) stabilirea nivelului efectelor acestor activități (societate, sisteme culturale, grupuri, indivizi)

În cadrul oricărei societăți există, în mod necesar, patru activități de comunicație de bază, fără de care echilibrul social ar fi imposibil. Acestea sunt:

- “*supravegherea mediului*”, care se referă la activitățile de culegere și distribuire a informațiilor asupra mediului;
- *punerea în relație a segmentelor sociale* în răspunsul lor dat mediului, cu referire la acele activități de interpretare a informațiilor și de prescriere a conduitelor, de adaptare la evenimentele relatate;
- *transmiterea moștenirii sociale între generații*, ce cuprinde activitățile care se referă la comunicarea stocului de norme sociale, informații și valori ale unui grup către o altă generație;
- *distracția*, cu referire la acele activități de comunicare destinate divertismentului, amuzamentului etc.

În sinteză, modelul lui Ch.R. Wright propune o “formulă” cuprinzând următoarea listă de întrebări:

	(1) funcțiile		(3) manifeste
Care sunt	ori		ori
ale			
	(2) disfuncțiile		(4) latente
(5) supravegherii			(9) societate
(6) corelării	pentru		(10) indivizi
(7) transmiterii culturale			(11) grupuri componente
(8) divertismentului			(12) sisteme culturale

(apud, Drăgan, I., 1997, p. 164-165)

Ch.R. Wright concretizează analiza funcțională a rolului media la cele trei niveluri specificate de el: nivelul societății, nivelul individului și nivelul grupurilor specifice.

La nivelul societății el distinge trei funcții pozitive:

1. **funcția de avertisment** – informațiile difuzate prin mass-media previn populația asupra unor pericole (catastrofe, război, atacuri etc.) și o mobilizează pentru a le face față;
2. **funcția instrumentală** – mass-media difuzează date despre mediul social, absolut necesare în societățile contemporane pentru satisfacerea nevoilor legate de funcționarea cotidiană a societății (informații despre oferte de bunuri și servicii, prețuri, starea circulației, cursul acțiunilor la Bursă etc.);
3. **funcția etică** – prin difuzarea informațiilor referitoare la indivizii devianți, periculoși, la formele de comportament prin care sunt aduse violări legilor și normelor sociale.

La nivelul individului există următoarele funcții:

1. **funcția de supraveghere** – furnizarea unor elemente de avertizare pentru prevenirea indivizilor și deci pentru reacții de apărare;
2. **funcții personalizate** – mass-media este pentru oameni o sursă de informații cotidiene utile.

La nivelul sub-grupurilor mass-media contribuie la formarea curentelor de opinie publică, asigură competiția democratică între diferitele grupuri și formațiuni politice, conferă legitimitate actorilor politici.

Pe lângă multe funcții care au fost enumerate este necesară precizarea că mass-media prezintă și o serie de disfuncții (efecte negative ale mijloacelor de comunicare în masă). R. Merton și P. Lazarsfeld au identificat trei factori de îngrijorare pentru efectele sociale ale mass-media, mai ales ale televiziunii americane, subordonate marelui business. Cele trei componente ale paradigmei critice aparținând lui Merton și Lazarsfeld sunt:

- teama de omniprezență și puterea potențială a acestor mijloace;
- există îngrijorarea privind efectele actuale ale acestor mijloace și asupra imensei lor audiențe, mai ales posibilitatea ca atacul lor continuu să ducă la abandonarea necondiționată a facultăților critice și la un conformism care exclude gândirea;
- există pericolul ca aceste instrumente, avansate din punct de vedere tehnic, ale comunicărilor de masă să constituie o cale majoră de determinare a gusturilor estetice și a standardelor culturale populare (Lazarsfeld, P.F., Merton, R., 1960, 1974, p. 22-23).

Au fost identificate și alte disfuncționalități ale mass-media, mai ales ale televiziunii, în condițiile exploatării ei excesiv comerciale: folosirea masivă a televiziunii ca mijloc de divertisment, în fond ca un narcotic social; supunerea abuzivă a acesteia față de valul insidios al publicității; exacerbarea violenței televizate; subordonarea TV și a altor media unor obiective ale manipulării propagandistice etc. În aceste condiții televiziunea este tot mai puțin un mijloc de comunicare și tot mai mult un aparat de dominare al puterii, un factor de alterare a spațiului public ca loc simbolic în care se exprimă, se schimbă și se articulează liber opiniile. De asemenea, prezentarea masivă a situațiilor critice, explozive și a dezastrelor poate mări anxietatea indivizilor și poate crea stări de panică și de dezorientare; o informație copleșitoare și dificil de asimilat poate încuraja izolarea și tendințele de retragere din viața privată și alunecarea în apatie politică; mass-media devin responsabile de o nouă formă de "cronofagie" și de distragere de la activități creatoare, de conformism socio-cultural și de slăbire a culturilor locale. Excesul de divertisment și destindere pe care îl reprezintă mass-media poate deturna atenția publicului de la probleme sociale și politice presante și importante și de la participarea activă la viața politică. Există un risc socio-cultural în faptul că mase uriașe de oameni devin complet dependente de distracțiile oferite de media, transformându-se în consumatori pasivi de distracție ieftină și aplatizantă.

Uneori criticile justificate ale mass-media au fost exagerate, ajungându-se până la o contestare totală a acesteia, atribuindu-se doar consecințe negative. În acest sens James Halloran afirma: "Când se face oficial procesul televiziunii, atenția este de obicei reținută de aspectul ei dăunător, acesta dând naștere dezbaterilor și suscitând proteste... În multe țări occidentale se atribuie televiziunii tot felul de crime: ea distruge valorile morale, dezvoltă vulgaritatea și insensibilitatea, înăbușă creativitatea. Ea se opune oricărei educații...; ea trezește pofte și speranțe utopice, în fine ea împinge la crimă și la violență" (Halloran, J., 1979, p.4). Cu toate că mass-media poate acționa în sens disfuncțional (aplatizarea gustului publicului, alienarea politică și culturală, dezagregarea morală și

stimularea devianței și delincvenței, adormirea conștiinței politice, frânarea tendințelor creatoare) rolul ei, în esență pozitiv, nu poate fi negat.

Unele dintre posibilele consecințe disfuncționale ale mass-media au fost semnalate mai ales în cadrul Anului Internațional al copilului și vizează expunerea exagerată a copiilor la aceste mijloace de comunicare. Copiii trăiesc astăzi într-un mediu artificial creat de mass-media, care se adaugă lumii naturii și lumii altora în general. Dintre consecințele negative posibile asupra copiilor ar putea fi menționate următoarele: copiilor li se ia un timp prețios și indispensabil pe care ei l-ar putea consacra achiziționării directe (și nu pe calea simbolică a televizionării) a propriei experiențe directe de viață; dispariția prea timpurie a frontierelor dintre lumea adulților și lumea culturală a copiilor ca urmare a faptului că aceștia privesc mai mult la televizor emisiunile pentru adulți; cultura viitorilor adulți va fi afectată de faptul că televiziunea are inevitabil tendința de a simplifica realitatea, orientându-se adesea spre divertisment; comunicarea televizuală este de sens unic, ceea ce favorizează pasivitatea tânărului telespectator sau îl privează de avantajele comunicării interpersonale care asociază răspunsurile și întrebările; publicitatea trezește dorințe și așteptări inutile, utopice, aspirații nelegitime etc. Viața copiilor, ca și a adulților de astăzi este tot mai mult impregnată de un mediu artificial, un univers mecanizat format de radio, televiziune, mesaje publicitare, jocuri mecanice, video și benzi desenate, toate limitând comunicarea umană, comunicarea directă, de la persoană la persoană, ceea ce nu poate rămâne fără efecte (pozitive sau negative) asupra omului și a relațiilor sociale.

Studierea problemelor legate de mijloacele de comunicare în masă necesită timp și eforturi îndelungate și convergente ale specialiștilor din diverse discipline. Problema efectelor sociale, culturale și psihologice ale mass media comportă și alte aspecte care au intrat de mult în aria cercetării științifice și în dezbaterile publice. Lumea de astăzi a fost transformată într-un univers informațional și devine tot mai conștientă că noile mijloace ale comunicării de masă produc treptat modificări fundamentale în relațiile dintre oameni, în modul lor de a se raporta la datele existenței, la realitate, la semenii lor, în modul de gândire și de percepere a realității.

Studiul multiplelor variante de definire și clasificare ale funcțiilor mediatică i-a condus pe J.J. van Gulenburg, O. Scholten și G.W. Noomen spre un ansamblu de patru funcții mediatică: funcția informativă, funcția interpretativă, funcția expresivă și funcția critică.

1. **Funcția informativă.** Această funcție mediatică privește alimentarea publicului cu știri sau informații de acest tip despre evenimentele sociale și afacerile publice. Deși este definită în diferite feluri, "informația" rămâne să aibă în toate aceste perspective un caracter faptic, mai mult sau mai puțin obiectiv.
2. **Funcția interpretativă.** Importante sunt în acest cadru interpretarea și judecata de valoare la care sunt supuse evenimentele sau faptele publice. Uneori, granița dintre informație și opinie, dintre informație și comentariu, poate fi foarte precis trasată, dar această graniță rămâne de cele mai multe ori incertă, comentariul topindu-se în informație.
3. **Funcția expresivă.** Mass-media sunt din punct de vedere funcțional un forum în care indivizii sau diversele grupurile sociale își pot face cunoscute opiniile și câștigă o identitate politică, culturală sau socială. Realizarea acestei funcții

mediatice depinde de măsura în care diversele curente de opinie își găsesc cu adevărat expresie mediatică.

4. **Funcția critică.** Ea se referă la o categorie eterogenă de activități mediatice. Este vorba, în primul rând, de rolul tradițional de “câine de pază” pe care mass-media îl joacă, în numele publicului, față de aparatul de stat. În al doilea rând, este vorba de investigarea și punerea în lumină a situațiilor sau aspectelor anormale din viața socială. În al treilea rând, funcția critică privește confruntarea curentelor divergente de gândire care se manifestă în sfera politicului, socialului sau economicului.

EFECTELE MASS-MEDIA

Științele comunicării acordă un loc esențial efectelor pe care le produc procesele de comunicare. Indiferent de nivel, instanța care emite mesaje intenționează să obțină un efect asupra receptorului. Prin aceasta se recunoaște implicit că efectul se referă la urmările voite pe care le are receptarea mesajului. O asemenea definiție a efectului nu este suficientă însă, ea ar rămâne incompletă. În primul rând, pentru că există o varietate de efecte. Unele dintre ele sunt legate mai degrabă de coordonatele sau capacitățile fizice ale unui anumit mass-medium. Alte efecte se leagă de intervalul de timp în care publicul face uz de un anumit mass-medium. În al doilea rând, consumul mediativ poate avea și efecte secundare (cum sunt – de exemplu – poluarea mediului înconjurător cu hârtie de ziar, consumul sporit de apă în pauzele meciurilor televizate de fotbal, aranjamentul aproape standard al camerei în care este amplasat televizorul). Pentru studiul comunicării, importantă este influența mesajelor mediatice asupra receptorului. “Efectul comunicării cuprinde un ansamblu de procese și consecințe pe care le presupune receptarea mesajelor, procese și consecințe care nu pot fi atribuite decât actului de comunicare”(van Guilenburg, J.J., Scholten, O., Noomen, G.W., 1998, p. 5). O altă definiție, asemănătoare, oferă și G. Maletzke care afirmă că: efect înseamnă toate modificările la nivel individual sau social pe care le produc mass-media prin tipul lor de mesaje. Din punct de vedere teoretic, o definiție exactă trebuie să țină seama de dimensiunile acestor efecte: 1) **efect asupra cui;** 2) **natura efectului;** 3) **durata efectului;** 4) **intenționalitatea efectului.** Diversele cercetări se concentrează pe una sau alta din aceste dimensiuni. Unele se limitează la prima dimensiune (cine suportă efectul), făcând distincție între efectele la nivel individual (**microefecte**), efectele la nivel de grup sau colectivitate (**mezoefecte**) și efectele la nivelul întregii societăți (**macroefecte**).

Alte cercetări vizează exclusiv natura efectelor: dacă mesajul a ajuns sau nu la receptor (ceea ce nu se întâmplă întotdeauna, deoarece publicul vizat este doar un public potențial), cum a fost receptat mesajul de către un anumit public și dacă efectul a fost de ordin cognitiv sau de ordin comportamental. În ceea ce privește durata efectului, studiile de comunicare vizează o altă problemă: care este intervalul de timp care se scurge între emisia mesajului și momentul în care se poate înregistra un oarecare efect. Aceste studii acceptă, în general, existența a trei tipuri de efecte: efecte pe termen scurt (până la 6 zile); efecte pe termen mediu (7-30 de zile); efecte pe termen lung (peste o lună). Referitor la ultima dimensiune, se poate spune că mesajul are unele efecte pe care emitentul le-a

prevăzut sau dorit, ori că efectele sunt contrare așteptărilor. Alături de efectele intenționale există și efecte non-intenționale. Atenția pe care studiile de comunicare o acordă efectelor a fost și este inegală. În mod frecvent, studiile se preocupă de efectele pe termen scurt asupra concepțiilor la nivel individual (microefecte). Explicația poate fi găsită în gradul de dificultate presupus de factura empirică a cercetării. Efectele pe termen scurt asupra opiniilor pe care indivizii le manifestă sunt mai ușor de cercetat decât efectele mediatice pe termen lung sau la nivel social, fie ele de natură ideologică sau pragmatică. Acest lucru nu înseamnă însă că studiile empirice asupra microefectelor nu sunt importante pentru o viziune de ansamblu asupra relațiilor dintre mass-media și societate. În acest context, generalizările sunt dificile din cauza faptului că obiectul lor este în continuă schimbare. Lowery și De Fleur semnalează mutațiile cele mai relevante pentru activitatea de cercetare: 1) schimbările de ordin tehnologic; 2) mutațiile de ordin social și cultural; 3) mutațiile demografice; 4) modificarea normelor care reglează activitatea mediatică. Principala consecință a acestora este că orice generalizare rămâne “datată”, legată de un anumit moment din evoluție: “...ceea ce, la un moment dat, pare a fi o generalizare validă, scurt timp după aceea poate deveni desuetă. Inevitabilitatea schimbării de ordin social, a modificării sistemului mediatic și a desuetudinii în care cad generalizările din cercetarea comunicării de masă aduce cu sine o importantă restricție în abordarea acestui domeniu”. (Lowery, S.A., DeFleur, M.L., 1988, p. 15).

Pentru înțelegerea nuanțată a efectelor mass-media putem reține și câteva idei rezultate din cercetările efectuate de J. Klapper:

- importanța timpului și a duratei pentru a evalua efectele de ansamblu ale mesajelor, de unde și concluzia că nu se poate limita influența media la efectele imediate sau pe termen scurt. Dacă efectele pe termen scurt au fost studiate mai mult și au reținut atenția experimentatorilor, cele pe termen lung au fost mai puțin abordate, aceasta din cauză că este mai dificilă evaluarea efectelor îndepărtate și cumulative, acestea fiind adeseori mai subtile și mai greu de sesizat. După părerea lui și a lui B. Berelson, influențele și efectele îndepărtate intră, de regulă, în categoria consecințelor indirecte; ele oferă mai curând definiții de natură activă și produc restructurări valorice.
- necesitatea de a urmări pe lângă efectele directe ale media efectele indirecte, mediate și cumulative;
- sublinierea rolului activ al indivizilor și grupurilor, al factorilor de referință, în condiționarea efectelor;
- aceste cercetări vor întemeia definitiv concluzia că receptorii sunt de fapt utilizatori selectivi, efectele depinzând deci de motivația frecventării mediilor și receptării mesajelor;
- noua concepție asupra efectelor implică, totodată, și relativizarea noțiunii de masă, contribuind la înlăturarea conotației de uniformitate și nediferențiere care preleva la început în termenii de mass-media și public receptor. Publicul va fi reprezentat ca fiind compus din indivizi având reacții diferite în funcție de apartenența lor familială, profesională, culturală;
- este depășită vechea viziune după care media dizolvă apartenența indivizilor la comunitățile de bază, adoptându-se concepția după care comunitățile filtrează, selecționează, reamenajează și transformă mesajele difuzate, influențând deci efectele media (Klapper, J., 1960, p. 18).

Atenția acordată identificării și evaluării factorilor mediator (predispoziții și fenomene manifeste legate de expunerea selectivă, percepție selectivă, receptare selectivă; grupurile de referință, comunitățile locale) nu presupune excluderea efectelor directe, nemediate, demonstrate și ele prin cercetări.

Mass-media este constituită din variate forme de comunicare (ce ating o mare audiență, fără nici un contact personal între transmitătorul și receptorul mesajelor) : ziare, reviste, cărți, radio, televiziune, filme și diverse înregistrări. Deși ele au în mod indubitabil o influență socializatoare puternică, impactul precis al mijloacelor de comunicare în masă este greu de măsurat. Cel mai influent medium este, se pare, televiziunea. Formele mass-media oferă o acoperire instantă a evenimentelor și a schimbărilor sociale, ce se înscriu de la știri și opinii până la capricii și modă. Ele oferă modele ale rolurilor și imagini ale stilurilor de viață, la care altfel oamenii nu ar avea acces. Schimbarea normelor și valorilor sociale este rapid reflectată de media și poate fi repede adoptată de oameni. Rapida difuziune a noilor tendințe manifestate în cultura tinerilor, de exemplu, depinde într-o mare măsură de televiziune, radio, reviste și filme.

Istoria cercetărilor cu privire la mass-media , în general, și la influențele pe care media le exercită la nivelul câmpului social, în particular, a evidențiat existența a două paradigme: cea a "*efectelor puternice*" și cea a "*efectelor slabe*", manifestate în perioade diferite și "declanșate" de probleme deosebite. Perioada interbelică a fost dominată de prima dintre aceste paradigme, corespunzând șocului determinat de apariția noilor mijloace de comunicare, impactului acestora dar și contextului social-economic care a generat fenomene de masă: "societate de masă", "industrii de masă", "cultură de masă", "comunicații de masă". După cel de-al doilea război mondial, cea de a doua paradigmă s-a impus cu mai multa forță, cercetările arătând că influențele mass-media în societate, la nivelul grupurilor, colectivităților, indivizilor nu este atât de mare cum s-a considerat inițial. Anii '70, care au însemnat dezvoltarea deosebit de accelerată și puternică a sistemelor private de televiziune, diversificarea lor (prin satelit, prin cablu etc.), apariția și extinderea industriei video, au adus, din nou, în prim plan, paradigma "efectelor puternice", însă nu în termenii interbelici.

K.B.Jensen și K.E.Rosengren subliniază că "aceste opțiuni au variat în mod ciclic, de la ideea efectelor puternice la aceea a efectelor slabe, și invers. Caracteristicile acestor efecte s-au schimbat în mod substanțial: cercetătorii au trecut de la efecte globale la efecte speciale, de la cele directe, pe termen scurt, la efecte difuze, indirecte, pe termen lung. În același timp, imaginea receptorului s-a modificat: de la un public pasiv, supus influenței mesajelor, s-a ajuns la un public activ, care filtrează, selecționează conținuturile". (Jensen, K.B., Rosengren, K.E., 1992, p. 283).

În literatura de specialitate consacrată domeniului se apreciază că mijloacele de comunicare în masă pot influența receptorii, individuali și chiar colectivi, prin apariția și manifestarea a trei procese: acordul, identificarea și internalizarea valorilor, conținuturilor, sensurilor transmise prin intermediul mesajelor mass-media. Acordul semnifică "acceptarea conștientă a influenței unui mesaj" și are un caracter dinamic, limitat, conjunctural, lipsit de profunzime. Identificarea are la bază "asumarea valorilor promovate de/sau prin sursa mass-media"(conducând la procese de imitare a comportamentelor, cum se întâmplă, adeseori, în sfera divertismentului). Internalizarea presupune "asimilarea valorilor, semnificațiilor și modelelor de comportament difuzate

de/prin mass-media”, considerată, în numeroase cazuri, ca “punct terminus” al unui proces de influențare (persuasiune).

D. McQuail este de părere că efectele mesajelor mass-media asupra receptorilor îmbracă forme de o mare varietate. Se poate vorbi de efecte exercitate la nivelul instituțiilor sau colectivităților sau de efecte resimțite la scară individuală, de efecte cu acțiune lentă sau rapidă, de efecte obișnuite, firești, normale și de efecte obținute prin acțiune dirijată, orientată etc.

(McQuail, D., 1977, p. 70-91).

Sintetic, cele mai importante modele care ilustrează paradigma “efectelor puternice” sunt următoarele:

- Modelul “glonțului magic”
- Modelul “hegemoniei mass-media
- Modelul “dependenței”
- Modelul “spiralei tăcerii”

Modelul “glonțului magic”. Psihologul Serghei Ciakhotin a realizat în anul 1939 o analiză a propagandei naziste și a considerat că acest tip de propagandă este expresia unui “viol psihic” al mulțimilor. Studiul lui Serge Tchakhotine, **Le Viol des foules par la propagande politique** (1952), evidențiază faptul că “dresajul” prin propagandă se sprijinea pe administrarea unui factor condițional șoc pe fundalul unor interese deja constituite, astfel încât “constituirea” mulțimilor, precum și “dizolvarea” indivizilor în masă asigura reușita “violului psihic”. Prin utilizarea concomitentă sau alternativă a amenințărilor și seducției, prin vehicularea unor simboluri capabile să reîmprospăteze reflexul adeziunii inconștiente a “sclavilor psihici” sugestionați, s-a putut crea condiția fundamentală a genezei unor mișcări de masă pe baze iraționale. S-a ajuns astfel la concluzia că mass-media sunt un instrument aproape infailibil pentru propagandă, factorul rațional, atitudinea critică, dialogul social, influențele reciproce dintre membrii grupurilor, tradițiile, cultura specifice fiind practic eludate, eliminate.

La rândul său M. De Fleur considera că mass-media apar ca veritabile instrumente “vrăjite”, “magice” în modelarea receptorilor, a opiniei publice. Mass-media ar acționa ca un “declanșator infailibil de comportament social programat”, și poate determina “orientarea, în direcția dorită, a atitudinii și comportamentului publicului”. (De Fleur, M., Ball-Rokeach, S., 1982, p.176).

Acest model a fost criticat ca având un evident caracter mecanicist și lipsit de subtilitate, rezultat din acțiunea directă a mass-media asupra unor receptori pasivi și automatizați ce suportă efecte imediate și nemijlocite.

4.1 MODELUL “HEGEMONIEI MASS-MEDIA”. Acest model este susținut de Antonio Gramsci, Școala de la Frankfurt și Centrul pentru studierea culturii contemporane din cadrul Universității din Birmingham. El are la bază ideea potrivit căreia clasele dominante își exercită puterea, în momentele de stabilitate economică și socială, nu atât prin măsuri represive, cât prin mijloace persuasive de tip cultural-simbolic. Utilizând mass-media și sistemul educațional, ele își impun propria ideologie, conferindu-i caracter universal valabil, promovând valorile ce le sunt specifice și încercând să le legitimeze și să le reproducă la nesfârșit. În acest fel, mass-media devin

instrumentul unor tendințe hegemonice, acelea ale deținătorilor puterii, servind, astfel, la impunerea unei ideologii și la promovarea unor interese de clasă.

4.2. MODELUL “DEPENDENȚEI”. El este pus în circulație în 1976 de către S. Ball-Rokeach și M. De Fleur. Ei au în vedere faptul că oamenii depind de mass-media în moduri diferite, deoarece ei fac parte integrantă din variate subsisteme sociale, care nu pot funcționa în afara informațiilor furnizate de aceste canale de comunicare. Indivizii sunt dependenți de datele oferite de mass-media pentru bunul mers al vieții lor, însă, în perioade de dezordine, criză, schimbare socială rapidă, “dependența” lor se amplifică și mai mult. În condiții de derută, nesiguranță, teamă, audiența mass-media sporește considerabil.

4.3. MODELUL “SPIRALEI TĂCERII”. Acest model a fost lansat în deceniul al șaptelea de E. Noelle-Neuman. Ea susține ideea că mass-media, în general, au o forță deosebită în influențarea opiniilor indivizilor, controlându-le, de fapt, comportamentul. Intrigată de faptul că influența mediatică este atât de dificil de dovedit, Noelle-Neumann a elaborat această teorie despre opinia publică, denumind-o “spirală tăcerii”. Teoria pleacă de la ideea că opinia publică obligă individul să se rețină, să nu-și divulge propriile opinii. Teama sa este alimentată de convingerea că importante sunt opiniile majorității. Iar într-o societate de tipul nostru, aceste opinii domină comunicarea mediatică. Cheia teoriei este deosebirea dintre televiziune și celelalte mass-media. Pentru ea, televiziunea este un mass-medium prin excelență non-selectiv: oamenii se uită la televizor fără să se întrebe ce fel de imagini le trec prin fața ochilor. Altul este cazul presei scrise: fiecare își alege ziarul sau revista pe care vrea să o citească. Un mass-medium non-selectiv, cum este televiziunea, are o influență mai mare asupra receptorului. În cazul consumului non-selectiv, lipsește primul zid de apărare împotriva influenței mediatice, anume selectivitatea (selectivitate care este specifică presei). Acesta este motivul pentru care autoarea germană consideră că televiziunea are o influență mult mai mare decât, de exemplu, ziarele. Termenii utilizați sunt: “cumulare”, “consonanță”, “caracter public al informației”. Primul termen se referă la omniprezența mediatică, la faptul că publicul este zi și noapte alimentat cu informații. Cel de-al doilea termen trimite la tendința de aliniere la un curent de opinii. Tendința se manifestă atât la autorii programelor de televiziune sau ai articolelor de presă, cât și la spectatori și cititori. Ultimul termen se leagă de esența “tăcerii” ca fenomen social: cel care crede că opinia sa este împărtășită de majoritatea celorlalți oameni (sau că opinia sa este pe cale de a se impune) este mai curajos sau mai dispus să-și exprime public opinia decât cel care consideră că opinia sa este minoritară ori pe cale de a fi înfrântă. Cel dintâi vorbește, cel de-al doilea tace. Ceea ce înseamnă că spirala tăcerii a început să funcționeze. Cercetătoarea pleacă de la următoarele premise: 1) În general, indivizii nu vor să fie izolați, ci doresc să se integreze în grupurile care le sunt în preajmă; 2) sunt situații în care unii indivizi aderă la norme și valori pe care nu le împărtășește și societatea; în aceste cazuri, indivizii cu un comportament deviant sunt marginalizați de către societate; 3) pentru a nu fi izolați, indivizii recurg continuu la o evaluare a situației opiniilor comune; 4) încercând permanent să se conformeze tendinței generale manifestate în grup sau societate, indivizii sunt obligați la continue aprecieri, evaluări, fiindu-le afectate, astfel, reacțiile în spațiul public; 5) opinia publică majoritară

se constituie și se menține printr-un joc continuu al proceselor de adecvare și renunțare la elementele distonante.

În general, oamenii consideră că mass-media exprimă ideile dominante, valorile majorității într-o societate. Ca atare, ei își raportează propriile atitudini la acest reper central. Cei care nu-și regăsesc punctele de vedere în conținuturile transmise de mass-media vor avea tendința să se retragă din dezbaterile publice, de teamă că, fiind contra curentului, vor fi marginalizați. Ei vor “tăcea” și cu cât opiniile transmise de mass-media vor fi mai diferite de părerile lor proprii, cu atât vor fi mai tăcuți, mai absenți, alunecând astfel pe o “spirală a tăcerii”.

“Spirala tăcerii” a declanșat reacții nuanțate. Pe de o parte, critica s-a referit la caracterul speculativ al acestei teorii lipsite de orice fundament empiric. Pe de altă parte teoriei i-a fost recunoscută complexitatea și, mai ales, aportul în studierea unor aspecte esențiale:

- 1). Comportamentul individual (teamă de izolare poate contribui la trecerea sub tăcere a opiniilor minoritare);
- 2). Conținutul mesajelor mediatice (uniformizarea mesajelor mediatice, care acordă aceeași atenție aceluiași subiecte);
- 3). Efectele mediatice (influența mediatică crește ca urmare a uniformizării care este mai mare decât se crede în general);
- 4). Integrarea socială (izolarea opiniilor minoritare sau a opiniilor deviate, favorizează procesul integrării sociale).

Ambele tipuri de reacții la teoria lui Noelle-Neumann sunt parțial îndreptățite. Soluția ideală ar fi de a nu le opune, ci de a le combina, în căutarea unei baze empirice a teoriei.

Paradigma “efectelor slabe” sau “limitate” este la rândul său reprezentată de mai multe modele care susțin că influența mass-media asupra receptorilor nu se exercită total și atotstăpânitor, ci este “limitată” de o serie de factori conjuncturali, uneori de o mare importanță. Dintre aceste modele pot fi amintite:

4.4. MODELUL “CELOR DOI PAȘI ÎN COMUNICARE” sau al “fluxului în doi pași ” evidențiază rolul surselor intermediare în procesul de comunicare, în particular, rolul liderilor de opinie. Comunicarea mediatică nu se deschide, direct, tuturor. Numărul celor care iau cunoștință de cele spuse într-o emisiune este mai mare decât publicul care a receptat direct emisiunea. În contactele sau discuțiile personale, informația este dată mai departe, constituie obiectul unor relatări ulterioare. Prelungirea comunicării mediatice în diversele variante de comunicare interpersonală nu poate fi trecută cu vederea. Mărimea publicului și efectele produse de comunicarea mediatică sunt condiționate, într-o mare măsură, de comunicarea interpersonală. Fenomenul a fost denumit **two-step-flow-of-communication**, comunicarea în două trepte. Mass-media nu mai influențează direct receptorii, ci indirect, mediat, prin intermediul liderilor de opinie, persoane mai bine informate, care devin “autorități” în grupurile lor, capabile să selecteze și să interpreteze informațiile pe care le dețin, să asigure echilibrul grupului, având un “rol reglator”. Având aceleași caracteristici și disponibilități ca și grupul lor de referință, liderii de opinie sunt aceia care au prelucrat și prezentat grupului informațiile din presă. Liderul de opinie se orientează spre comunicarea mediatică, mai mult decât ceilalți membri ai grupului său. Pe baza acestor constatări, Lazarsfeld și colaboratorii săi au formulat ipoteza comunicării în două trepte: “ideile puse în circulație de radio și presa scrisă ajung,

adesea, mai întâi la liderii de opinie și, prin ei, la categoriile mai puțin active ale populației” (Lazarsfeld, P.F., Berelson, B., Gaudet, M., 1944, p. 59). Pentru a construi o imagine exactă a manipulării mediatice, este necesar să fie studiat rolul liderilor de opinie. Care este acțiunea acestora: informația este “dată mai departe” exact, ori este vorba de un adaos de interpretare? Liderul de opinie, prezintă informația într-o manieră care face ca ea să confirme concepțiile și normele de viață ale lui și ale grupului său. Ipoteza celor două faze de comunicare a constituit obiectul unor studii ulterioare. Triada “media – lider de opinie – publicul larg”, a suportat unele modificări. Se trece astfel de la două la o multitudine de trepte ale comunicării (multi-step-flow) și la diferențierea tipologică “lider de opinie orizontal” / “lider de opinie vertical”. Prima categorie, a “liderului orizontal”, se referă la persoanele influente cu statut social egal celui pe care îl are grupul asupra căruia se exercită influența. “Liderii verticali” sunt persoanele cu statut social superior grupului influențat. Efectele acțiunii mass-media, exercitate asupra receptorilor, nu se resimt nici total, nici uniform și nici imediat. Ele contribuie mai degrabă la consolidarea, întărirea unor opinii și comportamente preexistente decât la schimbarea lor.

Cuvinte-cheie: *funcții mass-media, disfuncții mass-media, efecte mass-media, mesaj, modele de influențare*

Teme de dezbatere:

1. *În ce măsură contribuie televiziunea la educația tinerilor în România? Argumentați.*
2. *Credeți că televiziunea îi apropie pe oameni sau îi îndepărtează unii de alții? Argumentați.*

III. VIOLENȚA DIN MASS-MEDIA

Obiective operaționale:

Parcurgând acest text, veți putea să

- *descrieți principalele teze legate de efectele violenței din mass-media asupra publicului*
- *prezentați principalele argumente folosite în dezbateră problemei violenței din mass-media*
- *analizați comparativ atitudinea părinților și a profesorilor față de violența prezentată de televiziune*

TEORII ȘI REZULTATE ALE CERCETĂRII EMPIRICE

Studiile asupra relației dintre media și violență (mai ales violența televizată) s-au dezvoltat mai ales în perioada anilor '60, sub influența următorilor factori:

1. Recrudescența și proliferarea unor forme de violență în țările occidentale – violența străzii, ucideri de polițiști, revolte ale elevilor și studenților, începuturile terorismului etc.;
2. Se declanșează o campanie puternică împotriva televiziunii considerată a fi responsabilă de agresivitatea tinerilor și de extinderea valului de violență în societate. Lumea- afirmă criticii televiziunii- este invadată de agresivitate din cauza televiziunii și a filmelor care exhibă violența. În această perioadă, după cum afirmă J. Lazar, televiziunea a intrat în țările occidentale în perioada adultă, ocupă un loc de seamă în viața publică și privată (Lazar, J., 1993, p. 13). Această perioadă coincide cu “prima generație de tineret crescută cu televiziunea”, cu spectacolul violenței televizate, cu creșterea masivă a delincvenței juvenile și cu amplificarea prezentării violenței în mass-media, film, televiziune, carte etc. Evoluția spre mediatizarea violenței va stârni reacții critice dintre cele mai vehemente, pornite din convingerea că “cu cât scenele de violență sunt mai numeroase cu atât impactul lor nefast este mai puternic: violența televizată este ca o otravă, ea acționând cu atât mai intens cu cât doza este mai puternică” (Burgelin, O., 1970, p. 16).Televiziunea este percepută în modul cel mai negativ ca o “școală a crimei și a delincvenței”, mai ales a delincvenței juvenile. Tinerii au tendința – susțin criticii televiziunii- de a reproduce în viață actele de violență de pe micul sau marele ecran.
3. Este o perioadă de controverse aprige, de exprimare a unor puncte de vedere exclusiviste asupra efectelor și funcțiilor sociale ale televiziunii. Unii analiști consideră că marii consumatori de televiziune se caracterizează prin frică, angoasă (teamă de violență îi face să evite a mai ieși seara în cartier), considerându-se că violența televizată tinde să genereze pe scară mare sentimente de insecuritate și stări de panică. G. Gerbner (1990) identifică corelații statistice între aceste stări și consumul masiv de televiziune. Potrivit altor aprecieri, consumul masiv de programe violente îi desensibilizează pe oameni – ceea ce se manifestă prin faptul că aceștia nu mai sunt atât de sensibili față de actele de violență și de victimele violenței. Se instalează o stare de indiferență față de împrejurările violente, oamenii fiind mai puțin dispuși să vină în ajutorul victimelor violenței. În această fază incipientă a cercetărilor asupra consecințelor violenței televizate sunt detectate efecte cu totul contradictorii: sporirea sentimentului de izolare la marii consumatori TV și întărirea tendințelor de retragere din realitate; accentuarea fenomenelor de înstrăinare de comunitate la cei puternic dependenți de media. Uneori se consideră că televiziunea poate dezvolta comportamente de cooperare (influență pozitivă), uneori se afirmă că ea generează agresivitate (influență negativă). Aceste critici și controverse teoretice nu sunt sprijinite de suficiente date de cercetare. Se simțea nevoia unor studii privind influența TV asupra comportamentelor, mai ales asupra consecințelor violenței televizate. De exemplu, în SUA, în 1982 s-au publicat cca. 2500 de studii referitoare la aceste probleme. Cercetările și concluziile lor sunt orientate de trei teze de bază: 1. Teza “**efectului catarctic**”; 2. Teza **suscitării violenței**; 3. Teza **efectului întăritor** .

Efectul catarctic ar fi caracteristic consumului cultural în general. În viața cotidiană oamenii sunt confrunțați cu diverse situații frustrante care pot provoca alunecarea în acte de violență, de agresivitate. Catharsisul oferă eliberarea de aceste frustrări prin “participare simbolică”, imaginară la scenele de violență și la actele de agresivitate. Programele de violență ale TV pot constitui un suport și un mijloc de

eliberare a indivizilor de înclinații și tentații agresive. Unele investigații arată că televiziunea este mai eficace sub acest aspect pentru oameni din medii sociale mai modeste; cei din categoriile sociale mai favorizate au la dispoziție o gamă mai largă de mijloace pentru a se realiza și a se elibera de frustrări și pulsuni agresive.

Mulți cercetători sunt de părere că prin mesaje violente media constituie o sursă de **stimulare a agresivității** și a comportamentelor violente. Dr. Franck Brady afirmă că “expunerea la stimuli agresivi mărește starea emoțională a individului, care, la rândul-i va crește probabilitatea comportamentului agresiv” (Franck Brady, Raport introductiv la Convenția internațională asupra violenței în media, Manhattan, N.Y. 2 oct. 1994). Tinerii pot ajunge să creadă că violența este singurul mijloc de a-și rezolva conflictele. Modelul spectacolului violenței se extinde în toată lumea: S.U.A. exportă cu peste 30% mai multe programe violente decât se consumă în S.U.A. “Violența – spune G. Gerbner – este un limbaj universal și atractiv care nu are nevoie de cuvinte” (idem, p.78). George Comstock a examinat în 1990 216 anchete asupra relației televiziune-violență care arată că adolescenții supuși continuu la violență TV se comportă în mod agresiv datorită faptului că se identifică cu personajele violente. El subliniază: “Am creat o cultură a violenței”.

Ceea ce este deosebit de important este modul în care este prezentată violența în programele televiziunii. Violența prezentată ca justificată (de exemplu, legitima apărare) poate spori probabilitatea comportamentelor agresive și, de asemenea, când violența aparține unui personaj preferat, erou luat ca model. În general, când personajele agresive sunt prezentate ca modele de comportament, ele pot deveni o sursă de încurajare a agresivității, mai ales în cazul copiilor și adolescenților aflați mereu în căutare de modele. Pentru ca agresivitatea “stimulată” prin mediatizare să se manifeste trebuie să apară și ocaziile potrivite pentru ca individul să-și arate “performanța” prin violență. De asemenea, deprinderea violenței prin media presupune anumite caracteristici și trăsături psihosociale ale receptorilor și depinde de apartenența acestora la anumite grupuri și medii sociale. Comunicatorii trebuie să manifeste și ei reținere în ceea ce privește prezentarea ca “model” a personajelor violente.

Teza efectului de întărire al media susține că personajele și mesajele violente nu fac decât să actualizeze și să întărească pulsuni și tendințe agresive existente la indivizi, în funcție de felul în care au fost educați și socializați. Se pare că mai înclinate spre agresivitate și preluarea mesajelor violente sunt persoanele care suferă de un deficit de stabilitate afectivă și socială, precum și cele mai puțin integrate în mediul lor. În concluzie, conform acestei teze, mass-media nu creează agresivitate și mai ales nu determină schimbarea atitudinilor și comportamentelor în direcția agresivității. Ele pot, în anumite cazuri, să actualizeze tendințe deja existente. Efectul de suscitare a violenței nu depinde atât de mesaj cât de alți trei factori: 1. *Structura personalității subiectului*; 2. *Situația în care se află*; 3. *Grupurile de apartenență și de referință ale subiectului*.

O distincție ce trebuie făcută este cea dintre violența reală (violența străzii) – care este reprodusă de media (în actualități, reportaje etc.) și care, în mod firesc, apare ca scandalosă, trezind repulsie și reprobare – și violența ficțională care, din modul în care este prezentată și integrată în universul ficțional nu mai apare drept ceva “scandalos”. În ficțiuni (seriale, filme polițiste etc.) violența este integrată în logica narațiunii apărând ca un fapt normal. Numeroși critici consideră că este inacceptabil modul în care violența este înscrisă într-o logică ficțională care o legitimează (valorizează). Pericolul apare atunci când se face din violență o “valoare” și este promovat un model de civilizație în

care violența se prezintă ca o componentă justificată, banală sau chiar normală. Alte analize atrag atenția asupra faptului că violența mediatizată devine nefastă printr-un efect cumulator, este un proces ale cărui efecte nu sunt direct vizibile și imediate. Influența acesteia poate fi puternică și chiar catastrofală asupra celor aflați într-o stare de rezistență psihologică, morală și socială redusă (inocenți, fragili, izolați, aflați în dificultate etc.). Efectele pot consta adeseori în tulburări psihice, nu în mod necesar în comportamente violente. Nu puțini sunt însă aceia care susțin punctul de vedere opus (ei sunt sceptici în ceea ce privește efectele violenței “reprezentate”). Faptele delincvente ar avea alte cauze decât filmul sau televiziunea. Copiii și tinerii, ca să nu mai vorbim de adulți, sunt capabili să facă deosebirea dintre “spectacol” și “realitate” la nivelul ideilor și comportamentelor (Klapper, J., 1960).

Numeroși cercetători au încercat să definească violența pentru a ghida studiile asupra conținutului violent al mass-media. Ceea ce o persoană consideră violent, s-ar putea să nu fie considerat la fel de o altă persoană, și modul în care imaginile violente afectează pe cineva variază de la o persoană la alta.

G. Gerbner, un binecunoscut specialist în violența mass-media în Statele Unite, a dat o definiție în lucrarea sa “Violența în dramele TV – tendințe și funcții simbolice” (1972). El definea violența astfel: expresia populară pentru forța fizică folosită împotriva altora sau a sinelui, sau îndreptarea acțiunilor împotriva cuiva pentru a-i provoca durere, a-l răni sau omorî....Violența este o acțiune care deranjează dureros și periculos din punct de vedere fizic, psihic și social bunul trai al persoanelor sau grupurilor. Efectele ei pot varia de la banal la catastrofă. Violența poate apărea natural sau poate fi creată de oameni, poate acționa împotriva oamenilor sau împotriva proprietății, poate fi justificată sau nu, poate fi reală sau simbolică, spontană sau graduală”.

Violența din filme, televiziune, sunet, publicații sau spectacole în direct nu este în mod necesar la fel cu violența din viața reală. Ceea ce este nonviolent în realitate poate fi violent în aceste portretizări. Violența prezentată în mass-media poate atinge un număr mare de persoane, în timp ce violența reală nu poate. Mass-media poate utiliza multe dispozitive artificiale pentru a scădea sau amplifica efectele ei sociale și emoționale. Definiția lui Gerbner a fost dezvoltată de La Marsh Commission din Canada care include abuzul verbal și controlul asupra altor persoane prin amenințări și porunci. Pentru a include aceste aspecte ale violenței, comisia a făcut distincție între o interpretare apropiată a violenței ca și comportament fizic care poate produce durere altora, și agresiune. Agresiunea a fost definită ca “orice comportament ce poate răni o persoană....., atât fizic cât și psihic, și de aceea a fost definită să includă amenințări implicite și explicite de a face rău, comportament nonverbal etc.”

Recent au apărut noi întrebări cu privire la ceea ce înseamnă violența din mass-media. În anul 1993, într-o audiere a Standing Committee on Communication and Culture, E. Saunders remarcă: “... definiția noastră la ceea ce înțelegem prin violență TV este problematică. Trebuie să ne întrebăm ce face ca o imagine să devină violentă. Aceasta este o judecată socială care se modifică de-a lungul timpului.....cum facem distincție între ceea ce oamenii vizionează la știri și violența pe care o văd în dramele polițiste televizate? De fapt este interesant pentru că studiile pe care le-am realizat pe copii, arată că aceștia sunt mult mai speriați de violența pe care o văd la știri decât de orice altceva ce văd ei în emisiunile polițiste”.

În definirea violenței mass-media nu se poate reflecta adecvat conținutul acesteia în termenii folosiți pentru a măsura imaginile violente. Violența mass-media reprezintă o exprimare a valorilor în societate și necesită o înțelegere a reacției oamenilor la imaginile violente. În ciuda dificultăților în evaluarea valorilor oamenilor și reacțiilor lor la imaginile violente, pornind de la o definiție acceptată a violenței, standardele își pot face loc și sistemele de clasificare și monitorizare pot fi stabilite. În 1994 Standing Committee on Justice and Legal Affairs recomandă modificarea sau adăugarea în definiție a termenului “obscen”. Se dorea interzicerea importării, vânzării sau distribuirii de bunuri sau materiale care au ca și caracteristică dominantă “exploatarea nepotrivită sau glorificarea groazei, cruzimii sau violenței” (citată din “**Undue Exploitation of Violence**”, Consultation Paper, Department of Justice, 1996). Ca un amendament la legea privind obscenitatea, imagistica violenței va fi definită folosind standardele actuale ale obscenității ca având de-a face cu exploatarea sexului. Acest criteriu de evaluare al conținutului violent duce la concluzia că anumite grupuri sunt mult mai supuse riscului decât altele, valorile și standardele se pot modifica, standardele contemporane trebuie evaluate.

Primele preocupări legate de violența de la televizor s-au făcut simțite încă din anul 1952 în Congresul Statele Unite iar în 1953 debutează cercetările cu privire la impactul violenței TV asupra delincvenței juvenile. La dezbaterile asupra problemei participă părinți și profesori, experți în domeniul judiciar penal și în domeniul științelor sociale, directori executivi de televiziune, chiar reprezentanți ai partidelor interesate de discuții asupra violenței TV. Comisia Națională pentru depistarea Cauzelor și Prevenirea Violenței înființată în Statele Unite în deceniul al șaptelea a publicat un vast raport în anul 1969 ajungând la concluzia că “sunt motive de îngrijorare privind violența în mass-media, în particular violența TV și în special violența TV văzută de copii” (Baker și Ball, 1969, p. 3).

Un alt studiu a cuprins 60 de proiecte de cercetare pe tot cuprinsul Statelor Unite, a durat trei ani și s-a finalizat în anul 1972. El a concluzionat că violența TV influențează copiii ce urmăresc aceste programe și mărește probabilitatea ca ei să devină mai agresivi sub diferite forme. Nu toți copiii sunt afectați, nu toți copiii sunt afectați în același fel, dar s-a dovedit că violența TV poate fi dăunătoare pentru telespectatorii tineri (Comisia Consultativă Științifică a Ministerului Sănătății în probleme de Televiziune și Comportament Social, 1972; Murray, 1973, p. 472-478).

Următorul raport de referință a fost studiul din 1982 efectuat de Institutul Național de Sănătate Mentală. După încă 10 ani de cercetări s-a ajuns la concluzia că violența TV afectează comportamentul agresiv al copiilor, și în consecință și al adulților, și există mult mai multe motive de îngrijorare asupra violenței TV. “Scopul cercetării a evoluat de la problema existenței unui efect la cea a găsirii unor explicații pentru acest efect” (Institutul Național de Sănătate Mentală, 1982, p.6).

Grupul Operativ al Asociației Americane de Psihologie pentru Televiziune și Comportament Social a concluzionat în 1992 că toate cercetările din ultimii 30 de ani confirmă efectul dăunător al violenței TV. Modurile în care suntem afectați sunt următoarele: *Afectarea Directă, Desensibilizarea și Sindromul Lumii Rele.*

APECTAREA DIRECTĂ. Adulții și copiii care urmăresc multe scene violente la televizor pot deveni mai agresivi și /sau își pot dezvolta atitudini și valori corespunzătoare folosirii agresivității în rezolvarea conflictelor.

DESENSIBILIZAREA. Telespectatorii copii care urmăresc multe scene violente la televizor pot deveni mai puțin sensibili la violența din lumea reală ce-i înconjoară, mai puțin sensibili la durerea și suferința altora, și mai dispuși să accepte nivele ale violenței nemaiîntâlnite în societatea noastră.

SINDROMUL LUMII RELE. Adulții sau copiii care urmăresc multe scene violente la televizor, pot începe să creadă că lumea este rea și periculoasă în viața reală, așa cum este prezentată la televizor, și de aceea, încep să vadă lumea tot mai mult ca pe un loc rău și periculos.

Cele trei efecte există în mod real și fiecare poate acționa independent de celelalte. O cercetare concretă cu privire la efectele violenței Tv a fost realizată în 1972 de către un grup condus de A. Huston Stein. S-a urmărit aprecierea efectelor vizionării atât pentru programele violente cât și pentru cele nonviolente (prosociale) prezentate la televizor. La experiment au participat aproximativ o sută de copii preșcolari de la o grădiniță specială din Pennsylvania State University. Copiii au fost împărțiți în trei grupe, fiecare grupă urmărind un alt gen de program. Prima grupă de copii a vizionat Batman și desene animate cu Superman, a doua grupă a urmărit Mister Roger's Neighborhood, a treia grupă a vizionat programe neutre (programe realizate pentru copii și care nu conțin nici violență, nici mesaje prosociale). Înainte de derularea experimentului, grupul de cercetători a observat băieții în locurile de joacă și în sălile de clasă, timp de două săptămâni, pentru a aprecia nivelul agresivității și comportamentului prosocial manifestate de către acești copii. Copiii au fost puși să vizioneze programele stabilite o jumătate de oră pe zi, trei zile pe săptămână, timp de patru săptămâni.

Cercetătorii au descoperit că băieții care au urmărit Batman și desene animate cu Superman au fost mult mai activi fizic, atât în sala de curs cât și la locul de joacă. Ei erau mult mai dispuși să se angajeze în bătăi și situații încurcate cu ceilalți copii, se comportau brutal cu jucăriile, smulgeau jucăriile de la alți copii și se angajau în mici altercații. Ei erau mai agresivi și aveau mai multe ciocniri agresive. Copiii din grupul care a urmărit programul prosocial au fost mult mai dispuși să se joace în grup cu jucăriile, se ofereau voluntari să-i ajute pe profesori și se angajau în ceea ce s-ar putea numi "sfătuirea pozitivă a celor de aceeași vârstă". Copiii din ultimul grup, care au vizionat programe neutre, nu și-au dezvoltat nici unul comportamentul agresiv sau prosocial. Studiul a scos în evidență ambele fațete ale influenței: ceea ce copiii vizionează le afectează comportamentul, atât într-un mod pozitiv cât și negativ. Acest studiu vizează efectele pe termen scurt ale vizionării unor programe violente. Dintre studiile pe termen lung poate fi amintit cel al lui Leonard Eron care începe în 1963 și evaluează dezvoltarea agresivității la copiii din clasa a treia, de opt ani, dintr-un mic cartier al New-York-ului (Eron, L., 1963, p. 193-196). Cercetătorul le-a cerut copiilor să-și relateze vizionările TV și ce alte lucruri le-ar place să facă, precum și aprecierile lor privind agresivitatea celorlalți copii. A intervievat profesorii și le-a cerut să indice care din copii au fost mai agresivi sau mai pașnici în sala de clasă; a obținut informații de la părinți cu privire la vizionările TV ale copiilor, disciplina impusă de părinți acasă și valorile familiale. El a realizat un studiu despre comportamentul agresiv al acestor copii de opt ani, specificând că există o legătură între nivelul comportamentului agresiv la copii și vizionările lor TV. Copiii care au relatat, sau a căror părinți au relatat, că vizionează adesea programe mai violente, erau mai des nominalizați de colegi și profesori ca având un comportament agresiv în școală. Eron a urmărit acești băieți și după zece ani (când ei erau în vârstă de 18 ani), și a

descoperit din nou o legătură între vizionările TV și agresivitate. Cea mai interesantă și puternică legătură a fost între vizionările timpurii de la vârsta de opt ani și comportamentul agresiv manifestat la vârsta de 18 ani. El a concluzionat că există anumite efecte pe termen lung ale vizionărilor la vârste timpurii asupra comportamentului agresiv de mai târziu. Eron i-a urmărit pe acești băieți, ajunși tineri adulți în vârstă de 30 de ani. În această etapă a cercetării a descoperit că există o legătură între vizionările TV timpurii și arestările și condamnările pentru delikte de violență interpersonală, abuzuri conjugale, abuzuri asupra copiilor, crimă și viol grav. Acest studiu nu este lipsit de controverse dar există suficiente dovezi pentru a demonstra că vizionarea de programe violente la vârste fragede are un efect pe termen lung asupra comportamentului agresiv de mai târziu.

În ceea ce privește *Sindromul lumii rele*, G. Gerbner și colaboratorii săi au încercat să cerceteze legătura dintre cantitatea vizionării TV și percepția telespectatorilor asupra lumii (1972, 1974, 1976, 1977, 1978, 1990). De exemplu, cercetătorii au pus întrebări privind percepția telespectatorilor asupra riscului în lume:

- Cât de probabil este ca dumneavoastră să deveniți victima unei crime violente în următoarele șase luni?
- Cât de departe de casă ați fi dispus să vă plimbați singur noaptea?
- Ați făcut ceva pentru creșterea securității casei dumneavoastră – sporirea alarmelor împotriva hoților, schimbarea lacătelor – în ultimele șase luni?
- Ce procent din forța totală de muncă, credeți că este implicat în activități de aplicare a legii?

Cercetătorii au descoperit de asemenea că există o legătură între cantitatea de programe urmărite și sentimentul de teamă (spaimă) – telespectatorii “înrațiți” (cei care stau în fața televizorului patru sau mai multe ore pe zi), în contradicție cu telespectatorii “neserioși” – (cei care petrec o oră sau mai puțin în fața televizorului), erau mult mai speriați de lumea din jurul lor, mult mai dispuși să supraestimeze nivelul propriu de risc și numărul persoanelor implicate în aplicarea legii. Evident, există nivele diferite de risc, în diferite regiuni ale țării, dar cei care se uită mai mult la televizor sunt mult mai înspăimântați decât cei care urmăresc mai puțin televizorul. De asemenea, există subgrupuri speciale, de exemplu oamenii în vârstă, care sunt mult mai temători și care totodată au tendința de a se uita mai mult la televizor. Astfel, cercetătorii au început să dezvolte noțiunea de Sindromul Lumii Rele: faptul de a petrece mult timp în fața televizorului determină schimbarea percepției asupra riscului în lume, deoarece există multă violență în programele TV. O altă descoperire a analizelor conținutului televiziunii este faptul că există cu certitudine grupuri cu mai mare probabilitate să devină victime la televizor decât altele.

Întrebarea care se pune este dacă se poate schimba natura televiziunii pentru copii. Nivelele la care se pot produce schimbări sunt: căminul, școala și industria TV. La nivelul căminului se poate încuraja deplina conștientizare a influenței televizorului asupra copiilor și tinerilor și se poate intensifica înțelegerea căilor prin care părinții și profesorii îi pot ajuta pe copii să utilizeze eficient televizorul. Una din tehnicile ce poate fi simplu utilizată acasă și care este foarte eficientă, este vizionarea împreună cu copiii și discutarea a ceea ce au văzut la televizor. Asemenea intervenții, la nivel personal sau familial, pot conduce la intensificarea înțelegerii influenței televiziunii și la o utilizare mai eficientă a mass-mediei.

La nivel școlar, intervenții cum ar fi sprijinirea includerii de cursuri de cultură mass-media în sistemul școlar, pot fi foarte eficiente. Aceste programe de “vederi critice” ajută copiii să înțeleagă cum funcționează televiziunea și care sunt efectele acesteia.

O altă abordare a problemei intensificării vigilenței publice, implică părinții și comunitățile în considerarea violenței TV ca o problemă de sănătate publică.

În sfârșit, există activitățile industriei TV și ale guvernului care ar putea reprezenta inițiativa de a schimba televiziunea pentru copii. O inițiativă a industriei TV ar putea include noua dezvoltare a consultanței pentru părinți pe care rețelele de televiziune încep să le introducă în 1987. S-a constatat că filmele ce conțin avertismente ce ținesc “discernământul telespectatorului” au scăzut în rata audienței la copii între 2 și 12 ani dar nu au existat schimbări în ceea ce privește vizionarea în rândul adolescenților și adulților. Aceste descoperiri sugerează că părinții sunt sensibili la avertismente și ei vor reacționa conform informațiilor furnizate de aceste programe. O altă direcție ar fi evaluarea nivelului de violență în programele de televiziune și coordonarea acesteia cu ajutorul unui dispozitiv electronic atașat la ecran, cunoscut sub numele de tehnologia “V-chip”. Ea ar presupune includerea unui circuit electronic, sau V-chip, în fiecare aparat TV nou. Se va transmite un semnal de avertizare asupra conținutului violent, iar părinții vor programa televizorul să blocheze programul ce conține semnalul de identificare. Reușita implementării acestui tip de intervenție ar duce la implicarea industriei TV în evaluarea și codarea programelor și la implicarea părinților în răspunderea asupra acestor categorisiri.

În ceea ce privește efectele violenței mass-media, studiile corelaționale și experimentale din ultimii 40 de ani au demonstrat că vizionarea și /sau preferința pentru violența TV este legată de atitudini, valori și comportamente agresive. De exemplu, Robinson și Bachman (1972) au descoperit o relație între orele petrecute în fața televizorului și propriile declarații ale adolescenților legate de implicarea lor în comportamente agresive și antisociale. Atkin, Greenberg, Korzeny și McDermott (1979, p. 5-13) au folosit diverse măsuri ale comportamentului agresiv. Ei au dat unui grup de copii între 9 și 13 ani o situație ipotetică: “*Să presupunem că te plimbi cu bicicleta pe stradă și apare un alt copil care te împinge jos de pe bicicletă. Ce ai face?*”

Opțiunile de răspuns includeau agresiunea fizică sau verbală alături de opțiuni care reduceau sau evitau conflictul. Cercetătorii au observat că răspunsurile conținând agresiune fizică sau verbală au fost selectate de către 45% din telespectatorii înrăiți ai violenței TV, și doar de 21% din telespectatorii ce se uitau mai puțin la emisiuni violente. În 1983, Sheehan a urmărit două grupuri de copii australieni de clasa I și a III-a, pe o perioadă de trei ani. A descoperit că pentru grupul de copii mai mari (clasa a III-a), atât cantitatea de violență vizionată în general cât și intensitatea vizionării sunt semnificativ legate de nivelul comportamentului agresiv al copiilor, evaluat de către colegii lor de clasă. Într-un studiu centrat pe adulți, D. P. Phillips (1983, p. 560-568) a investigat efectul portretizării sinuciderii în programele de calitate scăzută de la televiziune asupra ratei sinuciderii în Statele Unite folosind datele mortalității puse la dispoziție de către Centrul Național de Statistică a Sănătății. A descoperit, la sfârșitul unei perioade de 6 ani, că de câte ori o personalitate importantă a acestor programe se sinucide la televizor, în decurs de trei zile se înregistrează o creștere semnificativă a numărului de sinucideri în rândul femeilor din toată țara.

Astfel, chiar dacă există discuții continue asupra interpretării datelor cercetării cu privire la impactul violenței TV, mulți cercetători ar fi de acord cu concluzia conținută de

raportul alcătuit de Institutul Național de Sănătate Mentală din SUA, care sugerează existența unui consens în ceea ce privește faptul că: “violența la televizor conduce la un comportament agresiv în rândul copiilor și tinerilor care vizionează aceste programe. Această concluzie se bazează pe experimente de laborator și pe numeroase studii în domeniu. Bineînțeles, nu toți copiii devin agresivi, dar corelațiile dintre violență și agresivitate sunt pozitive. În ceea ce privește mărimea, violența TV este tot atât de puternic corelată cu comportamentul agresiv ca și altă variabilă comportamentală care a fost măsurată. Scopul cercetării s-a mutat de la întrebarea dacă există sau nu un efect, la căutarea explicațiilor pentru acest efect”(1982, vol. 1, pag. 6).

În timp ce efectele violenței TV nu sunt simple și directe, meta-analizele și multele cercetări efectuate sugerează că există un motiv clar de îngrijorare și avertizează în legătură cu impactul violenței TV. Există mulți factori care influențează relația dintre violența vizionată și comportamentul agresiv și au fost importante dezbateri în legătură cu natura acestor influențe și cu gradul de preocupare față de violența TV. Este de asemenea evident că există o cantitate considerabilă de violență la TV și această violență pe micul ecran poate induce schimbări în atitudini, valori sau comportament, atât în rândul tinerilor cât și în rândul telespectatorilor mai în vârstă. Chiar dacă există puncte de vedere deosebite asupra impactului violenței TV, o deosebită importanță are afirmația lui Eron care spunea: “Nu mai poate exista nici o îndoială că expunerea îndelungată la violența TV este una din cauzele comportamentului agresiv, criminalității și violenței prezente în societate. Dovada vine atât din studiile efectuate în laborator cât și din cele efectuate într-un cadru real. Violența TV afectează tinerii de toate vârstele, de ambele sexe, provenind din toate nivelele socio-economice și având o gamă variată de grade de inteligență. Efectul nu este limitat numai la copiii care sunt deja predispuși la un comportament agresiv și nu se restrânge la această țară (SUA). Faptul că ajungem la această concluzie a relației dintre violența TV și agresivitatea la copii în studiu după studiu, țară după țară, nu poate fi ignorat. Efectul cauzal al influenței TV asupra agresivității, chiar dacă nu este foarte mare, totuși există. Nu poate fi negat sau explicat în profunzime. Am demonstrat acest efect cauzal în afara laboratorului, în viața reală, lucrând cu mulți copii, Am început să credem că există un cerc vicios în care violența TV face copiii mai agresivi și aceștia se întorc pentru a viziona mai multă violență pentru a-și justifica propriul comportament.” (Eron, L., 1992, pag. 1).

Unele concluzii recente, emise în august 1993 de către American Psychological Association confirmă descoperirile menționate mai înainte și reafirmă nevoia de a găsi modalități de reducere a nivelului violenței din mass-media. Această Comisie sugerează de asemenea dezvoltarea unui sistem de evaluare a programelor TV și a casetelor video pentru a scoate în evidență cei mai relevanți indici și indicatori comportamentali în legătură cu capacitatea de a produce rău copiilor și tinerilor. Se cere impunerea unor condiții pentru reînnoirea licenței: programele, eforturile și priceperea stațiilor TV în sprijinirea rezolvării problemei violenței în rândul tinerilor; posibilitatea stațiilor de emisie de a servi nevoilor educaționale și informaționale atât prin intermediul programelor cât și prin activitățile menite să sporească valoarea educațională a programelor; reguli care să solicite oamenilor de televiziune să evite programele ce conțin o cantitate excesivă de violență dramatizată pe perioada de vizionare a copiilor. Dintre cele mai recente rezultate pot fi menționate următoarele:

- Copiii între 2 și 5 ani petrec în medie 25 de ore pe săptămână privind la televizor (sursa A.C.Nielsen și alții, 1990).
- Copiii între 6 și 11 ani petrec în medie mai mult de 22 de ore pe săptămână privind la televizor (idem).
- Copiii între 12 și 17 ani petrec în medie 23 de ore pe săptămână la televizor (ibidem).
- 30% din persoanele de vârstă medie (în acest studiu vârsta medie a fost de 39,5) privesc la televizor 3 sau mai multe ore pe zi, în timp ce alți 61% privesc 1-2 ore pe zi. (sursa: studiul din 1989 al lui L. Tucker la Brigham Young University).
- “Până în momentul când împlinesc 18 ani, majoritatea americanilor au petrecut mai multe ore în fața televizorului decât în școli, și cu mult mai mult timp decât au petrecut vorbind cu profesorii lor, cu prietenii sau chiar cu proprii părinți”. (citată din “Abandonați în pustietate: copiii, televiziunea și Primul Amendament”, N. Minnow și C. LaMay, 1995).
- Până în clasa I, majoritatea copiilor petrec echivalentul a trei ani școlari în fața aparatului TV. (idem).
- 62% din copiii de clasa a IV-a declară că petrec mai mult de trei ore pe zi la televizor (sursa: Studiul realizat de Serviciul de Teste Educaționale, 1990).
- 64% din copiii de clasa a VIII-a declară că petrec mai mult de trei ore pe zi în fața televizorului (idem).
- Persoanele care au atins vârsta de 70 de ani au petrecut aproximativ 7 ani vizionând programele TV (sursa: studiul realizat de Academia Americană de Pediatrie, 1990).
- Copilul tipic american asistă în timpul vieții lui la 8000 de crime și 100000 de acte de violență televizate (sursa: Asociația Americană de Psihologie, 1993).
- Preșcolarii au dificultăți cu separarea lumii reale de cea imaginară, mai ales când aceasta e prezentată la televiziune; vivacitatea acesteia face ca fantasticul să pară aproape ca și lumea reală (Katz, L. G., 1989, p. 10).
- O mare parte din ceea ce copiii văd la televizor este alcătuită din violență, ca și calea cea mai potrivită de rezolvare a problemelor interpersonale, de răzbunare a insultelor și ofenselor, de a obține dreptatea și toate lucrurile dorite de la viață (Eron, L., 1992, p. 143).
- Jumătate din crimele și violurile din America de Nord pot fi atribuite direct sau indirect vizionării .

ESTE VIOLENȚA CONTAGIOASĂ?

Întrebarea lansată de politicieni, sociologi, cineaști sau oameni obișnuiți este dacă ecranul a determinat explozia violenței mortale ce a cuprins societatea contemporană sau viceversa? Ecranul mondial este copleșit de filmele americane pline de violență și Statele Unite se află pe primul loc în privința criminalității (statistici din 1993 arată că la fiecare 6 ore un copil este ucis, la fiecare 20 de secunde o persoană este amenințată cu arma și tot la 20 de secunde o persoană este rănită, la fiecare 28 de minute și 20 de secunde are loc o

sinucidere). Peste o treime din populația Americii are un prieten sau o rudă ucisă. La sfârșitul anului 1993 președintele Bill Clinton s-a adresat oamenilor de cinema de la Hollywood cerându-le să reducă ilustrarea crimelor și molestărilor din producțiile destinate marelui și micului ecran. Dar chiar în săptămâna în care se recepta mesajul prezidențial urma să se liciteze un scenariu ce propunea în primele șapte minute de film 11 crime. Președintele de la 20 th Century Fox răspundea Casei Albe: “Avem o autentică răspundere în această privință, dar nu putem anula violența”. Cauza este bine cunoscută. Violența se va vinde bine și nu doar în Statele Unite. Dacă în 1980 încasările provenite din exportul de filme americane reprezentau 30% din beneficiu, în anii ‘90 acestea reprezintă peste 50%.

Nu este lipsit de semnificație pentru sociologi să se menționeze că în sondajele efectuate pe eșantioane naționale în Statele Unite s-a ajuns la recordul de 200 de milioane de arme la purtător. În această situație o banală ceartă de familie se poate solda cu o crimă. Dacă până acum un tânăr se considera bărbat după ce a aprins prima țigară sau a trecut prin prima beție, azi el tinde să se considere bărbat după ce a tras un foc cu pistolul. Este evident, crima a devenit obiect de consum. Și nu doar în America. În 1993 televiziunile lumii au relatat cum la Liverpool doi băieți de 11 ani au omorât un copil de trei ani iar la scurt timp trei tineri francezi au ucis cu pietre un vagabond. Să fie oare vinovate doar cinematograful și televiziunea de această realitate? Dar familia, școala, politicienii; dar lipsa de repere morale, de credință, debusolarea tinerilor de pretutindeni, stresul, sărăcia, drogurile? Sunt factori de care nici o societate nu mai poate face astăzi abstracție. Desigur, imaginea a transformat milioane de oameni în voyeur-iști ai crimelor. Pasul către imitație poate fi făcut cu ușurință. S-a emis ideea că filmele pot să redea violența cu condiția să nu o expoziteze în beneficii strict mercantile. Dar cine poate fixa linia de demarcație? Violența s-a vândut bine în toate timpurile numai că societățile au progresat, iar violența a avansat deopotrivă.

Interesant de remarcat este faptul că până acum restricțiile de audiență în funcție de vârstă au vizat cu prioritate scenele erotice, fiind mult mai îngăduitoare cu vărsarea de sânge. Dar Hollywood-ul nu a rămas niciodată insensibil la semnalele Administrației americane, mai ales acum, în contextul unei societăți decisă să declanșeze ofensiva împotriva violenței. De 40 de ani de când se discută modificarea Amendamentului 2, privind libertatea de a avea și purta arme, abia acum sondajele arată că 80% din cetățenii Americii sunt de acord cu suprimarea acestuia. Studiourile au acceptat să pună o surdină violenței dar nu să renunțe la această sursă de câștig. În schimb, s-au arătat dispuse să dea o pondere numerică mai mare filmelor de familie. Ceea ce este interesant de menționat este faptul că statul american percepe anual impozite în valoare de 54 milioane de dolari din vânzarea de arme, dar îngrijirea celor vătămați în urma folosirii armelor de foc costă societatea americană 4 miliarde dolari anual.

Periodic, și din ce în ce mai des în ultima vreme, sociologi, pedagogi, moraliști, psihologi, teologi alertează opinia publică, denunță rolul nefast al cinematografului și televiziunii în răspândirea violenței în societatea contemporană. Dincolo de aspectul uneori derizoriu al unor asemenea semnale de alarmă, problema rămâne. Indiscutabil, societatea de azi resimte puternic presiunea violenței, a violenței sălbatice și sângeroase ca și a celei insidioase și mai puțin spectaculoase care ne urmărește în toate momentele vieții noastre cotidiene, care pătrunde, făcând ravagii, în intimitatea eu-lui nostru, ne

alterează și ne alienează nu numai afectele, ci și gândurile, ideile. În multe opere cinematografice violența “normală” a cotidianului constituie tema dominantă.

Dacă violența a marcat în mod esențial întreaga istorie a umanității, dar și viața tuturor comunităților umane, ca și viața personală a indivizilor din toate timpurile, nu e mai puțin adevărat că asistăm realmente la o escaladare a violenței și la o conștientizare nemaipomenită a impactului acestei violențe. Cauzele sunt diverse și ele au fost analizate cu insistență și adesea cu rigoare din multe puncte de vedere. S-a vorbit de climatul crepuscular al societății umane actuale, de șubrezirea sau chiar răsturnarea vechilor ierarhii de valori, de creșterea accelerată a tensiunilor sociale, politice, economice, etnice, de creșterea populației cu tot ceea ce aceasta presupune ca fenomen de “sufocare” și ca exacerbare a luptei pentru un loc sub soare, de proporțiile uriașe ale urbanizării (orașul potențează la maximum conflictele umane și este o extraordinară cutie de rezonanță pentru violență), de prăbușirea atâtor zăgazuri morale (chiar dacă adesea acestea erau doar convenționale sau doar ipocrite și cel mai adesea ineficiente, ele existau totuși ca valori de referință socială), de “tehnologizare” a violenței (filmele așa-zisei violențe cosmice). Fără îndoială, violența a fost dintotdeauna o prezență dominantă în arta cinematografică, așa cum a fost în toate artele, din toate timpurile. Zilele noastre au adus o extindere a câmpului de desfășurare a violenței, de exemplu în spațiul cosmic sau în cartierele sufocante ale marilor metropole; o insistență se observă asupra lumii marginalilor, o exacerbare a impactului istoriei contemporane asupra individului, potențând, dincolo de tabloul cruzimii fără margini, distrugerea sufletelor și a relațiilor umane normale. În același timp, se insistă asupra violenței de toate zilele sau, mai bine spus, asupra conținutului de violență pe care epoca îl revarsă asupra sentimentelor atât de familiare omului de astăzi: alienarea, singurătatea, lipsa de perspectivă. În plus, descoperirea aceleiași violențe, mereu prezentă și activă în jocurile politicii, în raporturile dintre generații, în izolarea și marginalizarea minorităților (nu în primul rând cele etnice, ci și cele culturale, sexuale, comportamentale). În filmele ultimelor decenii se simte de asemenea accentul pus tot mai insistent pe latura spectaculoasă a violenței, pe utilizarea paroxistică a capacității imaginilor vizuale de a provoca și amplifica anxietatea spectatorilor. Acest aspect spectaculos, proiectat pe fundalul unei lumi fără speranță și fără sens este, probabil, ceea ce șochează cel mai mult, dă naștere unor reacții puternice și conferă o dimensiune impresionantă unei teme vechi cum este violența, prezentă în toată istoria cinematografului. Se poate spune că ceea ce șochează este violența ca element al kitsch-ului, violența gratuită, care face apel la instinctele primare ale spectatorului, fără nici o acoperire în direcția reflexiei, într-un cuvânt violența netransfigurată artistic. Oricât ar părea de “dure”, nu filme precum “Portocala mecanică” a lui Kubrik sau “Născuți asasini” al lui Stone sunt periculoase, în sensul exacerbării tendințelor agresive necontrolate și necontrolabile. Ambele filme tulbură, în primul rând prin aceea că fac pregnant faptul că “manipularea” pașnică a conștiințelor nu e mai puțin odioasă decât ororile, fie ele oricât de sângeroase. Filmele care trec dincolo de simpla expozitare a ororilor, filmele în care violența apare ca un semn al condiției umane, ca o manifestare a imposibilității de a trăi în lume, a panicii față de necunoscut, filmele în care violența devine material artistic- nu sunt și nu trebuie amendate sau interzise fără a se atenta la libertatea și luciditatea artistului, dar și ale spectatorului. O asemenea abordare a violenței cum este cea din filmele de excepție, fie că ne place sau nu, este o cale majoră a artei dintotdeauna. Problema cheie este aceasta: a opta, fie pentru artă, fie pentru exploatarea

interesată a spectaculosului violenței. Opțiunea, în această privință, este o chestiune de cultură și în asemenea domenii “cruciadele” nu conduc de obicei la nimic altceva decât la un plus de publicitate. Dar, poate- și sunt destule voci, printre ele afirmarea tendințelor postmoderniste nu e de neglijat- exacerbară acțiunii, în vremea noastră, conține în sine și germenul unei viitoare răsturnări, a epuizării atracției pe care o reprezintă violența spectaculoasă, o regăsire a drumului spre luciditate, spre reflecție, spre valorile spirituale.

Publicațiile americane sunt pline de fapte violente despre care se spune că au fost inspirate de secvențe din filme, programe TV sau de textele unor rapperi. În 1993, încercând să imite o scenă din “The Program” în care mașinile de pe autostradă erau oprite de un personaj care se așeza pe șosea, doi băieți au murit. Câțiva adolescenți din Seattle au jefuit o bancă fiind deghizați ca răufăcătorii din “La limita extremă”. Un puști de 11 ani din Ohio și-a omorât sora, declarând apoi că a fost influențat de versurile unei melodii cu Snoop Doggy Dogg. În 1994 o fetiță de opt luni a fost omorâtă de o bilă de popice care a fost aruncată pe geamul rulotei în care se afla. Poliția a căutat criminalul timp de mai multe zile. O asociație din New-York, “Morality in Media”, a găsit vinovatul: serialul “Beavis și Butt head”, transmis de MTV. Într-un episod recent eroii puseseră dinamită într-o bilă de popice și distruseseră cu ea acoperișul unei case. Încă o dată Hollywoodul ar fi fost de vină. Dar când autorul faptei a fost prins -- un băiat de 18 ani evadat dintr-un azil -- acesta a declarat că a fost doar un accident. Nici o legătură cu “Beavis și Butt head” pentru că nu văzuse episodul incriminat. De fapt nu văzuse nici un episod din acest serial, pentru că nu avea televiziune prin cablu. Detractorii televiziunii s-au cam grăbit. Alteori, aceleași filme pot avea efecte contrare, în funcție de categoria de public care le urmărește. La New Jersey, o militantă pacifistă a fost atât de impresionată de “Lista lui Schindler” încât a folosit extrase din acest film în campania sa împotriva intoleranței rasiale. În timpul unei proiecții cu același film, la San Diego, un body-guard a început să tragă în naștii de pe ecran, răbind-o pe femeia din fața sa. Sociologul T. Gitlin trage concluzia: “Cu sau fără filme, unii oamenii fac tâmpenii, alții sunt curajoși . Să dai vina doar pe industria spectacolului mi se pare deplasat. Nu poți să rezolvi problemele datorate existenței a 200 de milioane de arme doar agitând pumnii în fața a 200 de milioane de imagini” (Gitlin, T., 1990, p. 3).

Dr. B. Centerwall care a studiat efectele mass-media asupra comportamentului uman, a început să se intereseze de efectele nocive ale televiziunii în momentul în care a observat că rata anuală a criminalității în rândurile populației albe a crescut cu 93% după introducerea televiziunii în Statele Unite. Împreună cu colegii săi a cercetat efectele acestui mijloc de comunicare în alte comunități. Rezultatele au fost următoarele: în Canada violența a crescut cu 92% în 15 ani după introducerea televiziunii iar în Africa de Sud cu 130% în 12 ani. Concluzia sa ar fi copleșitoare dacă nu ar fi prea grăbită: “Dacă nu s-ar fi introdus televiziunea, am fi avut cu 10000 mai puține crime, cu 70000 mai puține violuri și cu 700000 mai puține jafuri pe an în Statele Unite” (Centerwall, B.S., 1992, p. 78).

Câteva întrebări rămân fără răspuns. Agresiunea se datorează imaginilor transmise de televiziune sau contribuției pe care aceasta a avut-o la schimbarea stucturii sociale? Oamenii au devenit mai violenți și datorită problemelor sociale și politice pe care emisiunile de știri le prezintă zilnic? Copiii au început să aibă probleme în momentul în care părinții nu s-au mai ocupat de ei, lăsându-i ore în șir în fața micului ecran? Datele pe care Centerwall le-a publicat nu sunt convingătoare, atâta vreme cât filmele, programele

TV și muzica americană sunt exportate în toată lumea. Dacă ele ar avea o influență atât de puternică asupra publicului, nu ar trebui să se observe efecte similare și în alte țări în care sunt consumate? Lucrurile nu stau însă așa: în 1992, în Australia au fost omorâți doar 13 oameni ca urmare a atacurilor cu arme de foc; în Marea Britanie, 33; în Suedia, 36; în Japonia, 60; în Canada, 128; iar în SUA 13220. Dr. Centerwall uită că Statele Unite sunt unica țară din lume în care armele sunt aproape la îndemâna oricui. Un sondaj de opinie efectuat în 1994 arată că publicul nu este chiar atât de critic în privința violenței prezentate în filme. Spectatorii nu consideră că programele TV sunt prea violente, în schimb 75% cred că jurnalele de actualități mizează prea mult pe subiectele senzaționale și violente cum ar fi crimele, jafurile, sinuciderile, atacurile teroriste. Iată deci că realitatea este mai dură decât ficțiunea. În aceste condiții ar trebui oare cenzurate și emisiunile informative? Dintr-o listă de filme recente, spectatorii au considerat prea violent "Jurassic Park" în proporție de 44,9%, "Lista lui Schindler" 37,2%, "Cliffhanger" 50,4%, "Necruțătorul" 50,9%, "Ultima aventură" 35,4%. Doar 10% din cei care nu au văzut filmele citate au declarat că nu au mers la cinematograful pentru că nu suportă violența de pe ecran. Ce cred spectatorii despre cei de la Hollywood: 50% dintre spectatori cred că cei din industria spectacolului apreciază aceleași valori și tradiții ca și ei; 57% cred că la Hollywood oamenii ar face orice pentru bani. Spectatorul mediu ar fi mai deranjat de scenele violente în proporție de 53%, de sexualitatea pe ecran – 63%, de profanarea valorilor tradiționale – 56% decât cei de la Hollywood. Totuși, doar 37% dintre cei chestionați cred că producătorii și cineștii sunt lipsiți de morală. Întrebați care ar fi factorii care ar contribui cel mai mult la propagarea violenței în viață, cei chestionați au dat următoarele răspunsuri: drogurile – 39,9%; ușurința cu care se pot cumpăra arme – 35,5%; sărăcia – 10,3%; violența din filme – 7,9%; copiii proveniți din familii dezorganizate – 6,4%. După cum se vede violența pe ecrane se plasează doar pe locul patru. Ceea ce înseamnă că adevăratele cauze ale escaladării violenței trebuie căutate în viață și nu în filme. Mulți apărători ai valorilor tradiționale ale Americii, reuniți în tot felul de ligi și asociații, dau vina pe industria spectacolului pentru toate problemele sociale: droguri, violență, prostituție infantilă – toate s-ar datora unor filme, programe TV sau versurilor incitatoare ale unor cântece la modă. Statisticile spun că la 18 ani un american a văzut pe marile sau micile ecrane în medie 32000 de crime, 40000 de încercări de crimă și 225000 de acte de violență. Dar explică oare numărul acesta impresionant de acte de violență văzute pe ecran, violența crescândă din viață? Nu cumva, încercând să acopere adevăratele cauze ale problemelor sociale greu de rezolvat, acuzatorii Hollywoodului sunt doar ipocriți? Întrebarea fundamentală este dacă violența de pe ecran inspiră violența din viață sau invers. Dând vina permanent pe Hollywood pentru toate problemele societății, mulți acuzatori par a crede că o mare parte din populația Americii este de fapt iresponsabilă, nefiind în stare să discearnă între bine și rău, nefiind în stare să gândească cu propriul cap. Astfel aproape toți indivizii pot fi considerați victime ale ceva sau ale cuiva, aproape orice comportament deviant poate fi explicat ca datorat influenței Hollywoodului. Dar problemele sociale există de fapt în viața reală, nu doar pe ecran. Sociologul T. Gitlin trage concluziile: "Lucrurile sunt scăpate din mână în multe privințe și e ușor să arăți cu degetul la industria spectacolului. Ceea ce nu înseamnă că este inocentă, ci doar că se încearcă găsirea unor țapi ispășitori. Asta convine multora" (Gitlin, T., 1990, p. 5).

PERCEPEREA VIOLENȚEI MASS-MEDIA DE CĂTRE PĂRINȚI ȘI PROFESORI.

Părinții și profesorii se află cel mai mult în prejma copiilor și, pentru a afla părerea lor în legătură cu problema violenței, am efectuat câteva interviuri explorative. Primul lucru ce a putut fi remarcat a fost că foarte mulți dintre ei își puneau pentru prima dată problema existenței violenței TV, a efectelor ei și a posibilităților de înlăturare a influenței nocive pe care o are asupra copiilor. Puși să definească această latură a violenței cu care copiii se confruntă zilnic, deși majoritatea au fost de acord cu faptul că ea există, au mărturisit că se gândesc pentru prima dată la acest lucru și că le este foarte greu să spună exact ce reprezintă ea. Majoritatea părinților au identificat violența mass media în principal cu violența difuzată la televizor, reprezentată în primul rând de filmele cu arte marțiale sau comando, de acțiune, pornografice, cu scene de război și de asemenea de emisiunile de știri care, căutând senzaționalul, prezintă realitatea de multe ori deformat, exagerând evenimentele pentru a atrage o audiență cât mai mare, arătând scene sângeroase cu bătăi, violuri, crime. Aceasta deoarece impactul vizionării unor emisiuni violente este mai mare decât audierea unor emisiuni radio sau citirea unor articole din ziare cu conținut violent.

Profesorii adaugă la această tipologizare violența verbală și ceea ce s-ar putea numi “violență statică”, adică imagini ce agresează ochiul: expunerea unor părți ale corpului maltratate, sângerânde care creează aversiune și care au un impact tot atât de mare asupra copiilor ca și cele de mai sus. Și părinții și profesorii sunt de acord că aceste filme și emisiuni au o priză foarte mare la copii, deoarece ei nu au încă formată capacitatea de a discerne între ceea ce este bine și ceea ce este rău. Televiziunea le oferă niște modele de comportament pe care ei le adoptă foarte ușor, eroii preferați fiind cei din categoria luptătorilor justițieri, care își folosesc forța și îndemânarea în luptă pentru a-i ajuta pe cei din jur. Ei văd acest tip de comportament răsplătit de recunoștința celor din jur și tind să-l imite, deoarece se așteaptă ca în acest mod să fie admirați de colegi pentru curajul, forța și îndemânarea lor.

Pe lângă violența mass-media, copiii se confruntă și cu violența prezentă în mediul lor familial, în mediul în care cresc și în cercul lor de prieteni. Părinții sunt mult mai subiectivi în aprecierea gradului în care copiii vin în contact cu violența, considerând că dacă ei le interzic copiilor anumite filme sau emisiuni și să se joace cu copiii pe care ei îi consideră “prost-crescuți”, aceștia nu au de unde să învețe să se bată și să vorbească urât. Sunt influențați mai mult de aparențe decât profesorii, crezând cu tărie că dacă acasă copiii se poartă frumos, la fel vor face și la școală sau la joacă. Se observă o tendință de a culpabiliza numai persoane necunoscute și de a afirma că proprii copii nu se vor comporta niciodată violent, deoarece nu au de unde să învețe acest lucru (trebuie însă menționat faptul că o mare parte a copiilor vizionează filme cu prietenii când părinții – ai lor sau ai prietenilor- nu sunt acasă).

Profesorii sunt mult mai conștienți de tendința de agresivitate a copiilor, poate datorită faptului că aceștia, aflându-se în colectivitate, se manifestă mult mai liber. Ei sunt îngrijorați de tendința de emancipare a tinerilor care renunță la lectură sau activități școlare în favoarea distracțiilor, mersului la discotecă sau în baruri. Sunt de părere că acest mediu în care tinerii se învârt nu poate avea decât o influență nefastă asupra lor. Ei încep să bea și să fumeze încă din clasele mici, iar consumul de alcool nu poate avea

decât influențe negative asupra comportamentului lor. Totuși, ei sunt de acord cu faptul că rolul hotărâtor în educația copiilor revine părinților și atenției pe care ei o acordă creșterii lor, iar caracterul violent sau nonviolent al acestora depinde de sistemul de valori care le este imprimat de mici. Majoritatea părinților și profesorilor sunt de acord că după 1989, odată cu democratizarea societății, cantitatea de violență a crescut, pe de o parte, datorită libertății greșit înțelese și a problemelor materiale ale oamenilor, iar pe de altă parte, datorită libertății de exprimare liberă a televiziunii care a început să difuzeze programe fără nici un control extern.

Din primul punct de vedere, se poate vorbi de o trecere tot mai accentuată a societății spre individualism, egocentrism, în care oamenii sunt preocupați doar de bani, nemaivăd timp pentru problemele celor din jur, în cele mai multe cazuri scăzând chiar și timpul afectat propriilor copii. Totodată apar invidia și rachiuna între oameni, care tind să nu mai fie la fel de deschiși ca altădată, iar copiii nu pot rămâne insensibili la aceste schimbări, învățând și ei ce înseamnă invidia și ura.

Din punct de vedere al dezvoltării televiziunii, profesorii sunt îngrijorați în primul rând de creșterea timpului afectat de către părinți vizionării programelor TV, în detrimentul timpului petrecut cu proprii copii, pentru a-i ajuta la lecții sau a se juca cu ei. Deci copiii sunt tot mai puțin supravegheați de către părinți, acest lucru traducându-se în deteriorarea comportamentului, în scăderea timpului afectat învățării și prin urmare prin scăderea nivelului de cultură generală al tinerilor. Dar îi preocupă și timpul petrecut de copii în fața televizorului, care după părerea lor este prea îndelungat și e în majoritate timp pierdut, deoarece vizionarea TV nu poate însemna nici măcar relaxare. Ei nu contestă faptul că televizorul poate fi și o sursă de cultură, însă într-o măsură infinit mai mică decât lectura de carte sau alte activități culturale, activități ce pierd tot mai mult teren în fața televizorului.

Putem considera mai degrabă televiziunea ca o sursă de violență, din care atât tinerii cât și adulții învață să fie agresivi, într-o măsură mai mare sau mai mică, în funcție de nivelul de cultură și de sistemul de valori al fiecăruia. Deci, într-o lume ce tinde să devină tot mai violentă, copiii nu pot să rămână neafecțați de această schimbare, învățând din jurul lor să se comporte agresiv, violent, atât din punct de vedere verbal cât și fizic. Și acest lucru nu se întâmplă neapărat numai din cauza televiziunii. Copiii se confruntă zilnic cu părinți mult mai puțin răbdători, cu colegi de joacă și de școală mai emancipați, mai agresivi, care vorbesc urât, și atunci, inevitabil, învață să se comporte și ei violent.

Violența prezentată în mass-media influențează copiii într-un mod mai special, oferindu-le modele de comportament pe care ei le adoptă cu foarte mare ușurință. Un număr mare de copii încearcă să se identifice cu eroul preferat, care, de cele mai multe ori, are o natură violentă. Depinde de educația copiilor dacă ceea ce văd pe ecran se traduce în fapte violente propriu-zise (bătăi, injurii etc.) sau numai în jocuri nevinovate cu tentă violentă. Cu toate acestea, nici părinții, nici profesorii nu sunt de acord cu faptul că ar trebui interzise unele filme sau emisiuni. Ei cred mai degrabă că părinților le revine rolul de a selecta programele pe care copiii urmează să le vizioneze. Și acest lucru trebuie să se întâmple până la vârsta la care copiii încep să discearnă între bine și rău (16-18 ani – părerea profesorilor). Deși, și acest lucru poate avea un efect negativ: lucrul interzis devine mult mai dorit și copiii sunt în stare de orice pentru a-și satisface curiozitatea. Ar trebui de asemenea adoptate niște legi prin care să se interzică emisiunile violente sau obscene în orele în care de obicei copiii se află în fața televizorului. Sau cel puțin ar

trebui transmise semnale de avertizare înainte de emisiunile ce au un asemenea conținut, pentru a-i avertiza pe părinți. O selecție ar putea fi făcută și la nivelul rețelelor de televiziune, de către cei care sunt responsabili cu alcătuirea grilei de programe. Ar trebui să nu fie difuzate programele cu un conținut prea violent decât la ore în care copiii nu au de obicei acces la televizor (noaptea târziu). Majoritatea celor chestionați sunt de părere că violența, în cel mai bun caz, poate fi ignorată de copii, și asta numai dacă ei au primit o educație corespunzătoare în acest sens. Părinții trebuie să le explice efectele negative ale violenței și faptul că adoptarea unui comportament violent nu conduce către admirația colegilor și a prietenilor. În cel mai rău caz, vizionarea de violență conduce către un comportament agresiv, atât verbal cât și fizic, adoptat la școală, acasă, în cercul de prieteni. Copiii nu au încă bine structurat un sistem de valori după care să se ghideze și astfel nu pot să aleagă între un comportament normal pentru vârsta lor și unul violent. Ei sunt de cele mai multe ori tentați să aleagă comportamentul violent, deoarece li se pare că în acest fel sunt mai interesanți, și câștigă mai ușor admirația celor din jur.

În concluzie, și părinții și profesorii sunt de părere că într-o societate care devine tot mai violentă și mai egocentristă și în care televiziunea ocupă un loc central în preocupările oamenilor, copiii nu mai au de unde să învețe să fie buni și generoși decât dacă au în preajmă părinți și profesori preocupați de educația lor, de felul în care se poartă și gândesc. Lor le revine importantul rol de a-i învăța să facă distincția între ce este bun și ce este rău, între care este comportamentul ce trebuie adoptat și care nu.

Cuvinte-cheie: televiziune, violență, cultura violenței, violență reală, violență ficțională, industria TV, contagiune, violență transfigurată artistic

Teme de dezbatere:

1. Credeți că ar trebui interzise filmele sau emisiunile violente din cadrul programelor TV românești? Argumentați.
2. Cum credeți că influențează televiziunea educația copiilor în familie?